

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ГИЧАК КОСТЯНТИН АНДРІЙОВИЧ

(власноручний підпис студента)

Допускається до захисту:
завідувач кафедри
конституційного, міжнародного і
кримінального права,
к.ю.н., доцент

_____ О.Г. Турченко
«_____» _____ 2020 р.

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ
ВИГОДОЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Спеціальність 081 Право

Магістерська робота

Керівник:

Удод А.М., старший викладач кафедри
конституційного, міжнародного
і кримінального права
к.ю.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця – 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО:

Керівник: Удод А.М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
конституційного,
міжнародного і кримінального права
«9» січня 2020 р.

МАГІСТЕРСЬКЕ ЗАВДАННЯ студента 2 курсу СО «Магістр» групи «А», денного відділення спеціальності «Право» **Гичака Костянтина Андрійовича**

- 1. Тема роботи:** «Розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою: порівняльно-правовий аналіз».
- 2. Строк надання студентом роботи керівнику:** 10 листопада 2019 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** наукові джерела, вітчизняне кримінально процесуальне законодавство, кримінальне законодавство, кримінальне законодавство країн Європи.
- 4. Робота виконується на базі:** кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права.
- 5. Результати дослідження:** здійснено криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, визначено тактичні особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, проведено аналіз іноземного кримінального законодавства, присвяченого регламентації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з неправомірною вигодою.
- 6. Область застосування результатів роботи:** наукова діяльність, правотворчість, правозастосування.

Тема магістерської роботи зареєстрована № 03/08 «09» січня 2020 р.
Ст. лаборант кафедри _____ (підпис)

УЗГОДЖЕНО:

«09» січня 2020 р.

Зав. кафедри
Кафедра конституційного,
міжнародного і кримінального
права,
доцент, к.ю.н.

Турченко О.Г.

АНОТАЦІЯ

Гичак К. А. Розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою: порівняльно-правовий аналіз. Магістерська робота. Кафедра конституційного, міжнародного і кримінального права юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України. Вінниця, 2020.

В роботі здійснено криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, визначено тактичні особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, проведено аналіз іноземного кримінального законодавства, присвячено регламентації кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з неправомірною вигодою.

Ключові слова: неправомірна вигода, розслідування, методика, кримінальна відповідальність, слідчі дії.

Бібліограф.: 104 найм.

SUMMARY

Gychak K.A. Investigation of unlawful profit crimes: a comparative legal analysis. Master's work. Department of criminal law and process legal faculty Vasyl' Stus Donetsk National University Ministry of Education and Science of Ukraine. Vinnitsa, 2020.

The work carried out a forensic characterization of crimes related to unlawful benefit, determined the tactical features of conducting primary investigative (search) actions, analyzed foreign criminal legislation on the regulation of criminal liability for crimes related to unlawful benefit.

Key words: unlawful benefit, investigation, methodology, criminal liability, investigative actions.

Bibliography: 104 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ПЛАНУВАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ	10
1.1 Висунення слідчих версій	10
1.2 Планування й організація розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою	21
РОЗДІЛ 2 НАСТУПНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ	30
2.1 Тактика обшуку	30
2.2 Допит підозрюваного	36
2.3 Призначення і проведення експертиз	46
РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ	52
3.1 Неправомірна вигода як предмет досліджуваної групи злочинів	52
3.2 Спосіб вчинення та приховання, час, обстановка та інші елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою	64
РОЗДІЛ 4 ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ	79
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	97
ДОДАТКИ.....	108

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом останнього десятиріччя проблематика протидії корупції в Україні перебуває у сфері посиленої уваги з боку законодавця, юридичної науки, ЗМІ і суспільства загалом; причому громадський і фаховий інтерес до цієї тематики не згасає, а, швидше навпаки, – посилюється. Ще більше посилився відповідний інтерес у зв'язку із останніми подіями, які відбуваються у нашій державі, зокрема, і пов'язаними із прийняттям Конституційним Судом України (далі – КСУ) одразу декількох резонансних рішень, якими послідовно були визнані неконституційними стаття про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), окремі положення Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» та, власне, сам факт призначення Головою відповідного державного органу А. С. Ситника. А лише нещодавно, 27 жовтня 2020 р., все тим же КСУ було прийнято вже ставше сумнозвісним рішення, далекосяжні негативні наслідки ухвалення якого важко оцінити навіть фахівцям. Йдеться про визнання такою, що суперечить Основному Закону держави норми про відповідальність за декларування недостовірної інформації, скасування якої збурило суспільство та викликало відверте незадоволення наших міжнародних партнерів.

Однак у будь-якому разі важливу роль у мінімізації корупції відіграє не лише якість відповідних (кримінально-правових та адміністративно-правових) заборон, але й професійність і наступальна позиція уповноважених органів держави. Адже очевидно, що сподіватися на дотримання передбачених законом превентивних вимог, заборон та обмежень суб'єктами, на яких вони розраховані, можна лише в разі наявності в арсеналі держави ефективного механізму притягнення останніх до юридичної відповідальності за порушення відповідних настанов. При цьому важливою складовою зазначеного механізму виступають не лише норми, які встановлюють відповідальність за вчинення власне корупційних діянь, пов'язаних з неправомірною вигодою, а й наявність

у судових та правоохоронних органів ефективної методики розслідування відповідної групи злочинів.

Таким чином, необхідність удосконалення методики розслідування досліджуваної групи злочинів в умовах антикорупційної реформи зумовило обрання теми магістерської роботи.

Значний внесок у дослідження теоретичних проблем методики розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, зробили вчені-криміналісти України та інших держав. Серед них Ю. О. Андрейко, Р. С. Белкін, Б. А. Бурбело, В. С. Давиденко, Л. М. Казанська, Н. В. Кимлик, О. Н. Колісниченко, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, Я. Є. Мишков, С. В. Олійник, О. В. Пчеліна, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, О. Ю. Татаров, В. М. Трепак, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Д. О. Шумейко, М. П. Яблоков та ін. Водночас слід зазначити, що в методиці розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, не всі проблеми вирішені, а окремі аспекти ще й дотепер досліджені недостатньо.

Метою дослідження є формування теоретичних засад методики розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, а також компаративістський аналіз відповідних положень іноземного кримінального законодавства, за результатами якого має бути розроблено пропозиції щодо удосконалення Кримінального кодексу України, які мають сприяти полегшенню розслідування відповідної групи злочинів.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі **завдання**:

- здійснити криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою;
- дослідити спосіб вчинення та приховання, час, обстановку та інші елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою;
- охарактеризувати методику планування й організації розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою;

- дослідити наступні слідчі (розшукові) дії при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою;
- проаналізувати тактику допиту підозрюваного під час розслідування злочинів досліджуваної категорії;
- вивчити особливості призначення і проведення експертиз при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою;
- здійснити аналіз іноземного досвіду кримінально-правової протидії злочинам, які пов'язані із неправомірною вигодою, з метою виявлення тих шляхів, які зможуть полегшити розслідування відповідної категорії справ в Україні.

Об'єктом дослідження є діяльність, спрямована на розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою.

Предметом дослідження є порівняльно-правовий аналіз розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою.

У процесі дослідження була використана система **методів** наукового пізнання: діалектичний метод (дозволив осмислити проблематику дослідження, його методологічні основи); формально-логічний метод (класифікація елементів криміналістичної характеристики, визначення слідчих ситуацій і, відповідно, слідчих версій); історико-правовий (етапи розвитку боротьби зі злочинами, пов'язаними з неправомірною вигодою); статистичний (при узагальненні статистичних даних); компаративістський (при аналізі відповідних положень іноземного кримінального законодавства, присвяченого регламентації відповідальності за злочини, пов'язані з неправомірною вигодою); за допомогою методу моделювання ініційовані новели, що можуть стати у нагоді при вдосконаленні положень кримінального законодавства, а також сформульовані пропозиції, спрямовані на покращення відповідної судової практики.

Положення, що виносяться на захист:

- доведено, що у кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу можуть бути призначені такі види експертиз: дактилоскопічна; почеркознавча;

авторознавча; фоноскопична; товарознавча; фінансово-економічна, бухгалтерська.

– аргументовано, що в ході планування розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, першочерговими слідчими (розшуковими) діями є: допит заявника; затримання при даванні (одержанні) неправомірної вигоди; допит підозрюваного; вилучення та огляд документів; обшук; огляд місця події; огляд предмета неправомірної вигоди; пред'явлення для впізнання предмета неправомірної вигоди;

– встановлено, що відносно злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, традиційними тактичними операціями, які забезпечують успіх розслідування, є: а) затримання "на гарячому"; б) "документ" – передбачає виявлення й виїмку документації, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди; в) "предмет неправомірної вигоди" – передбачає встановлення предмета неправомірної вигоди та його виїмку; г) "група" – передбачає встановлення й затримання групи хабарників у певній установі або підприємстві.

– виявлено, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, до найбільш типових, властивих цьому виду злочинів предметів пошуку можна віднести: а) гроші, цінності, виражені в будь-якому вигляді; б) документи про право власності на домоволодіння, машини; в) документи, які відбивають приватизацію окремих об'єктів; г) документи, які відбивають отримання неправомірної вигоди у сфері оподатковування тощо;

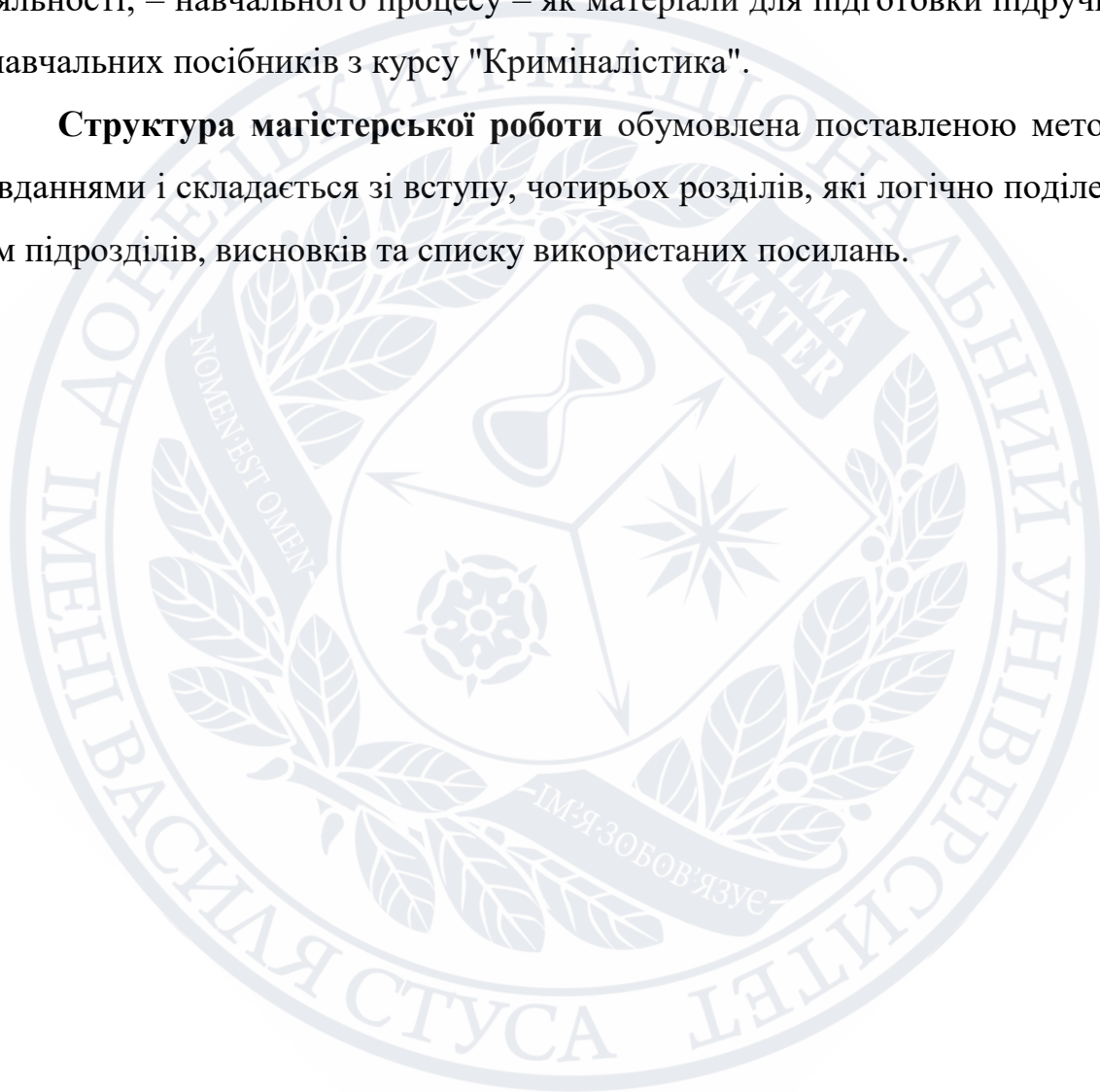
– обґрунтовано, що у процесі удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, присвяченого регламентації відповідальності за злочини, пов'язані з неправомірною вигодою, заслуговує на увагу пропозиція щодо більш чіткого окреслення ознак суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення, а також спрощення законодавчого опису об'єктивної сторони розглядуваного делікту, що зможе допомогти значно полегшити процес розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Зазначені в

магістерській роботі положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для підвищення ефективності: – науково-дослідницької роботи – як підґрунтя для розробки методики розслідування злочинів, пов’язаних з неправомірною вигодою; – розслідування злочинів, пов’язаних з неправомірною вигодою; – практичної діяльності правоохоронних органів – як рекомендації по вдосконаленню оперативно-розшукової і слідчої діяльності; – навчального процесу – як матеріали для підготовки підручників і навчальних посібників з курсу "Криміналістика".

Структура магістерської роботи обумовлена поставленою метою та завданнями і складається зі вступу, чотирьох розділів, які логічно поділені на сім підрозділів, висновків та списку використаних посилань.

РОЗДІЛ 1

ПЛАНУВАННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ

1.1. Висунення слідчих версій

При розслідуванні злочинів проблемі планування розслідування завжди приділялася велика увага. Це пояснювалося головним чином тим, що планування визначало ефективність розслідування, його цілеспрямованість, економію сил і засобів слідчого апарату.

Підставою для формування версій є аналіз вихідного доказового матеріалу. Такий матеріал може бути декількох рівнів – достатнім для висунення: а) обґрунтованого припущення (версії) або б) тільки якого-небудь окремого припущення.

Якщо звернутися до окремих слідчих дій, комплекс яких є найбільш оптимальним щодо розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, можна простежити пізнавальну роль кожної з них. Оскільки до таких дій належить насамперед допит підозрюваного, з його предмета (обставин, що підлягають з'ясуванню) ми можемо зробити висновок, у якому співвідношенні він знаходиться з висунутою версією, і підпорядкувати її напрямку весь процес допиту. Механізм такого пізнання здійснюється за допомогою окремих тактичних прийомів та їх систем, які забезпечують найбільш повне одержання інформації в різних ситуаціях – як слідчих (стан доказової інформації по справі на певний період розслідування), так і ситуації допиту (конфліктна, безконфліктна) [1, с. 159].

Безліч і розмаїтість завдань, виконуваних слідчою версією, відображає її багатофункціональну роль як у розслідуванні, так і в попередженні злочинів.

Стосовно конкретного виду злочинів, як-то, розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, висунення слідчих версій зумовлено ситуаціями, які мають місце. У криміналістичній літературі [2, с. 167; 3, с. 24-

27] ситуації розглядаються як комплекс даних про подію злочину. При цьому поняття ситуації завжди пов'язано з певним періодом, зокрема, періодом, який передує порушенню кримінальної справи та періодом здійснення розслідування.

Застосування ситуаційного підходу в методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою дозволяє сформулювати практично-орієнтовані рекомендації з розслідування вказаного різновиду кримінальних правопорушень на різних етапах [4, с. 316]. Підставами для типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування виступає обсяг і характер інформації про обставини злочину, а на подальшому етапі – позиція сторони захисту щодо повідомленої підозри. Вирішення тактичних завдань розслідування в кожній ситуації здійснюється шляхом послідовного проведення комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання спеціальних знань. При цьому помилки на стадії досудового слідства, які призводять до втрати доказового значення одержаних відомостей про обставини злочину та причетність до нього певної службової особи, переважно полягають у порушенні вимог кримінального процесуального законодавства під час проведення НСРД, оформлення результатів і відкриття матеріалів стороні захисту. Недопущення вказаних помилок сприятиме поліпшенню якості досудового розслідування досліджуваного різновиду злочинів [5, с. 121].

Поняття ситуації стосовно такого злочину, як отримання неправомірної вигоди, окремі автори трактують по-своєму, виходячи з обсягу і якості наявної інформації.

Слідча ситуація, як комплекс доказів на певному етапі розслідування, створює передумови для більш обґрунтованих версій [6, с. 122].

Типовими ситуаціями при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, які мають найбільш загальний характер, є такі:

а) інформація про передачу неправомірної вигоди посадовій особі і здійснення нею певних дій в інтересах хабародавця отримана, хабародавець і хабароодержувач заперечують факт неправомірної вигоди;

б) отримана інформація про передбачувану неправомірну вигоду, є заява про майбутню його передачу;

в) хабароодержувач і хабародавець затримані "на гарячому", у момент передачі неправомірної вигоди;

г) хабародавця затримано у момент передачі неправомірної вигоди у зв'язку з його заявою хабародавця про вимагання, яке стосовно нього мало місце;

г) у відомстві або організації встановлено численні й систематично здійснювані факти хабарництва, маються заяви низки співробітників і сторонніх осіб про систему хабарництва й вимагання хабарів від осіб, які бажають улаштуватися на роботу, просунутися по службі тощо [7, с. 416].

Виходячи з названих ситуацій або їх комплексу щодо певної сфери діяльності осіб, стосовно яких є відомості про факти хабарництва, висуваються слідчі версії, однак типовими при розслідуванні хабарництва можуть бути такі:

а) передача неправомірної вигоди посадовій особі мала місце;

б) передача неправомірної вигоди посадовій особі не мала місця;

в) мала місце обмова посадової особи з метою її скомпрометувати й усунути із займаної посади;

г) мала місце провокація неправомірної вигоди для усунення посадової особи як конкурента в тій чи іншій сфері (банківській системі, адміністративній, науковій тощо).

Висунення версій про злочини, пов'язані з неправомірною вигодою, не може бути обмежено традиційним переліком. Залежно від галузі, становища посадової особи, її можливостей, цілей, які повинні бути досягнуті за допомогою хабара, його предмета та інших чинників, версії можуть

видозмінюватися. Більше того, у висуненні версій домінуюче значення мають дані аналізу вихідного матеріалу, який і визначає формування версії [8, с. 34].

Складність розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, зумовлена тим, що обидва учасники цього злочину зацікавлені в його приховуванні. Тому за відсутності процесуально оформленої доказової інформації (заяви хабародавця, затриманні на гарячому) сліди злочину, які можуть мати доказове значення знайти буває нелегко. Такі сліди можуть виступати у двох якостях – матеріальні та вербальні. До матеріальних належать такі, які являють собою документи, що відображають факти незаконних розпоряджень. Вербальні сліди – це словесна інформація, що має місце щодо фактів хабарництва або обставин, що його супроводжують. Загальна схема версій щодо окремих елементів криміналістичної характеристики хабарництва не є вичерпною, а виступає своєрідною "матрицею" для тих версій, що впливають як зі специфіки видів діяльності, так і з особистих устремлінь і способів учинення злочинів такого виду.

Окремо слід звернути увагу на таку проблему розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, як можливість провокації злочину, тобто провокацію отримання неправомірної вигоди.

Так, у науковій літературі доводиться, що від провокації підкупу слід відрізняти правомірні дії, що вживаються для викриття осіб, які вчинили (мають намір вчинити) одержати чи надати неправомірну вигоду. Суть провокації полягає у тому, що провокатор сам викликає в інших намір вчинити злочин з метою їх викриття. Тому, наприклад, не є провокацією підкупу дії особи, в якій вимагається неправомірна вигода, що полягають у передачі предмета такої вигоди з відома правоохоронних органів. У такому разі фактично має місце проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії як контроль за вчиненням злочину (у формі імітування обстановки злочину), який може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ч. 1 ст. 271 КПК). Під час підготовки та проведення заходів з контролю за

вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття в його вчиненні, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий чи інша відповідна службова особа цьому не сприяли, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 271 КПК).

Таку ж позицію займає ЄСПЛ, який у багатьох своїх рішеннях, які стосувалися провокації злочину, наголосив, що неприпустимим є схиляння до вчинення злочину, яке не було б вчинено без підбурювання правоохоронців. Так, у його рішенні у справі «Раманаускас проти Литви» від 5.02.2008 зазначається, що «підбурювання з боку поліції має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб'єкта, схиляючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений». Не змінює кримінально караного характеру провокації підкупу також вчинення її в межах виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, яке проводиться для отримання відомостей, речей і документів, які мають значення для досудового розслідування (ст. 272 КПК). Виходячи з мети цієї НСРД, нею не охоплюється проведення експериментальних дій, які за своїм змістом становлять проведення контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину або спеціального слідчого експерименту. КК відносить виконання вказаного спеціального завдання до обставин, що виключають злочинність діяння. У його ст. 43 встановлено, що «не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності».

Однак провокування підкупу, яке за своєю суттю є свідомим підбурюванням до надання чи одержання неправомірної вигоди, у жодному разі не можна визнати вимушеним заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам. Зрештою, виконання спеціального завдання проводиться зовсім з іншою метою – попередження чи розкриття злочинної діяльності (ч. 1 ст. 43). Вказані законодавчі приписи унеможлиблюють реалізацію провокації підкупу як правомірного засобу протидії корупції в межах інституту виконання спеціального завдання [9, с. 1183–1184].

Що ж до того, як має бути виявлений факт провокації підкупу, то це може бути здійснено за допомогою різних способів.

Зокрема, можна виділити наступні типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу:

1. Відомості про провокацію підкупу отримані шляхом проведення оперативно-розшукових заходів. Отримання інформації про провокацію підкупу засобами оперативно-розшукової діяльності є найбільш ефективним способом розслідування цієї категорії справ. Після надходження заяви про провокацію підкупу оперативно-розшукові підрозділи заводять оперативно-розшукову справу та проводять необхідні оперативно-розшукові заходи. Найбільш доцільно проводити зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (залежно від способу, яким комунікують особи, зняття інформації з мережі Інтернет або мобільних чи стаціонарних мереж зв'язку), контроль за вчиненням злочину у формах імітування обстановки вчинення злочину і спеціального слідчого експерименту, спостереження за особою чи місцем. З метою подальшого використання у доказуванні важливе значення має правильно оформлення використання конфіденційного співробітництва громадян. Законодавець закріплює норму, що конфіденційне співробітництво є свого роду допомогою слідчому, яка надана йому у вигляді певних відомостей, які він може використати у процесі проведення НСРД. Ці відомості можуть бути залучені у кримінальне провадження як докази лише

шляхом допиту особи, яка залучена до такого співробітництва. Законодавець передбачив дві форми (напрямки) використання конфіденційного співробітництва. Перша полягає у використанні слідчим інформації, здобутої внаслідок конфіденційного співробітництва. Це може бути інформація від оперативного працівника, яка має значення для встановлення обставин конкретного кримінального провадження. Друга форма пов'язана із залученням певного кола осіб до проведення НСРД. Це випливає з положення ч. 6 ст. 246 КПК, згідно з якою до проведення НСРД за рішенням слідчого, прокурора можуть залучатися також інші особи [10, с. 341].

Фактичне затримання особи, яка вчинила провокацію, здійснюється працівниками оперативних підрозділів. Однак, затримання «на гарячому» можливе тільки в разі присутності особи, яка вчинила провокацію при передачі коштів або інших матеріальних цінностей. Цей різновид провокації поєднується з негайною фіксацією сфабрикованої слідової картини, що імітує одержання неправомірної вигоди. У зв'язку з цим затримання особи «на гарячому», безумовно, полегшить процес доказування щодо встановлення її вини. Злочин, передбачений ст. 370, може бути вчинено і за відсутності особи, яку провокують. Приклади: негласне залишення коштів на робочому місці, в транспортному засобі або в іншому місці постійного перебування особи, яку провокують; проведення будівельних, ремонтних та інших робіт в будівлі, приміщенні, що належить особі, яку провокують, або її родичам; передача під надуманим приводом грошових коштів, інших матеріальних цінностей родичам або близьким особам; заниження вартості матеріальних цінностей, які офіційно передаються особі, всупереч наявним між сторонами договірним зобов'язанням; видача банківського кредиту на вигідних для особи, яку провокують, умовах; перерахування грошових коштів (у т.ч. в підвищеному розмірі) на рахунки особи, яку провокують; неузгоджене з цією особою заниження вартості робіт або послуг за цивільно-правовими договорами [10, с. 341].

В рамках цієї ситуації доцільно провести допит заявника, під час якого з'ясувати:

- місце роботи заявника, його посаду, час призначення на посаду, обсяг функціональних обов'язків;
- дії (бездіяльність), до вчинення яких його схиляли;
- обставини знайомства з особою, яка здійснювала провокацію, характер відносин між ними;
- місце, час, спосіб та інші обставини вчинення провокації;
- відомості про предмет провокації.

Після проведення допиту заявника, доцільно провести комплекс НСРД, спрямованих на встановлення кола підозрюваних осіб, їх мотивів, способів передачі предмета незаконної вигоди. До таких НСРД можна віднести зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, контроль за вчиненням злочину у формах імітування обстановки вчинення злочину і спеціального слідчого експерименту, спостереження за особою чи місцем, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу.

Під час огляду місця події – службового кабінету потрібно встановити, де саме знаходилися особи під час провокаційних дій, яким чином передавалися кошти чи інші матеріальні цінності, за можливості вилучити їх та долучити до протоколу огляду. Також вилученню підлягають документи, які були предметом домовленостей про вчинення з ними певних незаконних дій чи пришвидшення вчинення законних дій [10, с. 342].

Після встановлення особи підозрюваного прокурор або слідчий за дорученням прокурора вручає особі повідомлення про підозру та проводить допит підозрюваного. Під час допиту підозрюваного доцільно з'ясувати:

- обставини знайомства з потерпілим, характер їх взаємовідносин;
- мотиви злочинної поведінки;
- коли і в зв'язку з чим виник умисел на вчинення злочину;
- в чиїх інтересах він діяв;

- джерело грошових коштів або іншого майна, що підлягало передачі потерпілому, предмет провокації підкупу;
- час, місце і конкретні обставини вчинення злочину;
- чи давало безпосереднє керівництво вказівки щодо здійснення провокації [10, с. 342].

Якщо злочин скоєно в співучасті (із залученням посередників), то потрібно також з'ясувати:

- обставини знайомства з посередником, характер взаємин;
- час і місце зустрічей, зміст розмов;
- чи вчинявся на посередника психологічний або фізичний вплив;
- щодо яких обставин провокації був обізнаний посередник.

При допиті посередника в провокації підкупу рекомендується встановити:

- обставини знайомства з потерпілим та підозрюваним, характер взаємин;
- час і місце, обставини зустрічей з підозрюваним, докладний зміст розмов, в яких останній пояснював необхідність вчинення злочину, обіцяв (передавав) вигоду, давав поради і вказівки щодо безпосереднього здійснення провокаційних дій;
- чи був психологічний або фізичний вплив з боку ініціатора провокації;
- відомості про предмет провокації підкупу, а також час, місце і обставини вчинення злочину.

В якості свідків допитують осіб:

- які перебували в приміщенні, де вчинено злочин або в безпосередній близькості від місця його вчинення (наприклад, вахтери, співробітники охорони, відвідувачі, що чекали в приймальні та ін.);
- які надавали допомогу в зборі певної суми грошових коштів, наданні послуг (за умови, що вони були обізнані про злочинну діяльність);
- яким потерпілий розповідав про обставини, у зв'язку з якими було здійснено спробу передати йому предмет підкупу;

- яким підозрюваний повідомляв про намір вчинити злочин, або про обставини його вчинення;

- які брали участь в проведенні спеціального слідчого експерименту [10, с. 342].

У кримінальних провадженнях цієї категорії можуть бути призначені такі види експертиз:

- дактилоскопічна – для виявлення та ідентифікації слідів рук (у т.ч. на предметі провокації підкупу) підозрюваного чи інших осіб;

- почеркознавча – для дослідження та ідентифікації почерку або підпису в документах, які становлять інтерес для слідчого (договорах, довідках, розписках, платіжних відомостях, товарних накладних тощо);

- авторознавча – для дослідження тексту документа, в якому знайшли своє відображення схиляння, підбурювання, спонукання до отримання підкупу з метою встановлення автора тексту;

- фоноскопична – для ідентифікації та діагностики особи за голосом, вимовою, для виявлення ознак монтажу фонограми, визначення умов, обставин, засобів і матеріалів звукозапису;

- товарознавча – для встановлення ринкової ціни і вартості предмета провокації підкупу (за винятком грошових коштів та валютних цінностей) з урахуванням змін товарних властивостей при його експлуатації;

- фінансово-економічна, бухгалтерська – для дослідження питання про використання підозрюваним економічних і господарських ресурсів підприємства, установи, організації з метою перерахування (передачі) вивільнених фінансових коштів потерпілому.

З урахуванням конкретних обставин також можуть призначатися інші види експертиз (судовохімічні, психологічні, психіатричні, трасологічні).

2. Кримінальне провадження розпочате за результатами розгляду заяви (повідомлення) потерпілого або інших осіб. У цій слідчій ситуації слідчий на початковому етапі має певну інформацію від заявника (заяву, записи з камери

мобільного телефону, диктофонний запис), яку необхідно перевірити доступними йому кримінальними процесуальними засобами.

Під час допиту заявника потрібно детально встановити, хто здійснював проти нього провокації [10, с. 343].

Виходячи з наведеного, зазначимо, що версії – як загального, так і окремого характеру – відіграють величезну роль у плануванні й організації розслідування, будучи його началом, який активізує, визначає шляхи пізнання в кожному окремому випадку [8, с. 44].

У кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу можна виділити наступні типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування:

1. Відомості про провокацію підкупу отримані шляхом проведення оперативно-розшукових заходів.
2. Кримінальне провадження розпочате за результатами розгляду заяви (повідомлення) потерпілого або інших осіб.

Під час допиту підозрюваного доцільно з'ясувати:

- обставини знайомства з потерпілим, характер їх взаємовідносин;
- мотиви злочинної поведінки;
- коли і в зв'язку з чим виник умисел на вчинення злочину;
- в чиїх інтересах він діяв;
- джерело грошових коштів або іншого майна, що підлягало передачі потерпілому, предмет провокації підкупу;
- час, місце і конкретні обставини вчинення злочину;
- чи давало безпосереднє керівництво вказівки щодо здійснення провокації.

У кримінальних провадженнях цієї категорії можуть бути призначені такі види експертиз:

- дактилоскопічна;
- почеркознавча;
- авторознавча;

- фоноскопична;
- товарознавча;
- фінансово-економічна, бухгалтерська.

З урахуванням конкретних обставин також можуть призначатися інші види експертиз (судовохімічні, психологічні, психіатричні, трасологічні).

1.2. Планування й організація розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою

Найбільш чітку концепцію принципів планування розслідування висунув О. Н. Колісниченко [11]. До принципів планування ним були віднесені індивідуальність, обґрунтованість, динамічність. Названі принципи означали наступне: індивідуальність – виключення шаблону, складання плану стосовно обставин події злочину з урахуванням його окремої характеристики в кожному випадку; обґрунтованість – при плануванні варто виходити з конкретної доказової інформації, аргументуючи елементи плану конкретними даними, які є в розпорядженні слідчого. Обґрунтованість плану впливала з аргументованості версій, що є необхідною передумовою для планування.

Поряд із плануванням окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів планування належить до такої особливої форми розслідування, як тактичні операції [12, с. 116-124].

Тактична операція є комплексом організаційних, слідчих та оперативно-розшукових заходів, здійснюваних одночасно для вирішення завдання по одержанню доказової інформації. Тактичні завдання за своєю спрямованістю можуть бути різноманітними залежно від поставлених цілей і способів їх здійснення. Наприклад, тактичне завдання може мати своєю метою:

- а) затримання хабароодержувача "на гарячому";
- б) виявлення й виїмку документів, що свідчать про незаконні розпорядження;
- в) встановлення місця знаходження предмета неправомірної вигоди;

г) встановлення місця перебування й затримання осіб, які створили за допомогою передачі неправомірної вигоди фіктивну фірму;

г) виявлення контрабандних товарів, що провозяться за неправомірну вигоду митним органам та ін [13, с. 118].

Обставиною, яка визначає вид тактичної операції, є наявність доказової чи оперативної інформації про факти хабара або ознаки, що можуть бути підставою для визначення його обсягу та способу здійснення [14, с. 206].

За своїм обсягом тактична операція формується як сукупність слідчих та оперативних заходів, що відповідно до слідчої ситуації можуть бути найбільш діючими, найрезультативнішими при її проведенні. Так, при розслідуванні отримання неправомірної вигоди тактична операція, пов'язана зі встановленням документів, які відбивають незаконні розпорядження про видачу позичок банком, містить у собі: а) виїмку банківських документів, які стосуються даних фактів; б) допит працівників банку; в) огляд виявлених документів; г) обшук з метою виявлення неправомірної вигоди в особи, яка віддала розпорядження (за місцем проживання й на роботі); г) за наявності інформації – затримання особи.

При формуванні тактичної операції враховується обсяг слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Відповідно до поставленого завдання тактична операція може включати більше число оперативних дій і менше слідчих, або одні слідчі дії. Тому, плануючи тактичну операцію, слідчий повинен чітко уявляти її характер та обсяг тих дій, які можуть забезпечити її результативність [15, с. 82].

Незважаючи на різноманіття й певну пластичність (видозмінність) тактичних операцій, як правило, їх коло залишається традиційним стосовно окремих категорій злочинів. Так, щодо злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, традиційними тактичними операціями, які забезпечують успіх розслідування, є: а) затримання "на гарячому" [16, с. 48]; б) "документ" – передбачає виявлення й виїмку документації, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди; в) "предмет неправомірної вигоди" – передбачає

встановлення предмета неправомірної вигоди та його виїмку; г) "група" – передбачає встановлення й затримання групи хабарників у певній установі або підприємстві [8, с. 94].

Отже, під час розслідування досліджуваної групи злочинів в складних криміналістичних ситуаціях варто проводити комплекс заходів – тактичні операції. Це дозволить забезпечити ефективність розслідування вказаних кримінальних правопорушень і раціоналізувати діяльність особи, котра провадить досудове розслідування. Тому вказаний напрямок дослідження є перспективним і виправданим, оскільки відповідає потребам правоохоронних органів у рекомендаціях з вибору, правильної організації та проведення тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності [17, с. 293].

Плани розслідування у своїй графічній формі можуть бути найрізноманітнішими – від простого переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, викладених у найбільш доцільній послідовності, до повної всеосяжної діяльності всіх позицій плану. Сутність кожного з планів – це програма діяльності, пов'язаної з розслідуванням конкретного злочину. У криміналістичній літературі рекомендується як найбільш доцільна форма плану, що має наступну схему:

Версія	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Слідчі дії й оперативно-розшукові заходи	Терміни проведення	Виконавці

Запропонована схема є найоптимальнішою, тому що визначає логіку дій у процесі розслідування. При цьому всі з них взаємозалежні й підпорядковані, з одного боку, висунутій версії, з іншого – обставинам, що повинні бути з'ясовані у зв'язку з перевіркою версії. Названі обставини за своєю логічною структурою є нічим іншим, як допущеннями, наслідками, виведеними з версії. Стосовно досліджуваного виду злочину, то логічна схема міркувань може бути

подана в такий спосіб: якщо має місце хабарництво, то мають бути такого роду наслідки цього, як: а) наявність цінностей або грошей у підозрюваного, раптову появу яких він не в змозі пояснити; б) повинні бути документи, які відбивають одержання тих чи інших посадових, виробничих, навчальних, медичних та інших вигод, одержання яких пов'язано з неправомірною вигодою; в) мають бути особи, які володіють прямою або непрямою інформацією про одержання або дачу неправомірної вигоди – співробітники відділу кадрів, бухгалтерії, приймальної комісії, адміністрації, окремих міністерств та ін [18, с. 106].

Названі припущення, висунуті з версії, і є підставою для визначення переліку обставин, що підлягають з'ясуванню. Однак планування (і в цьому його складність) передбачає не тільки перелік обставин, а й їх найоптимальнішу послідовність, що забезпечує оперативне одержання доказової інформації.

Якщо розглядати планування як одну з характеристик психології праці, то воно визначається як уявний процес, який включає порядок, послідовність та очікувані результати майбутніх дій [19, с. 228].

Із психологічної точки зору планування людиною майбутньої діяльності полягає в тому, що вона розумово намічає шляхи, способи, засоби й терміни виконання певних дій, які вирішують окремі завдання, що в кінцевому підсумку призводять до досягнення поставленої мети. Таким чином, у процесі планування попередньо створюється діяльність в *уявленнях*, що пізніше переходить у реальні дії.

У психології праці (у будь-якій галузі) складний процес планування рекомендується будувати за етапами, як-от:

- 1) орієнтовне планування (усвідомлюються, зважуються, оцінюються можливості вирішення завдання);
- 2) організаційне планування (обмірковуються умови й форми майбутньої діяльності);

3) планування виконання (уявна побудова діяльності зі складників її компонентів, визначаються своя поведінка й поведінка інших осіб у майбутньому);

4) допланування (доповнення плану новими даними, зміна, деталізація окремих позицій) [20, с. 41].

Із загальних положень планування для діяльності слідчого найбільш прийнятним є використання двох перших позицій, які визначають розумові форми планування, і четвертої, яка визначає динаміку планування, можливість (а в багатьох випадках і необхідність) доповнення і зміни плану відповідно до його реалізації.

Прагнення додати плануванню найбільш ефективних організаційних форм викликало до життя деяке число пропозицій, спрямованих як на теоретичний розвиток проблеми, так і на можливість практичного використання, що впливають з її рекомендацій. У цьому аспекті з'явилися пропозиції щодо складання планів-шахівок, у яких у шаховому порядку розташовувалися б епізоди злочину, особи, які вчинили його, злочинні зв'язки та ін. Поряд з цією пропозицією, з'явилися рекомендації про складання планів з урахуванням особи, яка вчинила злочин, а від неї – до обставин, що підлягають установленню [21, с. 87].

Однак названі форми плану не знаходили свого широкого застосування через їх громіздкість, роззосередженість наявних доказів та оперативних матеріалів. Слідчі використовували форми, найбільш зручні для роботи, причому відповідно своїм уявленням про їх робочі функції.

Результатом таких пошуків практичної спрямованості стало визнання традиційного плану розслідування, який має трохи навчальний характер, але якому притаманна логіка, що визначає чітку послідовність як обставин, які підлягають установленню, так і системи слідчих дій, що забезпечують їх виконання [22, с. 221].

У практиці розслідування складних, багатоепізодних злочинів, а також злочинів, що вчиняються організованими групами, плани розслідування

знаходять широке застосування. Більше того, вони, як правило, забезпечуються схемами, що графічно відтворюють зв'язки злочинців, місця вчинення злочину, місця збуту викраденого або відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом. Такі схеми виконують важливу організуючу роль. Насамперед вони наочно подають усю картину злочинної діяльності, дозволяючи їй не тільки оцінити, а й побачити прогалини в ній і накреслити нові шляхи одержання доказової інформації [23, с. 101].

Оскільки у провадженні слідчого буває одночасно декілька проваджень, подібні схеми, що є графічним доповненням до плану розслідування, дозволяють зосередити його увагу на головному й нагадати всі обставини розслідуваного злочину. Крім того, схеми дають уявлення про розміщення сил оперативно-розшукових працівників та інших служб, з якими координується діяльність, тобто виконують ще й організаційну роль.

Планування розслідування є необхідною передумовою його організації. Органічний зв'язок планування з організацією розслідування зумовлено декількома обставинами, як-то: 1) необхідність виконання слідчих та оперативно-розшукових дій, які забезпечують одержання доказової інформації; 2) визначення найоптимальнішої послідовності при виконанні намічених дій; 3) динамічність розслідування, зумовлена зміною слідчої ситуації; 4) прогнозування можливої результативності проведених дій; 5) необхідність та можливість проведення тактичних операцій; 6) розподіл сил і засобів слідчого й оперативно-розшукового апаратів для реального забезпечення організації розслідування.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, організація як оперативно-розшукових, так і слідчих дій ускладнюється малим обсягом доказової інформації, а в окремих випадках (дані оперативно-розшукових органів) її припустимим характером і змінами місця й часу передачі неправомірної вигоди з метою найбільшої замаскованості вчиненого. Так, зміна часу передачі неправомірної вигоди при організації затримання злочинця "на гарячому" може зруйнувати заплановану операцію. Це ж

стосується й місця передачі неправомірної вигоди, поведінки хабароодержувача, який зі страху викриття може інсценувати провокацію з боку хабародавця. Ці обставини повинні прогнозуватися при визначенні організаційних дій [24, с. 132].

Прогноз можливої ситуації, пов'язаної, як правило, із затриманням хабарника, повинен не тільки передбачати можливі зміни в тактиці злочинців, а й містити рекомендації щодо перебудови організації, тимчасового відходу від прийнятої раніше позиції для запобігання як тупикової ситуації (безвихідного становища), так і втрати доказової інформації. Остання буде пов'язана з тим, що неправомірна вигода буде передано іншим часом, в іншому місці або закамуюфльовано у такий спосіб, який не передбачався ні при плануванні, ні при організації розслідування.

Організаційні заходи при розслідуванні хабарництва мають зберігатися в найсуворішій таємниці, тому що будь-яке просочення інформації може бути використано хабародавцем і хабарником для вжиття відповідних заходів, що може зруйнувати організаційні плани й привести до провалу дій, спрямованих на викриття хабарництва. Приміром, при розслідуванні хабарництва в банківських структурах, де одним з головних організаційних дій є раптовість виїмки документів, у тому числі комп'ютерної інформації, одержання відомостей про можливі слідчі й оперативні дії, що можуть бути проведені в банку, спричинить безліч перешкоджаючих заходів, серед яких: а) знищення документів, які викликають сумнів у законності банківських операцій; б) зміна комп'ютерної інформації шляхом витягу окремих програм, а в окремих випадках і пошкодженням комп'ютерної техніки; в) попередження осіб, які працюють у банку, про збереження в таємниці даних про окремі операції, пов'язані з одержанням хабарів; г) від'їзди підозрюваних осіб у довгострокові відрядження тощо [25, с. 45].

Збереження в таємниці інформації про майбутні обшуки в митних органах, як правило, дозволяє відшукати не тільки значне число даних, що

вказують на випадки хабарництва, а й виявити предмети неправомірної вигоди, які є при розслідуванні речовими доказами [26, с. 298].

Однією з важливих вимог в організації розслідування хабарництва є раптовість проведення слідчих та оперативно-розшукових заходів. Ця вимога стосується провадження як окремих слідчих дій, так і тактичних операцій. Раптовість тих чи інших дій, пов'язаних з одержанням доказів про наявні факти хабарництва, виконує дві головні ролі – паралізувати можливий опір злочинців і одержати найбільший обсяг доказової інформації, внаслідок їх непередбачуваності до спілкування з особами, які виконують слідчі функції. Ця вимога до проведення тактичної операції, що включає проведення обшуку й допит підозрюваних осіб, дозволяє одержати як речову інформацію у вигляді документів, предметів неправомірної вигоди, так і вербальну – показання про факти хабарництва.

Раптовість проведення тих чи інших слідчих дій має значний психологічний вплив, спрямований на дезорганізацію інтелектуальної діяльності осіб, стосовно яких провадяться окремі дії або тактичні операції, що і є одним з головних показників криміналістичної тактики. Обрання щодо цього певного часу, коли будуть здійснюватися менш усього очікувані необхідні дії, сприятиме ефективності як окремих проведених дій, так і всього розслідування.

Отже, під час розслідування досліджуваної групи злочинців в складних криміналістичних ситуаціях варто проводити комплекс заходів – тактичні операції. Це дозволить забезпечити ефективність розслідування вказаних кримінальних правопорушень і раціоналізувати діяльність особи, котра провадить досудове розслідування. Тому вказаний напрямок дослідження є перспективним і виправданим, оскільки відповідає потребам правоохоронних органів у рекомендаціях з вибору, правильної організації та проведення тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Щодо злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, традиційними тактичними операціями, які забезпечують успіх розслідування,

є: а) затримання "на гарячому"; б) "документ" – передбачає виявлення й виїмку документації, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди; в) "предмет неправомірної вигоди" – передбачає встановлення предмета неправомірної вигоди та його виїмку; г) "група" – передбачає встановлення й затримання групи хабарників у певній установі або підприємстві.

РОЗДІЛ 2

НАСТУПНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ

2.1. Тактика обшуку

В ході планування розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, слід визначити, що першочерговими слідчими (розшуковими) діями є: допит заявника; затримання при даванні (одержанні) неправомірної вигоди; допит підозрюваного; вилучення та огляд документів; обшук; огляд місця події; огляд предмета неправомірної вигоди; пред'явлення для впізнання предмета неправомірної вигоди [27, с. 375–376; 59].

Обшук є однією зі слідчих (розшукових) дій, мета якої – виявлення доказової інформації. У системі слідчих (розшукових) дій він зазвичай розглядається як невідкладна дія, характеристика якої визначається можливою втратою доказів, що мають істотне значення для розкриття злочину.

У криміналістичній літературі при розгляді змісту обшуку виділяється декілька функцій, властивих цій дії. Серед них називаються: а) пошукова; б) прогностична; в) комунікативна. Докладніше вивчення названих функцій дозволяє назвати їх призначення [28, с. 101].

Так, специфічною функцією обшуку, яка відрізняє його від інших слідчих дій, є *пошукова*. Її сутність полягає в обранні прийомів і методів виявлення шуканого. Визначенню цих методів передують вирішення організаційних і розумових завдань, спрямованих на з'ясування можливих місць приховування шуканого й окреслення методів його пошуку й виявлення.

Під час обшуку, як і при його підготовці, реалізується *прогностична* функція. Прогноз стосовно такої дії, як обшук, припускає передбачення процесу й результатів його провадження. Передбачення – це не просте припущення, а припущення обґрунтоване, що становить умовивід, який

узагальнює всі дані, що дозволяють судити про результативність обшуку або його більшу чи меншу ймовірність.

Однією з функцій обшуку є комунікативна функція, яка полягає в спілкуванні з усіма учасниками обшуку, з метою його найефективнішої організації та проведення [29, с. 589].

У криміналістичній літературі *комунікативна* функція обшуку розглядається тільки у вузькому її значенні з огляду на спілкування з обшукуваним. Зазначається, що її сутність – в інформаційно-психологічному спілкуванні між шукаючим і обшукуваним, в усуненні протидії обшукуваного, стимулюванні його до спілкування, встановленні з ним психологічного контакту й одержанні вербальної інформації [30, с. 17].

Підготовка до обшуку. Визначення об'єктів обшуку. Підготовка до обшуку при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, передбачає визначення кола об'єктів, що можуть бути предметом пошуку. Залежно від інформації, яку має слідчий, підготовчі дії можуть набувати різного характеру [31, с. 304-305]. У випадках заяви хабародавця про те, що внаслідок вимагання ним буде в певному місці й у відповідний час передано неправомірну вигоду посадовій особі, підготовка до майбутнього обшуку й до затримання хабароодежувача має згорнутий характер, який виражається в позначці дій по виявленню предмета хабара, у проведенні обшуку в приміщенні й особистому обшуку затриманого. Схема такої підготовки досить проста, однак може ускладнюватися пошуком певної документації, пов'язаної з розпорядженнями, наказами, що здійснюються за домовленістю про одержання неправомірної вигоди. Подібна підготовка має місце й у тих випадках, коли хабародавець добровільно заявляє про передачу неправомірної вигоди, вказуючи місце й час учинення названих дій [32, с. 63].

В інших же випадках виявлення фактів хабарництва у процесі одержання оперативної інформації, повідомлень окремих осіб, які мають відомості про хабарництво в установі чи організації, або отримання даних про

хабарництво у процесі розслідування інших злочинів підготовка до обшуку повинна бути ретельнішою і продуманішою.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, до найбільш типових, властивих цьому виду злочинів предметів пошуку можна віднести: а) гроші, цінності, виражені в будь-якому вигляді; б) документи про право власності на домоволодіння, машини; в) документи, які відбивають приватизацію окремих об'єктів; г) документи, які відбивають незаконні дії при прийомі до вищих навчальних закладів; ґ) документи, які відбивають хабарництво у сфері оподаткування тощо.

Стосовно різних сфер об'єкти обшуку при розслідуванні хабарництва будуть мати свою специфіку, однак їх значення й роль як доказів можуть бути однотиповими.

Як видно з наведених міркувань, предмети пошуку поділяються на дві основні групи: а) гроші й цінності; б) документи. Якщо предмети обшуку, які стосуються першої групи, не вимагають особливого вивчення, за винятком випадків, коли на них виявляються сліди рук їх колишнього власника, що доводить факт передачі неправомірної вигоди, то документи мають різнобічний характер і вимагають детальнішого розгляду [33, с. 87].

У криміналістичній літературі уже існують спроби досить детальної класифікації предметів пошуку, підставами для якої є їх вид і призначення [30, с. 20]. Разом з тим окремі автори як особливу групу об'єктів пошуку вирізняють документи, що можуть стати доказами при розслідуванні злочинів. До таких вони відносять такі документи:

- 1) змістом яких є (відбиває) предмет злочинного посягання;
- 2) є засобом учинення злочину;
- 3) є засобом приховування злочину;
- 4) характеризують особу злочинця;
- 5) містять зразки почерку;
- 6) містять іншу інформацію, яка цікавить органи розслідування [34, с. 14-15].

Документи становлять велику доказову цінність, особливо при розслідуванні хабарництва у приватизаційних, банківських і податкових структурах, у яких протиправна діяльність певним чином може знайти своє відбиття в документації. При цьому зміст документа не прямо вказує на характер незаконного рішення.

Певну складність становить обшук, пов'язаний із проведенням тактичної операції по затриманню хабарника "на гарячому". Така операція повинна бути чітко підготовлена, тому що найменший відступ від планованої схеми її здійснення (запізнення, зміна призначеного місця затримання та ін.) може викликати втрату важливої інформації й потягне за собою безрезультативність проведеної дії [35, с. 110].

Затримання "на гарячому" є найефективнішим заходом, тому що дозволяє знайти важливі докази, вилучити предмет неправомірної вигоди, тобто викрити особу в учиненні цього злочину. Однак затримання "на гарячому" і проведення супутніх йому обшуків – особистого і проведеного в службовому або іншому приміщеннях – можливо в певних випадках. До них можна віднести такі: а) при добровільній заяві про вимагання неправомірної вигоди; б) при добровільній заяві про час і місце передачі неправомірної вигоди службовій особі з метою одержання тієї чи іншої вигоди; в) за наявності оперативних даних про систематичне одержання неправомірної вигоди (у митних органах, податкових інспекціях, в інших установах; г) за наявності оперативних відомостей про факти передачі неправомірної вигоди і вказівки місця й часу чергової зустрічі суб'єктів хабарництва.

У більшості ситуацій при підготовці затримання "на гарячому" в протоколі-заяві про дачу неправомірної вигоди переписуються номери купюр переданих грошей або детально описуються коштовні речі (годинник, золоті вироби, вироби з дорогоцінними каменями), які передбачається передати як неправомірну вигоду. Такі дії гарантують їх доказову цінність у випадках підміни їх під час затримання або заяви про те, що вони належать затриманому. Затримання "на гарячому" відбувається в момент передачі

неправомірної вигоди або безпосередньо після цього. У тактичному плані затримання, проведене безпосередньо після передачі неправомірної вигоди значно ефективніше, тому що фіксує наявність неправомірної вигоди в затриманого, що виключає його заяви про те, що переданий предмет виявився в нього випадково або забутий відвідувачем, або належить самому хабарникові [36, с. 35].

Особистий обшук затриманого має за мету виявлення предмета неправомірної вигоди, а також документів, у яких могли знайти відбиття дані про зв'язки з хабародавцем, номери його телефонів, записи про зустрічі тощо.

Тому тактика як затримання, так і особистого обшуку має зводитися до *своєчасних* дій, які виключають можливість з боку хабароодержувача і хабародавця інсценувати дії, що викликають сумніви передачі або спростовують факт отримання неправомірної вигоди. Ризик втрати часто важливої інформації, яка викриває хабарника, можна запобігти детально розробленим планом тактики затримання і проведення особистого обшуку хабароодержувача [37, с. 29].

Таким чином, під час проведення обшуку у процесі розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, використовуються такі тактичні прийоми:

- паралельне і вибіркове обстеження. Під час вибіркового обстеження за наявності достатніх підстав перевіряються місця ймовірного приховання розшукуваних об'єктів. Якщо вибірковий пошук не дає позитивних результатів, то керівник процесуальної дії переходить до послідовної перевірки усіх об'єктів;

- паралельне і зустрічне обстеження. Паралельне обстеження доцільне під час обшуків у просторому приміщенні або ділянки місцевості. У разі відсутності зазначених умов проводиться зустрічне обстеження;

- одиничний і груповий пошук. Такий тактичний прийом обирається з урахуванням кількості осіб, які проводять обшук;

- обстеження без порушення і з порушення цілісності об'єкта;

– відволікаючі прийоми застосовуються шляхом зміни послідовності обшуку, проведення вибіркового обстеження, умисного затримання уваги на другорядних об'єктах у випадках інформованості керівника пошукової групи про схованки, не розкриваючи хабарнику свою поінформованість та її джерела;

- словесна розвідка;
- використання рефлексії обшукуваного;
- спостереження за поведінкою особи;
- постановка запитань обшукуваному;
- порівняння однорідних предметів;
- постійний обмін інформацією між учасниками обшуку про виявлені предмети, способи приховання та прийоми виявлення [30, с. 166].

Отже, слід погодитися із вченими, які зазначають, що отримання належних доказів під час обшуку у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, забезпечується правильною підготовкою до цієї процесуальної дії, належною її організацією, зокрема й вибором часу початку проведення обшуку, вмілим застосуванням тактичних прийомів, фіксуванням процесу проведення слідчої (розшукової) дії, вилученням відшуканих документів і предметів у порядку, встановленому КПК України. У кожному кримінальному провадженні, в якому для документування злочинної діяльності використовують заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби, слід проводити освідування та (або) обшук особи (під час затримання або під час обшуку житла чи іншого володіння особи) [38, с. 162]. Уважаємо, що узагальнення інформації щодо типових способів учинення злочину та притаманних їм слідів, місця та обстановки вчинення злочину, характеристики особи злочинця, дотримання слідчими процесуальної процедури при виявленні, фіксації та розслідуванні злочинів, пов'язаних із корупцією, спрямовують на збирання, фіксацію та дослідження доказової інформації, яка в подальшому дозволить установити вину підозрюваного, обставини вчинення корупційного злочину, забезпечить

швидке, повне, всебічне та об'єктивне розслідування всіх епізодів злочинної діяльності корупціонера [39, с. 238].

2.2. Допит підозрюваного

Згідно ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень [40].

Факт одержання неправомірної вигоди завжди ретельно приховується зацікавленими особами. Останнім часом з метою маскування ознак цього кримінального правопорушення використовують можливості мережі Інтернет. Нерідко правопорушники обирають банківські платіжні системи, зокрема типу PayPal, ProPay, WesternUnion, MoneyGram та інші, які приваблюють відносною легкістю розрахунків і можливістю швидкого та безперешкодного переведення коштів.

Наприклад, посадовець Б. в порушення вимог закону та службових інструкцій звернувся до підприємця В., вимагаючи грошову винагороду в сумі 7 тис. грн за не складання щодо останнього актів про порушення правил безпеки, надавши номер власного карткового рахунку, відкритого у ПАТ КБ «Приватбанк». В подальшому В. перерахував на картку посадовця кошти у згаданій сумі, які Б. того ж дня зняв зі свого рахунку в одному з банкоматів міста, після чого був затриманий працівниками міліції [41].

Одним із способів виявлення справжньої ситуації є допит підозрюваного.

Водночас зазначимо, що ми вважаємо за доцільне погодитися із авторами, які пропонують класифікувати допит у справах досліджуваної категорії залежно від характеристик учасника: 1) заявника; 2) потерпілого;

3) свідка; 4) понятого; 5) підозрюваного; 6) обвинуваченого; 7) посередника; 8) експерта. У справах же, передбачених ст. 368 КК України, запитання допиту можна класифікувати наступним чином: 1) характеристика взаємовідносин між учасниками злочину; 2) обставини домовленості (або вимагання) неправомірної вигоди; 3) характеристика предмета неправомірної вигоди; 4) обстановка та обставини передавання неправомірної вигоди; 5) характеристика діяльності службової особи, виконаної у зв'язку з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди та її результати [42].

Предмет допиту становить сукупність обставин, які треба з'ясувати. Предмет допиту за своїм обсягом, а іноді й за змістом може відрізнятися від предмета показань. Останній, є більш широким і включає обставини, що стосуються умов, що сприяють учиненню злочину, кола осіб, які брали участь у події, але залишилися поза полем зору, мотивів злочину, службових відносин, що стимулювали вчинення злочину (погроза звільнення, незаконне зниження по службі тощо). У цьому зв'язку треба звернути увагу на те, що при допиті обвинуваченого варто дати йому можливість розповісти про ті чи інші обставини, не перериваючи перебігу допиту, тому що в його процесі можуть бути встановлені відомості, які мають суттєве значення для розслідування злочину [43, с. 92].

Допит обвинуваченого (підозрюваного) вимагає ретельної підготовки. Схема підготовки традиційна. Вона включає вивчення матеріалів справи, даних про особу, спеціальних питань, складання плану допиту тощо. Однак кожен з етапів підготовки до допиту має свою специфіку, зумовлену видом злочину й характером злочинної діяльності (способами і прийомами її здійснення). Першим етапом підготовки, як уже зазначалося раніше, є вивчення матеріалів кримінального провадження. Стосовно справ про злочини, пов'язані з неправомірною вигодою, ці матеріали безпосередньо стосуються виробничої, організаційної, посадової діяльності підозрюваного, отже, пов'язані з особливостями виробництва або управління в окремій галузі,

стосовно конкретного випадку, в окремому підрозділі тієї чи іншої системи. Ось чому досконале знання цієї системи (стосовно документообігу, функцій обвинуваченого як посадової особи, меж можливостей по здійсненню тих чи інших намірів, у тому числі злочинних) надає необхідні матеріали для вільного оперування названими відомостями під час допиту. Часто обвинувачені в отриманні неправомірної вигоди маскують свою діяльність нібито законними розпорядженнями, припустимими в рамках службових функцій, або діями, які розглядаються правоохоронними органами як злочинні. У цих ситуаціях знання обсягу й меж службових функцій обвинуваченого, посилення на відповідні нормативні акти допоможе спростувати подібні заяви [34, с. 81].

Другим етапом підготовки до допиту є вивчення даних про особу підозрюваного. Обсяг таких даних залежить від відомостей, які є вагомими як для допиту, так і для подальшого розслідування злочину. До числа запитань, які при цьому вимагають з'ясування, можна віднести: 1) службові функції; 2) коло друзів серед товаришів по службі та інших осіб; 3) майновий стан; 4) чи є особа накопичувачем, або легко розтрачує гроші на різні нестатки, у тому числі й на розваги; 5) чи придбавала останнім часом дорогі речі; 6) чи легко йде на контакт з іншими особами; 7) чи меркантильна ця особа, чим це підтверджується; 8) чи має родину, якщо має, то в якому складі; 9) має чи ні інтимні зв'язки з якою-небудь певною особою; 10) чи має дачі, інші домоволодіння на праві особистої власності та ін [42, с. 129].

Відомості про особу, які цікавлять слідчого, він може одержати, даючи певні завдання працівникам оперативно-розшукових органів.

Третім етапом підготовки до допиту обвинуваченого є вивчення спеціальних питань.

Поняття спеціальних питань стосується сукупності відомостей щодо специфіки організації й діяльності тієї чи іншої установи або підприємства. Дані про особливості функціонування підприємства або установи, де виявлені факти отримання неправомірної вигоди, необхідні слідчому у двох цілях:

а) для розуміння функцій посадової особи стосовно досліджуваної галузі; вивчення документального оформлення окремих дій; установлення можливих відхилень або порушень у правовому режимі документального оформлення дій, які вчиняються посадовою особою або його заступниками; знання про число таких порушень та їх правові наслідки або відсутність їх; уявлення про загальну картину організації діяльності та правової дисципліни в установі, в окремій фінансовій структурі або на підприємстві;

б) для вжиття заходів профілактичного характеру, які припиняють злочинну діяльність у період розслідування.

Джерелами одержання відомостей про спеціальні питання можуть бути:

а) консультації, які можуть бути отримані у фахівців; б) звернення до спеціальної літератури; в) вивчення порядку організації діяльності установи або підприємства; г) особисте ознайомлення з документообігом та оформленням тих чи інших управлінських дій [44, с. 240].

Заключним етапом підготовки до допиту є складання плану, який становить тактичну програму здійснення комплексу прийомів, зумовлених предметом допиту й ситуацією його проведення. План є підсумком розумової діяльності, спрямованої на вирішення завдань майбутнього допиту обвинуваченого. Серед цих завдань можна назвати наступні: 1) встановлення психологічного контакту, який налаштовує до спілкування; 2) накреслення послідовності з'ясування всіх обставин формули обвинувачення; 3) визначення своєї позиції при конфліктній ситуації; 4) обрання системи тактичних прийомів при викритті неправди або умовчанні про дані, які мають значення для розслідування; 5) використання рефлексивного мислення для накреслення лінії поведінки в конфліктній й безконфліктній ситуації; 6) обрання етапу пред'явлення письмових і речових доказів у процесі допиту; 7) з'ясування можливих джерел доказів для перевірки вихідних даних у перебігу допиту й після цього; 8) виявлення обставин і відомостей, які виправдують обвинуваченого або суперечать пред'явленому обвинуваченню з метою їх підтвердження або спростування; 9) встановлення причин та умов,

що сприяють вчиненню злочину як підстави для розробки профілактичних заходів [45, с. 142].

План не може бути твердою схемою допиту, а повинен бути динамічним, рухливим, використовуваним відповідно до ситуації допиту, поведінки допитуваного й намірів слідчого [8, с. 81].

У процесі допиту не всі обставини, що підлягають з'ясуванню, можуть бути встановлені, як і окремі пункти наступного допиту можуть виявитися "порожніми", не виконуючими своєї ролі. Ось чому, незважаючи на значну підготовку плану і продумування його реалізації, конкретна обстановка допиту може внести до нього свої корективи, які здатні змінити всю тактику допиту [46, с. 549-550].

При визнанні підозрюваним своєї вини, допит має на меті докладне з'ясування всіх обставин, що ілюструють визнання, що дозволяє не тільки одержати повні показання, але й одержати дані, які сприяють перевірці показань як у процесі допиту, так і після його проведення. При цьому слідчий зіставляє показання з іншими доказами у справі, звертає увагу на невідповідності, суперечності, які слід усунути у процесі спілкування з допитуваною особою.

У перебігу допиту при визнанні провини доцільно ставити запитання, чи не вчиняв допитуваний інших злочинів або злочинів такого ж виду, як і виявлений. Постановка такого запитання у психологічному плані часто створює в обвинуваченого припущення або навіть упевненість у тому, що й інші злочини або їх епізоди відомі слідчому і тому немає рації їх приховувати або маскувати. Зовні така поведінка допитуваного виражається в раптовому здивуванні, зніяковілості, перериванні викладу показань, мовчанні, що свідчить про швидке продумування своєї позиції щодо знання або незнання слідчим тих даних, що приховалися за поставленим запитанням [45, с. 68].

Показання підозрюваного, пов'язані з визнанням вини, повинні вирізнятися повнотою й бути по можливості деталізовані посиленням на ті чи

інші докази, які є у справі або вимагають їх одержання у процесі інших слідчих дій – судової експертизи, слідчого експерименту, перевірки показань на місці.

Поряд із цим показанням підозрюваного не можна додавати переважного доказового значення, зосереджуючи свої зусилля головним чином на одержанні визнання, ігноруючи збирання інших доказів. Така однобічна спрямованість є проявом обвинувального ухилу при розслідуванні, що є грубим порушенням принципу об'єктивності і виступає, однією з касаційних підстав для повернення справи на додаткове розслідування. Крім того, показання обвинуваченого можуть служити підставою для обвинувачення тільки в тому випадку, коли вони підтверджені сукупністю доказів у справі. Щодо цього, то показання підозрюваного завжди мають співвідноситися з доказами, які є у справі, з метою з'ясування окремих суперечностей, неточностей чи інших обставин, пов'язаних з визначенням доказової цінності і значення тих даних, що містяться в його показаннях.

Основним способом одержання показань, незалежно від того, у конфліктній чи безконфліктній ситуації вони одержуються, є тактичні прийоми. У теоретичних дослідженнях криміналістів останнім часом намітилися тенденції до аналізу цілей і форм тактичних прийомів, до їх систематизації за певними підставами. Останнє дало можливість визначити системи тактичних прийомів, які виконують функції різного роду за своєю цільовою спрямованістю.

До систем тактичних прийомів, які на даний час набувають практичного характеру, можна віднести: 1) встановлення психологічного контакту; 2) спонукання до дачі показань; 3) уточнення отриманих відомостей та усунення в них суперечностей; 4) актуалізація забутого (пожвавлення) у пам'яті допитуваного; 5) викриття неправди; 6) усунення омани при добросовісній помилці допитуваного.

Подібні комплекси мають місце і в інших системах тактичних прийомів, однак при цьому вони мають іншу цілеспрямованість.

Застосування названих систем тактичних прийомів зазвичай обирається, як уже зазначалося, відповідно до ситуації допиту. Вони, як найбільш типові, можуть мати такий характер: 1) повідомлення правдивих показань; 2) суперечності в показаннях допитуваного; 3) добросовісна помилка в показаннях; 4) відмова від дачі показань; 5) повідомлення неправдивих показань. У кожній із таких ситуацій обирається та система тактичних прийомів, яка найбільш наближена до тієї чи іншої ситуації.

При проведенні допиту ситуації (крім названих) поділяються на конфліктні й безконфліктні. При цьому ситуація рідко залишається однозначною протягом усього періоду допиту. Вона може змінюватися згідно з позицією і настроєм як допитуючого, так і допитуваного. Таке становище може мати місце не тільки в гострих ситуаціях викриття неправди чи відмови давати показання, а й у ситуаціях, коли необхідно оживити в пам'яті забуте шляхом постановки певних запитань (тактичних прийомів) або усунути суперечності у випадку, коли допитуваний упевнений, що таких суперечностей не існує [47, с. 51].

В усіх названих випадках у криміналістичній літературі пропонуються наступні рекомендації: 1) у безконфліктній ситуації: а) при добросовісній омані – усунення омані; б) при суперечностях у показаннях – усунення суперечностей; в) при забуванні окремих моментів – актуалізація показань; 2) у конфліктній ситуації: а) при відмові від показань – спонукання до дачі показань; б) при неправді в показаннях – викриття неправди [46, с. 267].

Складнішою виступає ситуація, коли підозрюваний, заперечуючи свою вину, не бажає давати показання. У цьому випадку застосовується система тактичних прийомів, спрямованих на спонукання особи до дачі показань. Поряд із ними слідчому доцільно з'ясувати мотиви відмови від дачі показань, роз'яснити допитуваному його право давати пояснення за обвинуваченням як здійснення права на захист, заявляти клопотання про проведення тих чи інших слідчих дій (допити свідків, призначення судової експертизи та ін.). Така позиція налаштовує обвинуваченого на довіру до слідчого, сприяє

встановленню психологічного контакту, переконує його в об'єктивності й неупередженості допитуючого.

Одним з тактично важливих прийомів у тактиці допиту підозрюваного є приховування слідчим до певного моменту обсягу інформації, яку він має. У цьому плані в допиті беруть участь дві розумові платформи – слідчого й підозрюваного, що мають різний обсяг інформації і варіанти її використання або утаювання до останнього моменту, який здається найбільш вигідним. Розходження полягають у тому, що обвинувачений має інформацію про подію більш повну, у той час як слідчий володіє даними не тільки стосовної злочину, але й супутніми йому (показання свідків, документи, висновки експертів тощо), що створює останньому переважне становище в їх використанні з метою як спонукання давати правдиві показання, так і викриття неправдивих.

Відповідно до розвитку ситуації допиту слідчий маневрує існуючою в його розпорядженні інформацією, прогнозуючи певним чином результативність її використання. Тому в одній ситуації більш доцільним буде пред'явлення документів, речових доказів, в іншій – оголошення показань свідків, висновку експерта. Тактично правильним в обох випадках є обрання того моменту, коли пред'явлення буде раптовим, несподіваним для обвинуваченого [48, с. 18].

При допиті підозрюваний часто дає неправдиві показання, що встановлюються шляхом зіставлення даної ним інформації з доказами, що мають у справі. Установлення неправди в показаннях є, однак, тільки початковим етапом у допиті того, хто ухиляється говорити правду. Слідчий повинен викрити обман. Це відбувається не голосливою заявою обвинуваченому про те, що його відомості неправдиві, а системою прийомів, що спростовують неправдиві показання. До них традиційно належать: пред'явлення доказів (речових і письмових); оголошення показань осіб, які спростовують неправдиву інформацію; постановка деталізуючих запитань; постановка контрольних запитань. Кожен із названих прийомів може застосовуватися ізольовано або в тому комплексі, який слідчий вважає

найдоцільнішим стосовно тієї ситуації, що склалася в перебігу допиту [49, с. 103].

Під час допиту при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, одним із тактичних прийомів викриття неправди може бути повторний допит. Він має місце в тих випадках, коли обвинувачений, який приховує певні факти, може обмовитися, тобто непомітно для себе повідомити інформацію, яка свідчить про його винну поінформованість, тобто про знання таких фактів, які можуть бути відомі тільки йому через його причетність до події злочину. При викритті неправди при повторному допиті обвинувачений повинен пояснити мотиви змінених показань. У такій ситуації прийомами, які сприяють одержанню правдивих показань, можуть бути заяви слідчого, що дача правдивих показань є обставиною, яка пом'якшує вину, як і надання допомоги слідчим органам у розслідуванні.

Незважаючи на свою складність, механізм неправди при її аналізі можна виявити певними прийомами. Неправда не завжди буває продуманою в усіх деталях. Тому комплекс тверджень обвинуваченого, як правило, нестійкий у своїх позиціях, а будь-яке деталізуюче запитання, те чи інше висловлення можуть викликати проговорку. В обвинуваченого одночасно існує дві схеми показань – правдива і неправдива, які зазвичай змішуються, коли правда заміщається неправдою. У цих випадках брехун проговорюється, видаючи інформацію, яка не входила в його плани [50, с. 31-32].

Наведені прийоми допиту обираються відповідно до ситуації допиту, позиції обвинуваченого стосовно обставин, сформульованих у постанові про притягнення особи як обвинуваченого. Але необхідно чітко розрізняти дві основні позиції підозрюваного – виклад правдивих показань і виклад неправдивих показань або умовчання про обставини злочину. У першому випадку програма допиту спрямована на з'ясування докладного комплексу даних, які підтверджують інформацію, що повідомляється; у другому – на одержання інформації шляхом застосування окремих тактичних прийомів

викриття неправди або їх комплексу. Стосовно розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, до таких прийомів можна віднести:

а) предмет неправомірної вигоди (постановка деталізуючих запитань про вид переданого хабара (гроші, цінності, документи, пов'язані з придбанням машин, житла, та ін.);

б) характер виконуваної послуги (постановка деталізуючих, уточнюючих запитань, у тому числі й контрольних, про характер послуг за неправомірну вигоду (переведення на високооплачувану роботу, організація тривалих закордонних відряджень, приватизація окремих підприємств, домоволодінь; незаконне одержання банківської позички, прийом у вищий навчальний заклад та ін.));

в) характер відносин з хабародавцем (постановка запитань про службову підпорядкованість, особисті взаємовідносини, стосунки через знайомих, друзів, родичів);

г) час передачі неправомірної вигоди та його обстановка (постановка уточнюючих запитань, оголошення показань свідків, пред'явлення документів, постановка контрольних запитань);

г) обстановка, у якій передавалася неправомірна вигода (уточнюючі запитання щодо місця передачі – у квартирі хабароодержувача чи хабародавця, у службовому кабінеті, в кафе, у ресторані, на дачі тощо; постановка деталізуючих запитань щодо розташування будинку, дачі, квартири, їх обстановки з метою можливої перевірки показань на місці як обвинуваченого, так і свідка);

д) дії, які вчиняв хабароодержувач до одержання неправомірної вигоди й після цього (постановка уточнюючих, деталізуючих запитань, пред'явлення письмових доказів (документів), оголошення показань свідків, хабародавця та ін.);

е) яким чином було використано майно, передане хабародавцем (постановка основних, деталізуючих та уточнюючих запитань: чи були витрачені гроші, на які нестатки; чи збережено передані цінності, подаровані

своїм родичам, знайомим, товаришам по службі, чи передавалися вони для продажу в комісійні магазини та ін.);

ж) цілком чи частково виконані обіцяні послуги за неправомірну вигоду (постановка основних і уточнюючих запитань, оголошення показань свідків, хабародавця, пред'явлення письмових доказів – наказів, розпоряджень, бухгалтерських документів, платіжних відомостей тощо).

Наведений перелік є орієнтовним; він може змінюватися відповідно до позиції обвинуваченого, обсягу доказової інформації, якою оперує слідчий, а також ситуацією, що складається у процесі допиту.

Отже, допит підозрюваного в тактичному плані є складною слідчою (розшуковою) дією [51, с. 227]. Це пояснюється тим, що перший допит відбувається, як правило, безпосередньо після затримання фігуранта «на гарячому». Головним під час допиту вважається з'ясувати відомості, які є підставою для затримання, зокрема щодо розміру неправомірної вигоди, характеру послуги, за яку її одержано, а також стосунків з особою, яка заявила про кримінальне правопорушення.

2.3. Призначення і проведення експертиз

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ст. 242 КПК України).

Більш сучасне тлумачення поняття "судова експертиза" міститься в Законі України "Про судову експертизу" (1994 р.). Остання визначається як Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань у галузі

науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [52].

За спрямованістю спеціальних знань і частотою їх застосування в судочинстві у криміналістичній літературі і практиці розслідування злочинів розрізняють так звані традиційні й нетрадиційні види експертиз [53, с. 122]. До традиційних відносять експертизи, об'єднані загальним найменуванням – "криміналістичні". до яких входять такі її різновиди, як дактилоскопічна, судово-почеркознавча, авторознавча, техніко-криміналістичне дослідження документів, ідентифікація особи за рисами зовнішності, судово-балістична. До нетрадиційних експертиз, які достатньо рідко зустрічаються, належать експертизи матеріалів і речовин, фоноскопична, експертиза накладень та ін.

За характером і комплексом методів дослідження судові експертизи набули нових напрямків і відповідних ним найменувань. Так, за досить новою класифікацією експертизи поділяються на: а) ідентифікаційні; б) неідентифікаційні, де завданнями перших є встановлення тотожності об'єкта, а других – обставин неідентифікаційного характеру (з якого боку зроблено злом сховища, якою рукою залишені слід та ін.); в) класифікаційні, завданням яких є встановлення групової належності об'єктів; г) діагностичні, які досліджують стан різних об'єктів та їх динаміку.

Слід зазначити, що при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, можуть мати місце як традиційні, так і нетрадиційні експертизи. Значно частіше зустрічаються традиційні види експертиз, серед яких при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, найчастішими є почеркознавчі, технічного дослідження документів, рідше – дактилоскопічні, трасологічні. Найрідше проводяться комп'ютерні й авторознавчі експертизи. В окремих випадках мають місце товарознавчі експертизи, призначувані для визначення якості й вартості предметів хабара та їх окремих характеристик.

Призначення того чи іншого виду експертизи залежить від ситуації розслідування й комплексу завдань, які можуть бути вирішені шляхом експертного дослідження.

Доцільно призначати почеркознавчу експертизу не тільки при відмові підозрюваного про виконання ним тих чи інших записів, а й при зізнанні, що записи виконані ним. Останнє має значення в тих випадках, коли підсудний у процесі судового розгляду заявляє, що записи виконані не ним, а іншою особою.

У практиці розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, мають місце призначення й проведення дактилоскопічної експертизи. Підставою для цього можуть бути обставини, пов'язані з виявленням слідів пальців рук на об'єктах, переданих як неправомірна вигода. Такими об'єктами можуть бути конверти з валютою або іншими грошовими знаками, в окремих випадках – дорогі предмети антикваріату чи інших цінностей, на поверхні яких можуть залишитися сліди пальців хабародавця. Призначення такої експертизи має сенс у тих випадках, коли хабароодержувач заперечує, що передана йому річ є власністю іншої особи, і тому виявлення на ній слідів рук сторонніх осіб є підставою для призначення дактилоскопічної експертизи, позитивний висновок якої про належність виявлених слідів хабародавцеві є доказом учиненого ним злочину.

У подібних випадках з метою проведення дактилоскопічної експертизи щодо осіб, які беруть участь в акті передачі неправомірної вигоди (хабародавця і хабароодержувача), відбираються зразки слідів пальців рук і разом з об'єктом, на якому вони виявлені, направляються для проведення дослідження. У постанові про призначення експертизи слідчий коротко викладає обставини справи і ставить на вирішення експерту запитання: "Ким із підозрюваних осіб залишені сліди на поданому на дослідження об'єкті?" Висновок експерта є доказом причетності особи до вчинення злочину.

Однак, коли хабародавець заявляє, що передані гроші або цінності є боргом іншої особи або куплені йому за його дорученням, то призначення дактилоскопічної експертизи не має сенсу.

Порівняно не часто, однак має місце призначення трасологічної експертизи. Її предметом є дослідження слідів взуття і слідів автомашини. Така експертиза призначається залежно від слідчої ситуації, у процесі аналізу якої можуть бути виявлені сліди взуття особи, яка прийшла для передачі хабара або приїхала на тому чи іншому транспортному засобі. Як правило, такі експертизи призначаються після затримання "на гарячому" й наступного виявлення слідів для використання висновків експертизи як доказу того, що особа перебувала в цьому місці в даний час на місці події, незважаючи на те, що цей факт нею заперечується. Зафіксовані й вилучені сліди, а також залишені об'єкти, відповідно до правил призначення і проведення трасологічної експертизи направляються для дослідження у відповідні експертні установи.

В окремих випадках при розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, можуть мати місце товарознавчі експертизи. Їх предметом стосовно злочинів досліджуваної категорії є визначення вартості предмета, переданого як хабар. Така експертиза призначається в ситуації, коли і хабародавець, і хабароодержувач заявляють про те, що переданий предмет за своїм призначенням становить собою сувенір і практично вартості не має.

При заявах про вимагання неправомірної вигоди у низці випадків гроші або цінності можуть бути позначені спеціальними порошками, зіткнення з якими дає певну колірну реакцію на руках особи, яка торкається їх. Такий оперативний захід часто викликає здивування з боку хабарника, який може зажадати призначення судово-хімічної експертизи з метою своєї реабілітації. Слідчий у такій ситуації може призначити судово-хімічну експертизу, результати якої підтвердять факт контакту з об'єктом, переданим як хабар.

Комп'ютерна експертиза має своєю метою встановлення безлічі питань, пов'язаних з порушеннями інформаційно-технічної системи, спрямованих на

приховування або зміну певних даних. Можна привести тільки деякі запитання, розв'язувані цією експертизою. Серед них:

а) чи є справжнім, поданий на дослідження даний машинний носій інформації або це його копія?

б) чи маються які-небудь несанкціоновані зміни інформації, записані на справжньому диску; якщо так, то який їх зміст?

в) чи мається в даній програмі навмисна "закладка" (зарезервоване місце у програмі на випадок необхідності наступної вставки)? Якщо так, то для якої конкретної мети вона була передбачена і хто її автор? [54, с. 414].

При підготовці такої експертизи необхідно одержати консультації у фахівця.

Отже, слід погодитися із думкою про те, що розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою неможливе без застосування науково-технічних засобів та використання знань, зокрема призначення та проведення судових експертиз. Найчастіше призначаються у кримінальних провадженнях цієї категорії такі види експертиз: матеріалів, речовин та виробів (експертиза спеціальних хімічних речовин); відео- та звукозапису; почеркознавча та дактилоскопічна.

На експертизу представляють контрольний зразок спеціальної речовини, якою оброблявся предмет неправомірної вигоди, тампони зі змивами рук та грошові купюри (інші цінності) з метою підтвердження факту, що спеціальна хімічна речовина, виявлена на грошових купюрах, ватних тампонах, якими були зроблені змиви з рук, однакова за своїми фізико-хімічними властивостями на всіх зразках та ідентична спеціальній хімічній речовині, якою були помічені грошові кошти чи інші цінності. Типовими питаннями, які можуть бути поставлені експерту в ході призначення експертизи спеціальних хімічних речовин, є такі:

– чи є на грошових коштах (інших цінностях) сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

– чи є на зовнішній та внутрішній поверхні предмета, в якому виявлені грошові кошти, сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

– чи є на змивах долонь підозрюваного сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

– чи однакові між собою речовини, виявлені на грошових коштах, зовнішніх та внутрішніх поверхнях предмета, в якому виявлені грошові кошти?

– чи є на грошових коштах сліди спеціального люмінесцентного олівця у вигляді написи «Неправомірна вигода», якщо так, то чи однакові вони зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

Висновки дактилоскопічної експертизи дозволяють ідентифікувати сліди пальців рук, по-перше, особи, яка надала неправомірну вигоду, на окремих предметах обстановки службового кабінету (особливо в разі заяви підозрюваного, що він ніколи не був у певному приміщенні), на конверті чи іншій упаковці з переданими поміченими грошима або іншими матеріальними цінностями, а, по-друге, інших осіб, які брали участь у одержанні неправомірної вигоди.

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ

3.1 Неправомірна вигода як предмет досліджуваної групи злочинів

Одним із проблемних питань виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, є виявлення і розпізнання ознак злочинних дій та способів учинення правопорушень під час їхнього вчинення. Для успішного виявлення і розслідування досліджуваної групи злочинів необхідним є розроблення криміналістичної характеристики, яка становить систему відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розслідування таких діянь оперативно-розшуковими та криміналістичними засобами, прийомами та методами [55, с. 441].

Справді, праві вчені, які зазначають, що на початковому етапі розслідування неправомірної вигоди особливого значення набуває її криміналістична характеристика, де описані можливі слідчі ситуації, запропонований алгоритм дій відповідно до них та багато інших підказок у розслідуванні. Саме вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які слід встановити у кримінальному провадженні [45, с. 52].

Звернення до криміналістичної характеристики аналізованих злочинів пояснюється ще й тим, що вона виконує дуже складні і значимі для практики розслідування злочинів функції, зокрема, пізнавальну й організаційну. Сутність пізнавальної функції полягає у визначенні способів учинення і приховування злочину; сутність організаційної функції передбачає швидку орієнтацію на проведення слідчих та оперативно-розшукових дій, зумовлену виявленням злочинної події.

Криміналістична характеристика, як система криміналістично значущих ознак та їх взаємозв'язків, що визначають побудову версій і розслідування

злочинів, у своєму формуванні як наукової абстракції і практично важливої методики розслідування, пройшла декілька етапів.

Першим із них є визначення цієї методики як наукового пошуку у теоретичних дослідженнях.

Для другого етапу розвитку теоретичних уявлень про криміналістичну характеристику злочинів властиве досить активне звернення вчених до названої проблеми, прагнення окреслити її місце в теорії і практиці розслідування злочинів, з'ясувати етимологію цієї характеристики, функції й систему її елементів та їх взаємозв'язки.

Сучасний етап розвитку криміналістичної характеристики як наукової абстракції, що служить підґрунтям для дослідження окремих методик розслідування злочинів, позначений її поглибленими дослідженнями, спрямованими на її становлення, як теоретичної концепції методики розслідування. У цьому плані всі існуючі дослідження, що порушують питання методики розслідування окремих видів злочинів, виходять насамперед з концептуальних положень криміналістичної характеристики, що стали науковою традицією [56, с. 854].

Повна та змістовна криміналістична характеристика кожного конкретного кримінального правопорушення, що безумовно охоплює всі його індивідуальні особливості, є обов'язковою умовою повноцінного дослідження, яке здійснюють з метою формування методики розслідування злочинів досліджуваної категорії.

Отже, є підстави погодитися із думкою А.П. Запотоцького, який відмічає, що криміналістична характеристика має важливе значення, оскільки вона є підґрунтям методики розслідування злочинів. Основоположним у методиці розслідування злочинів є кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство та сучасні можливості природних, технічних і суспільних наук, які зумовлюють рівень розвитку криміналістики та її потенційні можливості. Криміналістична характеристика злочинів відіграє важливу роль у розробленні методики розслідування, адже вона пов'язана з кримінальним і

кримінальним процесуальним законодавством, яке регламентує проведення всіх слідчих (розшукових дій) та інших заходів щодо здійснення кримінального провадження. Комплексно застосовуючи наявний юридичний інструментарій і практичні напрацювання, на яких ґрунтується криміналістична характеристика, можна провести повноцінне дослідження та підготувати методичні рекомендації стосовно окремих проблемних питань розслідування злочинів досліджуваної категорії. Водночас криміналістична характеристика злочину має важливе значення не лише для методики розслідування злочинів, а й для криміналістичної техніки та слідчої тактики. Криміналістична техніка, тактика розкриття злочинів і тактичні прийоми виконання слідчих (розшукових) дій розвиваються з урахуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів на підставі відомостей про сучасні особливості злочинної діяльності, змін її способів і засобів. Водночас питання криміналістичної характеристики злочинів тісно пов'язане з проблематикою слідчої ситуації, оскільки слідчий застосовує криміналістичну характеристику певного виду злочину переважно у зв'язку з виникненням труднощів під час розслідування, в умовах недостатності доказової інформації за матеріалами кримінального провадження [57, с. 31].

За резонним зауваженням А.В. Старушкевича, криміналістична характеристика відображає, в основному на ймовірнісному рівні, дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу злочинця, потерпілого, способи підготовки, вчинення та приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальних проваджень [58, с. 26].

Криміналістична характеристика злочинів розглядуваної групи включає у себе наступні елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу

типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановку вчинення злочину (місце й час, знаряддя та засоби). Усі ці елементи є складовими цілісної системи і пов'язані між собою кореляційними зв'язками [45, с. 52–53].

Предметом злочинів, розслідування яких становить предмет цього дослідження, є *неправомірна вигода*.

Зміст поняття «неправомірна вигода» (п. 2 примітки до ст. 354, а також примітка до ст. 364-1, яка поширює свою дію на статті 364, 365-2, 368, 369, 369-2 і 370) визначають дві обов'язкових ознаки, відповідно до яких:

1) предметом неправомірної вигоди можуть бути лише: грошові кошти та інше майно; переваги, пільги й послуги; нематеріальні активи; будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

2) їх обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

На відміну від забороненого згідно із антикорупційним законодавством подарунка, ознакою якого є отримання його безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової, безоплатність не є і не може бути ознакою неправомірної вигоди, оскільки остання не завжди є матеріальною [47, с. 87].

Майно взагалі – це окрема річ або сукупність речей, які є об'єктом права власності і можуть бути предметом різних цивільно-правових (купівлі-продажу, дарування, найму тощо), так само, як і господарсько-правових (поставки, енергопостачання, комерційної концесії тощо) договорів; у цивільному праві майном як особливим об'єктом вважаються також майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК). Як види майна виділяють: нерухоме майно (зокрема, земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їхнього знецінення та зміни призначення); тварини; підприємство як єдиний майновий комплекс; гроші (грошові кошти); валютні цінності; цінні папери. Звичайно також, що видами майна (майнових прав) є ювелірні прикраси, культурні цінності, транспортні засоби, комп'ютерна і побутова техніка, меблі, зброя, талони на паливо,

туристичні путівки, квитки на розважальні заходи, на проїзд у літаку чи на кораблі тощо [9, с. 1071].

Законодавець відніс до видів майна саме в антикорупційному контексті (ст. 46 Закону «Про запобігання корупції»), зокрема: об'єкти нерухомості; цінне рухоме майно (транспортні засоби, інші самохідні машини й механізми); цінні папери (акції, облігації, чеки, сертифікати, векселі), інші корпоративні права; юридичних осіб; нематеріальні активи; доходи, у тому числі у вигляді заробітної плати (грошового забезпечення), гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, благодійну допомогу, пенсію, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав; наявні грошові активи, у тому числі кошти на банківських рахунках, позичені третім особам, активи у дорогоцінних (банківських) металах [59, с. 33].

У законодавстві міститься понад десять схожих визначень поняття «грошові кошти». Переважно ці визначення створені для уніфікації бухгалтерського обліку й означають кошти, у тому числі електронні: готівку – монети та банкноти, кошти на рахунках у банках і казначействі, депозити до запитання. Готівку передають й одержують «з рук у руки», а інші види грошових коштів – за допомогою чеків, дебетових карток та інших форм грошових переказів. Відповідно до ст. 192 ЦК грошами (грошовими коштами) є гривня й іноземна валюта.

Поняттям «національна валюта України» охоплюються грошові знаки України у вигляді випущених НБУ паперових грошових знаків (банкнот) та металевої монети, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України [10, с. 124].

До іноземної валюти належать іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що

містяться на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України [9, с. 1072].

Переваги – це додаткові матеріальні чи інші вигоди, які суб'єкт має порівняно з іншими особами, які ставлять його в нерівне становище з ними. Синоніми слова «переваги» – слова «пріоритет», «привілей», «першість» («першочерговість»), «вищість», «виключне право». Переваги можуть полягати, зокрема, у праві на позачергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі за законом (наприклад: одержання квартири від держави особою, яка перебувала на обліку як така, що має право на першочергове одержання житла, але у відповідному списку таких осіб не була першою; значне зниження орендної плати за проживання в котеджі чи квартирі або плати за проживання в готелі; зниження процентних ставок по кредитах, або навпаки – безпідставно висока плата за офіційно дозволену роботу за сумісництвом) [10, с. 125].

Надання незаконних переваг означає, що їх надають особі, яка не має на них права, і при цьому може бути порушено інтереси інших осіб [59, с. 36].

Пільги – це звільнення різних категорій осіб від певних обов'язків або надання додаткових можливостей майнового чи немайнового характеру. Майновими є пільги, що надаються у виді додаткових виплат, повного або часткового звільнення від обов'язкових платежів, а немайновими – у виді додаткових оплачуваних відпусток, скорочення робочого часу тощо (немайновими вони названі досить умовно). Неправомірною вигодою можна вважати обидва види пільг, адже жодних винятків чи уточнень закон не робить.

За категоріями осіб, яким установлюються пільги, останні можна поділити на: трудові (санаторно-курортне лікування, безкоштовний проїзд пасажирським міським та приміським транспортом); житлові (капітальний ремонт житлових приміщень, звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги, електроенергію, газ, паливо); у галузі охорони здоров'я

(забезпечення автомобілем, безплатне протезування); фінансово-кредитні (надання бюджетних кредитів та позик) тощо [9, с. 1073].

Службова особа, уповноважена приймати рішення про надання пільги, має можливість зловживати своїм повноваженням на користь інших службових осіб чи їхніх близьких, зокрема в обмін на іншу неправомірну вигоду (за принципом «ти мені – я тобі»).

Послуги – це здійснювана на замовлення споживача та з метою задоволення його особистих потреб діяльність з надання чи передачі споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага (п. 17 ст. 1 Закону «Про захист прав споживачів»).

Серед послуг законодавство виділяє «послуги з перевезення пасажирів та вантажів», «фінансові послуги», «соціальні послуги», «житлово-комунальні послуги», «послуги з технічного сервісу», «послуги в галузі охорони здоров'я», «послуги в закладах ресторанного господарства», «освітні послуги», «послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет», «ритуальні послуги» тощо [60, с. 37].

До договорів про надання послуг відносять договори перевезення, зберігання та ін. (див. главу 63 ЦК). Главою 63 ЦК передбачено, що безумовно оплатними є договори: перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти (ст. 916); транспортного експедирування (ст. 931); зберігання, у тому числі на товарному складі (ст. 957) і речі в ломбарді (ст. 968); з охорони (забезпечення недоторканності) особи (ст. 978); страхування (ст. 982); комісії (ст. 1013), управління майном, у тому числі управління цінними паперами (ст. 1029). Водночас можуть бути безоплатними договори: зберігання (статті 942, 946, 947), у тому числі зберігання цінностей у банку (ст. 969), речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту (ст. 972), у гардеробі організації (ст. 973), речей пасажирів під час його перевезення (ст. 974), речей у готелі (ст. 975), автотранспортних засобів (ст. 977), речей, що є предметом спору (ст. 976); доручення (ст. 1002) [59, с. 38].

Із зазначеного випливає: якщо відповідна особа одержала безоплатну послугу за договором, який згідно із законом є традиційно безоплатним як для неї, так і для будь-яких інших осіб (скажімо, безоплатно зберігала речі в готелі, а автомобіль – на готельній автостоянці), то ознак корупції в її діянні немає. Проте як неправомірна вигода може розглядатися одержання нею безоплатної послуги за договором, який відповідно до ЦК чи іншого закону: є безумовно оплатним, або хоча і може бути безоплатним, але в цьому разі не існувало підстав робити виняток щодо безоплатності для цієї особи (якщо йдеться, скажімо, про безкоштовне саме для цього пасажира перевезення залізничною платформою його автомобіля або про тривале виконання представником юридичної фірми обов'язків повіреного в інтересах згаданої особи) [61].

Поняття **«нематеріальні активи»** не означає, що йдеться про блага нематеріального характеру. Під нематеріальними активами зазвичай розуміють саме майнові права на певні об'єкти права інтелектуальної власності, як-от: комп'ютерні програми; бази даних; винаходи, промислові зразки; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці. Такими правами стосовно зазначених об'єктів є, зокрема: право на їхнє використання; виключне право дозволяти їхнє використання; виключне право перешкоджати їхньому неправомірному використанню, у тому числі забороняти його (статті 420, 424 ЦК) [9, с. 1074].

Для визначення вартості нематеріальних активів як однієї із груп основних засобів та інших необоротних активів – об'єктів податку на прибуток підприємств слід керуватися ст. 145 ПК. У пункті ж 138.3.4 ст. 138 ПК перелічені шість груп нематеріальних активів. Це:

- права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище);

– права користування майном (земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

– права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

– права на об'єкти промислової власності (на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

– авторське право та суміжні права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для ЕОМ, компіляції даних (баз даних), фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті. Одним із прикладів надання нематеріальних активів як неправомірної вигоди може бути написання наукових статей, монографії, підручника, дисертації однією особою від імені іншої, коли остання в такий обманний спосіб стає їхнім автором;

– інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо) [9, с. 1075–1076].

У п. 14.1.40 ст. 14 ПК називається ще один вид нематеріального активу – гудвіл (вартість ділової репутації); він визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо [59, с. 39].

Неправомірна вигода зазвичай має економічний або фінансовий характер, однак може бути і нематеріальною (немайновою). Важливо, аби правопорушник (чи третя особа) виявився в вигіднішому становищі, ніж перед вчиненням злочину, і аби таке поліпшення становища не було правомірним.

Тож словосполучення «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» означає широкий спектр вигод [10, с. 111].

Це можуть бути, наприклад: більш швидкий розгляд певної справи або інші форми нематеріальної преференції; позитивне висвітлення в ЗМІ; прийняття на службу чи призначення на посаду без передбачених законом конкурсу чи спеціальної перевірки або шляхом порушення умов їх проведення, або створення кращих кар'єрних можливостей, включаючи підвищення по службі, «горизонтальне» переведення на посаду, кращу за тими чи іншими ознаками (скажімо, переведення з обласної прокуратури до столичної); надання можливості вчитися в університеті дитині певної особи поза конкурсом або влаштування близької особи на престижну роботу; не призначення службового розслідування чи дисциплінарного стягнення, не відсторонення від посади чи не звільнення зі служби за наявності підстав для цього; сприяння у направленні в закордонне відрядження чи на підвищення кваліфікації; дострокове присвоєння військового чи спеціального звання, рангу тощо, інше заохочення або подання для нагородження без законних чи належно обґрунтованих підстав для цього; організація надання сексуальних послуг (послуг повії) або послуг кримінального характеру (зокрема, послуг злодія чи сутенера); пригощання коштовною вечерею чи запрошення на ексклюзивний захід [10, с. 112].

З цього переліку видно, що неправомірну вигоду особі, яка має спеціальні ознаки, визначені у ч. 1 ст. 354, п. 1 примітки до ст. 364 або у ч. 1 ст. 368-3 чи ч. 1 ст. 368-4, може надати як інша така сама особа, у тому числі її підлеглий чи начальник, так і особа без відповідної спеціальної ознаки. При цьому зазначеними вигодами певні особи можуть обмінюватися між собою. До речі, згідно з п. 2 постанови Пленуму ВС від 26.04.2002 №5 «Про судову практику у справах про хабарництво», одержання службовою особою незаконної винагороди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, за вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції, також пропонувалось розцінювати як одержання хабара. Слово «будь-які»

означає, що цей перелік вигод може бути довгим, а слово «інші» – що, на відміну від майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, які мають переважно матеріальний чи грошовий характер, інші вигоди такого характеру не мають.

До категорії неправомірної вигоди належать й усі інші вигоди, які: а) не мають відношення до речей матеріального світу і безпосереднього матеріального чи грошового характеру. Проте в разі сприяння в зарахуванні на навчання за рахунок державного бюджету про дійсну вартість навчання можна говорити, порівнявши його з контрактним; незаконне присвоєння військового чи спеціального звання, рангу, ученого звання передбачає отримання відповідної надбавки; б) не мають конкретної вартості (тобто таким вигодам не можна дати грошову оцінку). До цієї категорії можна віднести різного роду нагороди у вигляді значків, грамот, подяк тощо, не пов'язаних з отриманням премій, надбавок. У таких випадках отримані речі самі собою не мають грошового визначення або їхня вартість є мізерною. Головна цінність таких вигод – нематеріальна (задоволення хворобливого егоцентризму, «малювання» гарної біографії тощо) [9, с. 1078].

«Іншою вигодою» може бути також незаконно наданий дозвіл на роботу підприємства, ліцензія чи сертифікат, незаконно погоджений договір, незаконно надана інсайдерська інформація, податкова чи інша таємниця, – у відповідь ця особа може вчинити дію чи бездіяльність в інтересах того, хто надав їй такий документ чи інформацію, або в інтересах третьої особи [10, с. 113].

Таким чином, предметом неправомірної вигоди може бути будь-який ресурс обміну: капітал, товари, роботи, послуги, інформація, влада, лояльність тощо.

Найширше визначення в законі поняття неправомірної вигоди означає, що неправомірною вигодою є також й усе те, що особа одержує навзаєм тій неправомірній вигоді, яку вона пропонує, обіцяє чи надає. Іншими словами, такою вигодою відповідно до КК також є:

– «будь-які дії, вчинені чи не вчинені працівником з використанням становища, яке він займає, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 354);

– «будь-які дії, вчинені чи не вчинені службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службового становища» (статті 368 і 369);

– «будь-які дії чи бездіяльність, вчинені службовою особою дій з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 368-3);

– «будь-які дії чи бездіяльність, вчинені особою, яка надає публічні послуги, з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 368-4) [7, с. 1079].

Термін «неправомірний» в Конвенції РЄ проти корупції тлумачиться як щось таке, що одержувач не має права приймати або отримувати. Цей термін виключає (не враховує): переваги, які дозволені відповідно до закону або адміністративних правил; дрібні подарунки, подарунки дуже низької вартості або соціально прийнятні подарунки [62, с. 293]. У цьому контексті слід мати на увазі, що подарунок відрізняється від неправомірної вигоди насамперед за тією ознакою, що його дарують/приймають не у зв'язку зі здійсненням особою діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Якщо ж певний предмет (грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи) надають/одержують саме у зв'язку із зазначеною діяльністю, то він трансформується із подарунка в неправомірну вигоду [59, с. 40].

Як зазначалось вище, другою ознакою неправомірної вигоди є те, що її предмети обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Це означає, що в особи, яка обіцяє, пропонує чи надає зазначені

предмети, так само, як і в особи, яка їх одержує, немає визначених безпосередньо в законі підстав для цього [63, с. 108].

Той факт, що майно, інші вигоди надано особі у формально законний спосіб (за договором дарування, купівлі-продажу, міни тощо), але в обмін на використання наданих цій особі повноважень, її становища чи пов'язаних з ними можливостей, не робить законними підстави їх надання/одержання. У таких випадках слід говорити про завуальовану корупцію. Це має місце, коли неправомірну вигоду надають під виглядом, наприклад: спеціального гонорару; спадкування за заповітом – адже заповідач може призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також і юридичних осіб (ст. 1235 ЦК); укладання договору про надання послуг з підприємством, яке контролює близька особа (такі послуги, зокрема консалтингові, насправді не надано); передачі частки в підприємстві близькій особі (під умовою, що остання, наприклад, буде впливати на умови проведення тендеру чи аукціону в інтересах цього підприємства, іншим чином неправомірно сприяти йому в здійсненні господарської діяльності) [64, с. 134].

Чинна редакція ст. 354 не встановлює мінімального розміру неправомірної вигоди [9, с. 1080].

3.2 Спосіб вчинення та приховання, час, обстановка та інші елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою

Спосіб учинення злочину є одним з елементів криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів. У криміналістиці спосіб учинення злочину трактують як практичний аспект діяльності, сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, функціонально пов'язаних із місцем, часом, засобами досягнення злочинної мети [65, с. 216–217]. Його значення полягає в тому, що він сприяє з'ясуванню особи злочинця, іншими словами зумовлений діями

певної особи і взаємозалежний з ними [66, с. 39]. Щодо цього, спосіб як би вказує на особу, її інтереси й цілі при злочині. Як зазначає А.Н. Халіков, саме спосіб злочину є серцевиною механізму злочину, показує якісну сторону злочинного діяння, його суть [67, с. 48].

Способи дачі неправомірної вигоди дуже різноманітні, тому що охоплюють значний діапазон устремлінь різних осіб у тій чи іншій сфері посадової діяльності. При цьому має рацію Л.М. Казанська, яка відзначає, що спосіб вчинення корупційних злочинів тісно пов'язаний з особою злочинця. Так, якщо суб'єктом злочину виступає службова особа, то беззаперечно, що спосіб скоєння злочину передбачатиме активне використання посадових повноважень і службового становища посадової особи [68, с. 172].

Злочини аналізованої групи відрізняються високою латентністю, що ускладнює розкриття та розслідування таких злочинних дій. Воно завжди оточене таємницею, тому що в них бере участь, як правило, дві особи – хабароодержувач – особа, яка отримує неправомірну вигоду, і хабародавець – особа, яка надає неправомірну вигоду, які однаково заінтересовані в приховуванні вчиненого. Тому проявами вчиненого злочину можуть бути факти й обставини, що свідчать про явну невідповідність тих чи інших домагань особи й отриманих вигод. Такі обставини завжди викликають підозри і зазвичай досить обґрунтовані.

Поряд із традиційними способами дачі хабара, що мали місце в соціалістичному суспільстві, у сучасний реформений період ці способи стали більш витонченими, як правило, пов'язаними з діяльністю комерційних структур, банків, реєстраційних органів та ін [69, с. 251].

Серед таких способів дачі можуть бути названі наступні:

- передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без продажу через аукціони;
- дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них коштів підприємства;

- укладення збиткових для держави комерційних угод про здачу в оренду будинків чи інших об'єктів;
- видача банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань по їх поверненню;
- приховання наданих кредитів у зв'язку з їх нецільовим використанням;
- сприяння у створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах;
- відмова конкурентам підприємницьких структур у реєстрації за надання одноразового хабара або за їх постійне отримання чиновниками, які підтримують конкурента (особливо широко практикується в нафтогазовій промисловості й енергомережах);
- дача неправомірної вигоди адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємців;
- видача пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковуванні податком кошти, фальсифікація податкових декларацій [70, с. 851-852].

В.С. Давиденко також зазначає, що найтипівішим способом надання й одержання неправомірної вигоди є її безпосереднє передавання службовій особі у вигляді грошей, коштовностей, іншого майна тощо. Її наслідком можуть бути найрізноманітніші дії, пов'язані з учиненням чи невчиненням такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будьякої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, і подальше приховування своїх дій чи бездіяльності службовою особою. З-поміж найтипівіших слід виокремити такі дії: 1) звільнення від правової відповідальності, бездіяльність щодо правопорушників; 2) надання пільг і переваг, вигідної роботи тощо; 3) передання за зниженою ціною об'єктів державної власності певним підприємницьким структурам шляхом

проведення фіктивних аукціонів або шляхом уникнення їх усупереч інтересам держави; 4) неперешкоджання або сприяння у створенні фіктивних підприємств; 5) здавання в оренду певних об'єктів на умовах, не вигідних для держави; 6) використання юридичних чи економічних форм впливу у сприянні недобросовісній конкуренції [71, с. 40].

Зупиняючись на латентному характері аналізованих злочинів, де дві сторони, беручи участь у злочинному діянні, однаково заінтересовані в його приховуванні, вважаємо необхідним більш докладніше розглянути один з важливих елементів криміналістичної характеристики – **способи приховування досліджуваного злочину.**

Як зазначає Р. С. Белкін, який ретельно досліджував це питання, «приховування злочину – це діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямована на перешкодження розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв» [72, с. 364].

Способи приховування злочинів надзвичайно різноманітні. Однак усі вони мають відповідну специфіку, зумовлену видом злочинної діяльності. При всьому цьому їх можна класифікувати, вирізнівши деякі загальні риси.

Способи приховування злочинів аналізованої групи вирізняються двома групами чинників: з одного боку, суб'єктивними інтересами й можливостями хабародавця, з іншого – об'єктивною обстановкою, що сприяє хабарництву або перешкоджає йому. Залежно від названого хабарництва набуває найрізноманітнішого характеру. Водночас способи його приховування багато в чому залежать від сфери діяльності осіб, де факти хабарництва мають місце. Незважаючи на різноманіття структур, де ті чи інші вигоди можуть бути одержані за хабарі, способи їх приховування досить типові і полягають, головним чином у наступному:

1. Підробка в документах або створення нових документів, що відбивають прийом на роботу, просування по службі, створення нових посадових структур.

2. Створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують, відображають одержання квартири, оформлення кредиту та ін.

3. Виправлення дат, підробка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур тощо.

4. Підробки, що допускаються в письмових документах, пов'язаних зі вступом у вищі навчальні заклади (виправлення помилок у творах з метою завищення екзаменаційної оцінки; передача екзаменаційного білету, по якому буде відповідати абітурієнт; заміна суб'єкта, який екзаменується, на іншу особу, яка має високий рівень підготовки, та ін.).

5. Особисті вказівки (довірчі) відповідальному секретареві про необхідність прийняти певних осіб до вищого навчального закладу, маючи на меті посадову залежність останнього від ректорів, проректорів та інших відповідальних осіб.

6. Створення неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що явно суперечать наявній практиці.

7. Створення документів на аукціонну ціну будинків і споруд при передачі їх комерційним структурам як явно збиткових, однак прихованих неіснуючими недоліками останніх і відсутністю бажаючих запропонувати вищу ціну на аукціоні.

8. Поширення відомостей про сувору дисципліну в тій чи іншій установі, законослухняність їх керівників, непідкупність окремих чиновників, що створює маскувальну "ширму", яка дозволяє широко здійснювати хабарництво під її прикриттям.

Слід зазначити, що наведені чинники не вичерпують усіх можливих варіантів приховування дачі неправомірної вигоди; більше того, названі форми удосконалюються, при тому що законодавство, яке регулює ринкові відносини, недосконале, має безліч прогалин, що використовуються окремими особами в злочинних цілях.

Об'єктивними чинниками, що визначають приховування хабарництва є відсутність суворої регламентації діяльності підприємств та установ, недостатній контроль з боку вищих органів або повна його відсутність, зміни в законодавчих актах, які створюють умови для використання окремих прогалин з метою одержання нібито правового підґрунтя для приховування злочинної діяльності.

Аналізовані злочини, незважаючи на свій латентний характер, мають певні ознаки, які виступають підставами для їхнього виявлення й подальшого розслідування. Ці ознаки можуть мати різний характер і в криміналістичній літературі розбиваються на декілька груп [73, с. 141-143]. До останніх, зокрема, належать:

- специфіка зв'язків посадової особи з представниками комерційних структур і підлеглими особами;
- відкриття нових підрозділів, відділів зі значним числом вакансій при загальній тенденції до скорочення штатів;
- повідомлення осіб та анонімні заяви про наявні випадки неправомірної вигоди;
- документи, виявлені в результаті перевірок, ревізій та інших видів контролю, у яких знайдено виправлення, виконані різним шляхом (підчищення, дописка, травлення тощо), а також документи, що мають фіктивний характер;
- документи, що викликають сумнів щодо своєї достовірності (видача крупних позик на неіснуючих осіб, ліцензій на створення неіснуючих комерційних структур тощо).

Одним з елементів криміналістичної характеристики є **типова слідова картина, яка включає час, обстановку й комплекс слідів**, притаманних відповідному виду злочинів.

У науковій криміналістичній літературі названа тріада нерідко йменується типовою слідовою картиною. Однак не всі її прибічники схильні

поєднувати ці поняття, вважаючи, що кожне з них становить окремий елемент криміналістичної характеристики злочинів.

Цілком слушною є думка С. С. Чернявського, згідно з якою результатом учинення злочину як діяльнісної функції суб'єкта є сліди злочину – матеріальні й ідеальні наслідки злочину, тобто результати взаємодії його учасників між собою та матеріальним середовищем, які в сукупності й утворюють «слідову картину». Методика розслідування окремих видів злочинів містить опис типових способів учинення злочину та відповідних слідів (їх види, характер, місцезнаходження), а тому дослідження способів учинення злочинів та їх слідів взаємопов'язані, їх здійснюють за принципом прямих і зворотних зв'язків [74, с. 255–256].

Розглянемо названі елементи криміналістичної характеристики в тій послідовності, яка відповідно до логіки розвитку повідомлень про злочинну подію представляє слідову картину [75, с. 120].

Час учинення злочину має певне значення для розкриття і розслідування злочинів. Його встановлення дозволяє визначити час учинення іншого злочину, його тривалість, обставини, що супроводжують його.

Установлення часу дачі неправомірної вигоди може сприяти визначенню тривалості злочинних дій, тобто встановленню періоду дій хабароодержувача, що набули постійного характеру. Найяскравіше своє відбиття це знаходить у банківській діяльності при наданні великих кредитів за відсутності необхідних документів в осіб, метою чого є привласнення отриманих коштів. Це ж стосується і дачі неправомірної вигоди у дозвільні органи щоб одержати дозвіл для організації фіктивних фірм, підприємств-одноденків, різного роду фіктивних фінансових організацій, фондів, створення яких має єдину мету – розкрадання.

При розслідуванні аналізованих злочинів встановлення часу дачі неправомірної вигоди дозволяє визначити причини й умови, які сприяють учиненню злочину, для з'ясування організаційної структури підприємства або установи, де мав місце такий злочин, рівня криміногенної обстановки в ньому.

Важливо відзначити й таку обставину (що теж має вагоме значення при розслідуванні хабарництва), як обмова тієї чи іншої посадової особи, коли названий час одержання неправомірної вигоди збігається з її тривалою відсутністю на роботі через відрядження або хворобу, що важливо для визначення її причетності до злочину.

Наступним складовим елементом "слідової картини" події злочину є місце й обстановка події.

При розслідуванні місце передачі неправомірної вигоди визначається залежно від того, який характер вона мала – упередметнений (матеріальні цінності, гроші, антикварні предмети, коштовності та ін.) або документальний (різного роду розпорядження, накази, ліцензії комерційних підприємств, дозволи на видачу позичок тощо).

Місцем передачі неправомірної вигоди, що має упередметнений характер, можуть бути:

- службовий кабінет посадової особи;
- квартира, дача або машина хабародавця чи хабароодержувача;
- ресторани, бари, громадський транспорт, сауни, в яких відбуваються як заплановані, так і незаплановані зустрічі хабародавця й хабароодержувача;
- номери готелів або службових приміщень, про зустріч у яких домовлялися з хабароодержувачем;
- умовні місця в парках, на вулиці, у магазині, у потязі, у будинку та інших місцях, про які заздалегідь домовилися учасники злочину;
- будь-які місця зустрічі двох осіб, при якій передавалася неправомірна вигода без попередньої домовленості як послуга за надалі виконувану послугу (прийняття на роботу, відкриття комерційного підприємства, здача в оренду престижного приміщення та ін.).

Що ж стосується організації й передачі неправомірної вигоди, яка має неупередметнений характер, то її місцем, як правило, є та організація, відомство, структура, де відбувається оформлення тієї або іншої документації, характер якої має форму неправомірної вигоди.

Передача неправомірної вигоди найчастіше відбувається в умовах неочевидності, багато в чому утруднюючи розслідування цього злочину. Водночас, мають місце випадки, коли особи, які раптово з'являються, стають свідками злочину, а їх показання згодом є важливим доказом у справі. До обстановки досліджуваного злочину входять сліди, пов'язані з появою злочинця, його пересуванням по місцеві, де відбувається подія, його діями по передачі тих чи інших об'єктів. Це, в основному, сліди взуття, рук, мікрочастинки. Стосовно цього варто вважати правильним зауваження Р. С. Белкіна, який зазначав, що "обстановка на місці злочину є частиною обстановки злочину, яка крім матеріальної обстановки включає поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними та ін." [76, с. 139-140].

При передачі неправомірної вигоди учасники злочину, як правило, не спричиняють матеріальних змін на місці, і тому, як і низка інших злочинів (образа, розкрадання шляхом використання документів тощо), місця події як такого цей злочин не має. Тому дії, що вчиняються, обмежуються поняттям "подія злочину". Останнє не виключає й можливості виявлення окремих слідів, властивих слідчому огляду, до яких можна віднести сліди пальців рук на предметах хабара, взуття в приміщенні й на місцевості, транспортних засобів. Найтиповішими слідами, що становлять слідову картину при розслідуванні хабарництва, можуть бути:

- гроші й коштовні речі, передані хабароодержувачеві;
- чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих хабароодержувачеві;
- сліди речовин з предмета неправомірної вигоди на одязі хабароодержувача – мікрочастинки, що відокремилися, пушинки, волосся, нитки (в одному випадку були виявлені на одязі хабарника частки волосся переданої як хабар ведмежої шкіри);
- сліди рук хабародавця на окремих предметах обстановки кабінету хабарника при його заяві, що названа особа ніколи не відвідувала його кабінету;

– сліди пальців рук на предметі хабара хабародавця й хабароодержувача, при їх заяві, що вони не перебувають ні в яких взаємовідносинах;

– сліди в транспортних засобах осіб, які брали участь у передачі й одержанні неправомірної вигоди – у машині хабародавця або хабароодержувача при запереченні подібної зустрічі й передачі хабара [73, с. 143];

– сліди взуття на місцях зустрічі, транспортних засобів, слини на залишених недокурках сигарет.

Сліди можуть мати, як уже зазначалося, упредметнений і документальний характер. Останнє має місце за обставин, коли передачі неправомірної вигоди знаходять своє відбиття в певних документах, що підтверджують незаконну діяльність (дії) посадової особи або вуалюють певні протизаконні дії за надані послуги чи вигоди. До таких документів, які розглядаються як сліди в широкому сенсі слова, можуть бути віднесені:

– ощадні книжки, поштові перекази, квитанції комісійних магазинів, листи про купівлю коштовних картин тощо як дій, що свідчать про передачу неправомірної вигоди;

– протоколи засідань, посвідчення про відрядження, які відбивають факти незаконних дій, учинених за неправомірну вигоду;

– рахунки ресторанів, готелів, документи про одержання путівок, у тому числі й зарубіжних, що відбивають рівень взаємовідносин хабародавця й хабароодержувача;

– документи, які фіксують одержання квартири, кредиту, одержання або купівлю автомашини та ін. (так звані реєстраційні документи);

– розпорядження, кредити, протоколи засідань про надання монопольного права торгівлі електроенергією, нафтопродуктами (так звані управлінські документи);

– документи, що відбивають дії хабародавця в інтересах хабароодержувача, зафіксовані в бухгалтерських документах про одержання

незаконної премії, заробітної плати, видачу позики, путівки для відпочинку тощо (так звані бухгалтерські документи) [73, с. 141-142];

– особисті записи, які фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням або дачею неправомірної вигоди (листи, записки), у тому числі й такі, в яких факт хабарництва закамouflьовано іншими найменуваннями (передав рибу, фрукти, послання від особи та ін.);

– телефонні переговори, одержані в результаті оперативно-розшукової діяльності.

Особисті документи можуть бути виявлені в основному при обшуку як у хабародавця, так і в хабароодержувача, тому необхідно орієнтувати слідчих на одержання такої інформації при його проведенні.

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів є **особа злочинця**, дослідження якої належать перу багатьох учених – криміналістів, кримінологів, психологів. Їх уявлення про особу злочинця неоднозначні, як і сформовані класифікації типів злочинців, які відрізняються криміналістичною або кримінологічною спрямованістю, що вирізняє в обох психологічну структуру особистості.

Особа хабарника має декілька ознак, які характеризують останнього з різних сторін: з позиції правильного розпорядження своїми владними (посадовими) повноваженнями; з точки зору моральних устоїв; з огляду на характер особи; з урахуванням схильності до всякого роду зловживань, зв'язків зі злочинними групами та ін [77, с. 154].

Розглянемо названі позиції більш докладно, акцентуючи свою увагу на фігурі хабарника. Насамперед це посадова особа, яка має насамперед владні повноваження, що розуміються як розпорядження з її боку, обов'язкові для виконання окремими особами й організаціями. Отже, посадова особа має значний діапазон для винесення рішень, серед яких можуть бути й протиправні.

У цьому аспекті певного значення набуває психологічна сторона владних повноважень, до яких посадовець ставиться по-різному до них

ставиться. В психології прийнято розрізняти три основні типи ставлень до владних повноважень, якими наділена особа [78, с. 43]. Так, перший тип характеризується вільним, не орієнтованим на законні розпорядження ставленням, що допускає порушення, які граничать зі зловживаннями або злочинами. При цьому міра відповідальності особи за допущені відступи від законних посадових рішень не є перешкодою для різного роду діяльності. Стосовно персони хабароодержувача – ця особа може систематично хабарничати за ті чи інші вигідні для нього рішення. Цій особі притаманні такі риси, як беззаборонність, безперешкодність, почуття вседозволеності щодо своїх повноважень, а також упевненість, що вона вправі вимагати неправомірну вигоду.

Другий тип вирізняється ставленням посадової особи до своїх владних повноважень з острахом, що пов'язано з побоюванням відповідальності, втрати займаного місця, посади. Така особа рідко приймає владні рішення взагалі, прагнучи їх перекласти на іншого, тим паче такі рішення, що мають протиправний характер. Як правило, такі особи залучають до цього посередників, щоб позбавити себе заздалегідь від можливої відповідальності. Стосовно хабарника такі злочини зустрічаються нечасто, при цьому ретельно маскуються уявною вимогливістю щодо прийняття будь-яких владних рішень з метою створення враження неприступності й непідкупності посадової особи. Це, як правило, пов'язано з одноразовим одержанням хабара, однак у великих розмірах на різних рівнях підрозділів, а то й керівників міністерств [77, с. 152].

Третій рівень психології ставлення посадовців до своїх владних повноважень характеризується як норма, тобто розпорядження владою в параметрах і межах, установлених законодавством і посадовими функціями. Особи, які ставляться до своїх посадових обов'язків достатньо відповідально, а свої функції розглядають як функції державного рівня, вкрай рідко бувають суб'єктами злочину цієї категорії.

Отже, психологічним моментом, який сприяє вчиненню хабарництва, є деформація особи, відступ від прийнятих у суспільстві моральних принципів,

адаптація до середовища, яке ігнорує існуючі уявлення про законність і мораль заради здійснення своїх корисливих намірів.

Примітним у цьому плані є те, що не тільки цілком ігнорується існування законних соціальних і моральних заборон, а й зовсім зникає страх перед відповідальністю чи можливими негативними наслідками. Домінує всездозволеність, безвідповідальність, яка нівечить не тільки хабарника, а й його оточуючих, підлеглих осіб. І нерідко цілі структури грузнуть у цих злочинах, виконуючи оплачувані ролі пособників, посередників, осіб, які поширюють відомості про великі можливості того чи іншого чиновника та його готовність за винагороду виконати певні прохання.

Аналіз слідчої й судової практики по справах про хабарництво свідчить про те, що особа хабарника неоднозначна. Рівень хабарників простягнувся від секретаря сільського райвиконкому до міністра. При цьому рівень неправомірної вигоди, його ціна прямо залежить від одержуваної вигоди – від п'ятдесяти гривень до десятків (а то й сотень) тисяч доларів [79, с. 48].

Також слід нагадати, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», суб'єктами, на які поширюється дія цього Закону, є:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) особи, яких для цілей цього Закону прирівнюють до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально вповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, у випадках, передбачених цим Законом;

4) кандидати в народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому Законом України «Про вибори народних депутатів України», кандидати на пост Президента України, зареєстровані в порядку, встановленому Законом України «Про вибори Президента України», кандидати в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів і старост [80, с. 40; 81, с. 29].

Загалом же аналіз матеріалів слідчої та судової практики розслідування злочинів у сфері службової діяльності дозволив виділити окремі риси правопорушників у зазначеній сфері та виокремити характерні для злочинів, що розглядаються, типологічні моделі злочинця. Зокрема, типологізація злочинців, котрі скоюють злочини у сфері службової діяльності, здійснена з урахуванням мотиваційної спрямованості цих осіб і характеру їх діянь. За названим критерієм пропонуємо виділяти такі типи злочинців: 1) службовці: а) корупціонери; б) розкрадачі; в) недбалі особи; 2) самозванці; 3) компенсатори (винагороджувачі) [77, с. 153]. Перший тип злочинців насамперед характеризується наявністю статусу службової особи та обумовленим ним обсягом повноважень. це значно полегшує особі обирати засоби та способи досягнення злочинних цілей. «Службовці» можуть бути корисливими, маючи повсюди єдину й основну ціль – незаконно збагатитися, використовуючи свої повноваження та зловживаючи своїм становищем, або непрофесійними через відсутність необхідних навиків, знань, а то й бажання належно виконувати свої службові обов'язки. Причому корисливі «службовці» залежно від способів реалізації свого злочинного задуму умовно підрозділяються на: «корупціонерів», котрі використовують свої повноваження як засіб заробітку, вчиняючи за відповідну винагороду діяння на користь третіх осіб; та «розкрадачів», котрі завдяки своєму становищу мають доступ до майна, яке вони безпосередньо вилучають й «обертають» на свою користь. Непрофесійних «службовців» через їх негативне, часто зневажливе ставлення до служби, самовпевненість і некритичність

поводження йменують «недбалими». Другий тип злочинців характеризується створенням видимості їх авторитетності в силу самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. «Самозванці» обізнані про порядок несення служби в конкретній сфері, про обсяг повноважень відповідної службової особи тощо. Указані особи або самі раніше працювали на посадах, що наділяли їх владними повноваженнями чи званням службової особи, або знайомі з особами, котрі працюють у цій сфері. Указаний тип злочинця завжди переслідує корисливі мотиви у своїй діяльності, а присвоєні владні повноваження або звання службової особи використовує для полегшення досягнення своєї цілі шляхом отримання спрощеного та безперешкодного доступу до предмета зазіхання. Третій тип злочинців – «компенсатори» – заради отримання певних послуг, пільг, переваг чи інших благ готовий винагородити службову особу. Причому «компенсатори» дають винагороду: як за задоволення їх законних, так і незаконних інтересів; як добровільно, так і у зв'язку з вимаганням неправомірної вигоди з боку службової особи; одразу чи після спроб вирішити потрібне «питання» в законний шлях [82, с. 239–240].

Таким чином, криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності є невід'ємним структурним елементом методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Вона виконує орієнтовну функцію й дозволяє слідчому визначити перспективні напрямки розслідування за дефіциту інформації про вчинений злочин чи-то злочини у сфері службової діяльності [83, с. 181].

РОЗДІЛ 4

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ

Відкриття «залізної завіси» та подальший бурхливий розвиток глобалізаційних процесів ознаменували початок нового етапу розвитку вітчизняної правової системи – етап її неминучого зближення та поступової інтеграції з правовими системами інших, передусім європейських, країн. Як наслідок, реальністю сьогодення є взаємний зв'язок елементів національної кримінально-правової системи не лише між собою, а й з відповідними елементами зарубіжних кримінально-правових систем [83, с. 298]; час, коли вітчизняне кримінальне право розглядалося виключно як національне утворення, вже певним чином залишився позаду [84, с. 30].

За таких умов стає очевидним, що з метою досягнення найвищої ефективності норм вітчизняного законодавства – зокрема й присвячених кримінальній відповідальності за злочини, пов'язані з неправомірною вигодою – останні повинні враховувати всі найкращі досягнення європейської і світової правової думки та зарубіжного кримінального та процесуального законодавства [83, с. 299]. Недаремно ще в 2007 р. А. В. Савченко підкреслював, що виважений і послідовний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію висувають перед нашою державою високі вимоги щодо відповідності системи законодавства, яке існує, до міжнародних норм і найкращих зразків демократичної нормотворчості, вироблених у розвинених державах світу [85, с. 16]. А для цього важливо здійснювати компаративістські (порівняльні) дослідження і вміло розпоряджатися їхніми результатами в законотворчій діяльності, а також під час інтерпретації і застосування положень кримінального законодавства. Актуальність таких досліджень лише посилилася після підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої (далі – Угода про асоціацію між Україною та ЄС), адже у преамбулі до цього документа прямо вказується, що

подальша політична асоціація та економічна інтеграція України з ЄС безпосередньо залежатиме від прогресу України в наближенні з ЄС у політичній, економічній та, зокрема, і правовій сферах [86, с. 254].

Загалом же, оцінюючи значення порівняльно-правових досліджень, А. Х. Саїдов акцентує увагу на тому, що, з одного боку, вони дають змогу виявити все те корисне, що виправдало себе за кордоном при вирішенні схожої проблеми, а з іншого – дають можливість врахувати негативні сторони зарубіжного досвіду, неефективність тих чи інших правових рішень [87, с. 36–37]. Співзвучно, але в дещо іншому ключі висловлюється і С. В. Хилюк, на думку якої, за допомогою порівняльно-правового методу чинне кримінальне право України досліджується у зіставленні з відповідними нормами інших країн з метою з'ясування суті і призначення певної кримінально-правової заборони, її соціальної обумовленості та ефективності, можливості вдосконалення [88, с. 37].

З огляду на це, проаналізуємо зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Це, зокрема, сприятиме виявленню переваг та недоліків національного кримінального законодавства у цій частині, а також внесенню відповідних змін шляхом урахування позитивного зарубіжного досвіду [89, с. 261].

Зокрема, аналіз КК засвідчує, що в одних державах законодавець передбачає систему відповідних злочинів (параграфи 331, 332, 335, 337 КК ФРН; ст.ст. 432-11, 432-12, 433-1, 433-2 КК Франції; параграфи 144, 145, 299 КК Данії; ст.ст. 283, 301, 302, 302-а, 303 КК Болгарії; ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії; ст.ст. 246, 247, 248, 249, 250 КК Бельгії), натомість в інших є лише окремі статті, в яких регламентується кримінальна відповідальність за вчинення вказаних дій (ст. 2 Глави 20 КК Швеції; ст. 320 КК Латвії; ст. 228 КК Польщі). Своєю чергою, до злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, законодавець зарубіжних держав відносить: отримання вигоди, отримання

хабара, особливо тяжкі випадки продажності і підкупу, винагороду третейського судді (параграфи 331, 332, 335, 337 КК ФРН); отримання хабара, корупційне діяння, використання службового положення в корисливих цілях, незаконне прийняття службовою особою винагороди (ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії). Окрім того, у КК Франції передбачено два окремих параграфи та главу, у яких регламентується кримінальна відповідальність за пасивну корупцію і торгівлю впливом, які вчинені особами, що обіймають публічну посаду (ст. 432-11), незаконне отримання вигоди (ст. 432-12) та активну корупцію і торгівлю впливом (ст.ст. 431-1, 431-2) [90, с. 48].

Варто згадати зауваження А.В. Савченка з приводу того, що кримінальна відповідальність за корупційні злочини в державах ЄС ґрунтується на положеннях Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січня 1999 року. Ця Конвенція визначає такі корупційні діяння: давання хабара національним державним посадовим особам (ст. 2); одержання хабар національними державними посадовими особами (ст. 3); хабарництво членів національних представницьких органів (ст. 4); хабарництво іноземних державних посадових осіб (ст. 5); хабарництво членів іноземних представницьких органів (ст. 6); давання хабара в приватному секторі (ст. 7); одержання хабара у приватному секторі (ст. 8); хабарництво посадових осіб міжнародних організацій (ст. 9); хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей (ст. 10); хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів (ст. 11); зловживання впливом (ст. 12); відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією (ст. 13); фінансові злочини (ст. 14) [91]. Однак перелік корупційних злочинів у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією не збігається з тим, що визначений Конвенцією ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року (зокрема, сюди віднесено підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна

державною посадовою особою; зловживання впливом; зловживання службовим становищем; незаконне збагачення; підкуп у приватному секторі; розкрадання майна в приватному секторі; відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом; приховування; перешкоджання здійсненню правосуддя). Крім цього, Конвенція ООН передбачає відповідні санкції, серед яких призупинення операцій (заморожування), арешт і конфіскація [92]. Про корупцію йдеться і в Модельному Кримінальному кодексі (КК) ЄС (оригінальна назва - «Corpus Juris»), у якому визначено: поняття: а) хто є європейської службової особи та національного службовця; б) активної та пасивної корупції (ст. 5) [93]. У ст. 5 «Корупція» сконструйовано склад корупційного посягання на підставі визначення спеціального суб'єкта - службової особи «європейського» та «національного» рівнів. Європейська службова особа - це будь-яка особа, яка є службовцем або агентом, найнятим за контрактом, що діє на підставі інструкцій керівного органу, або особа, направлена на службу в ЄС державами-членами [94].

Низка статей розділу XIX Книги 2 КК Іспанії, що входять до гл. V «Про хабарництво», передбачають відповідальність за різні види і форми одержання і давання хабара чи подарунка та встановлюють підстави звільнення від покарання за давання хабара. У ст. 422 визначено, що суб'єктом одержання хабара можуть бути присяжні засідателі, третейські судді, експерти, будь-які інші особи, які беруть участь у здійсненні публічних функцій [95].

У КК Голландії відповідальність публічного службовця за одержання хабара встановлена статтями 362 і 363, а судді – ст. 364. Спеціальні статті передбачають відповідальність за: одержання хабара посадовою особою, яка не є публічним службовцем, особою, котра займає певну посаду в роботодавця чи діє як агент, і давання хабара такій особі (статті 328-ter і 328-quater) [96, с. 45].

КК Сан-Марино корупцію визначає як окремий злочин, який полягає у одержанні вигоди чи обіцянці вчинити дію, що суперечить службовому обов'язку, а також у наданні вигоди або обіцянці її надати (ст. 373). Цим КК

визначені також склади: прийняття вигоди за вже вчинену дію та її давання (ст. 374); прояв приватного інтересу при вчиненні службової дії, пов'язаної із одержанням вигоди (ст. 375) [96, с. 112].

Для кримінального законодавства Великобританії у частині нормативної регламентації підкупу характерна казуїстичність. Зокрема, сформульована відповідальність за активний підкуп у різних сферах суспільних відносин. Законом про народне представництво, прийнятим у 1983 р., передбачається кримінальна відповідальність за підкуп виборців у зв'язку з проведенням виборів до парламенту чи місцевих органів влади. На відміну від кримінального законодавства Німеччини, США, що визначають відповідальність для тих, хто дає і отримує вигоду, зазначений закон Великобританії встановлює покарання тільки для особи, яка підкупає особисто або за допомогою посередників, передає предмет підкупу – гроші та інше майно, в тому числі здійснює сприяння у наданні будь-якої посади виборцю для того, щоб той на майбутніх виборах проголосував за даного кандидата у депутати або утримувався від голосування. Британське законодавство також розглядає як самостійний склад злочину підкуп суддів і суддівських чиновників [96, с. 110]. Особи, що пропонують або дають судовому чиновнику будь-який дар або грошову винагороду з метою впливу на його службову поведінку або дію, і судовий чиновник, який отримує винагороду, вчиняють злочин, що карається штрафом або позбавленням волі до двох років [97, с.445-448].

Специфіка кримінальної відповідальності за підкуп у США полягає у наступному – диспозиції норм більш казуїстичні, предмет неправомірної вигоди трактується широко; суб'єктами відповідальності за корупцію визнаються не тільки фізичні, але й юридичні особи; для основного складу давання хабара необхідна наявність угоди про хабар, певна форма для цієї угоди не обов'язкова; заходи покарання менш суворі, ніж у країнах Західної Європи; при здійсненні кримінального переслідування за хабарництво мають місце деякі процесуальні особливості; джерела права, які містять норми про

відповідальність за корупцію, багато чисельні, а законодавство не відрізняється стабільністю. У США відповідальність встановлена спеціальними законами як для фізичних, так і для юридичних осіб [98]. Так, відповідальності за дачу хабара підлягає всякий, хто дає, пропонує, обіцяє щонебудь цінне державній посадовій особі чи кандидату на цю посаду з метою: 1) вплинути на його офіційні дії, тобто на рішення, що знаходяться в його компетенції; 2) вплинути на посадову особу з тим, щоб вчинити, допомогти вчинити, змовитися, дозволити будь-які обманні дії або створити можливість для вчинення обману; 3) схилити посадову особу до дії або бездіяльності на порушення його законних обов'язків. Покаранням як для тих, хто дає, так і для тих, хто отримує хабар, є штраф в сумі до 10 000 доларів або (і) позбавлення волі на строк до двох років [97, с. 448].

Відповідальність за давання хабара передбачена кримінальним законодавством КНР. Кримінальний кодекс містить розділ, в якому розміщені статті, що визначають покарання за корупцію і хабарництво (глава 8 КК КНР), дві з яких визначають умови притягнення до кримінальної відповідальності за давання хабара. Так, згідно ст. 389, як давання хабара розцінюється передача державному службовцю майна з метою отримання незаконної вигоди. Покарання за даний вид злочину визначається у ст. 390 і полягає в позбавлення волі строком від 5 до 10 років, а при обтяжуючих обставинах — більше 10 років. Але тут визначена умова пом'якшення покарання за давання хабара, а саме якщо особа, що дала хабар, до початку судового процесу за своєю ініціативою розказала про факт давання хабара [96, с. 49].

Кримінальний кодекс Японії 1907 р., який діє у редакції 1995 р., містить окрему главу 25, присвячену хабарництву та іншим зловживанням владою службовцями державного та громадського секторів. Незважаючи на важливість боротьби з корупцією, КК встановлює тверді правові гарантії захисту від помилкових звинувачень у хабарництві — активний підкуп карається так само суворо, як і прийняття посадовою особою (навіть майбутньою) хабара (ст. 198 КК) — каторга до трьох років або грошовий

штраф. Суворо карається помилкове донесення або скарга з метою порушення не тільки кримінального, але й дисциплінарного переслідування — каторга на строк від трьох місяців до десяти років [99, с. 620].

Хабарництву (ст. 129-134) відводиться заключна частина глави VII книги 2 Кримінального кодексу Республіки Корея. При цьому криміналізовано як отримання, так і давання хабара. Аналіз об'єктивної сторони даного складу показує, що як давання хабара розцінюються законодавцем діяння у наступних формах: обіцянка дати хабар; давання хабара; демонстрація бажання дати хабар. На відміну від багатьох зарубіжних законів, у нормах кримінального закону Республіки Корея, що регламентують відповідальність за хабарництво, не передбачено звільнення за давання хабара від кримінальної відповідальності або від покарання [97, с. 448].

Далі необхідно проаналізувати предмет складів злочинів про кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Р. Л. Максимович слушно зауважує, що кримінальне законодавство більшості зарубіжних держав містить кримінально-правові норми з деякими особливостями, які зумовлені специфікою системи права, традиціями побудови загальнообов'язкових правил поведінки, важливістю відповідних відносин в житті держави тощо [100, с. 41–42; 101, с. 118].

Так, у КК зарубіжних держав предметом складів злочинів, які полягають у вчиненні зазначених дій, є вигода (параграфи 331, 332, 335, 337 КК ФРН; ст. 432-12 КК Франції), винагорода (ст.ст. 164-6, 166-3 КК Естонії), хабар (ст.ст. 246, 247, 248, 249, 250 КК Бельгії), подарунки, презенти або переваги (ст.ст. 432-11, 433-1, 433-2 КК Франції), хабар або інша незаконна винагорода (ст. 2 Глави 20 КК Швеції), подарунок або інші привілеї (параграф 144 КК Данії), винагорода, мито або збір, які не підлягають стягненню (параграф 145), матеріальні цінності, майнові чи інші блага (ст. 320 КК Латвії), майнові блага (ст. 283 КК Болгарії), дар або будь-яке інше майнове благо (ст. 301 КК Болгарії), майно, право на майно або інша майнова вигода у вигляді хабара

(ст. 164 52 КК Естонії), корупційний дохід (ст. 164-2 КК Естонії), майнова або особиста вигода (ст. 228 КК Польщі) [90, с. 46].

Потрібно також зупинитися на аналізі об'єктивної сторони складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Як зазначає М.Б. Желік, кримінальна відповідальність за вчинення трьох вказаних дій не передбачена у жодному з КК зарубіжних держав. Натомість кримінально караними є такі види діянь: вимагання або прийняття (ст. 432-11 КК Франції), прийняття, отримання або зберігання (ст. 432-12 КК Франції), отримання, приймання обіцянки або вимагання (ст. 2 Глави 20 КК Швеції; параграф 144 КК Данії; ст. 228 КК Польщі), отримання (ст. 320 КК Латвії; ст.ст. 301, 302, 302-а КК Болгарії; ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3 КК Естонії), вимога або прийняття пропозиції чи обіцянки (ст. 246 КК Бельгії). Із наведеного очевидно, що регламентація відповідальності за вчинення відповідних дій у кримінальному законодавстві держав, які є членами Європейського Союзу, є не дуже подібною. Зокрема, в одних випадках кримінально караними є дії, які полягають лише в одержанні неправомірної вигоди, а в інших – у її вимаганні, одержанні або прийнятті пропозиції. Окрім того, у КК ФРН (ч. 1 параграфу 331, ч. 1 параграфу 332), Франції (п. 1 ст. 432-11, п. 1 ст. 432-12), Швеції (ч. 1 ст. 2 Глава 20), Данії (параграфи 144, 145), Польщі (ч. 1 ст. 228) вимагання неправомірної вигоди виступає ознакою основного складу злочину, натомість у КК Латвії, Естонії (ч. 2 ст. 164, п. 4 ч. 3 ст. 164-2) – кваліфікованого складу [90, с. 47].

Аналіз КК зарубіжних держав свідчить про те, що, за правило, суспільно небезпечні діяння, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, є злочинами з формальним складом. Такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у кримінальному законодавстві дій чи бездіяльності. Відповідно, суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину [102, с. 112].

Далі необхідно зупинитися на аналізі суб'єкта складів злочинів, які полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. У кримінальному законодавстві окремих зарубіжних держав передбачена диференціація кримінальної відповідальності залежно від спеціального суб'єкта. Зокрема, законодавець в одних випадках використовує термін «службова особа», у других – наводить перелік службових осіб; у третіх – узагальнює коло осіб, які можуть бути суб'єктами відповідних злочинів; натомість у четвертих – конкретизує коло осіб, які вчиняють злочини, що полягають у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди. Так, відповідальність службових осіб за вчинення вказаних дій передбачена у КК таких зарубіжних держав: Швеції (ст. 2 Глави 20), Болгарії (ст.ст. 301, 302), Естонії (ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3). Перелік службових осіб, які отримують, приймають обіцянку або вимагають хабар або іншу незаконну винагороду, закріплений у ст. 2 Глави 20 КК Швеції, зокрема: члендирекції, адміністрації, ради або іншого закладу, який належить державі, муніципалітету, об'єднанню місцевих органів тощо; особа, яка здійснює призначення, що регулюється статутом; військовослужбовець; особа, яка здійснює державні повноваження; особа, яка отримала завдання вести юридичні або фінансові справи іншої особи або незалежний розгляд призначень, які потребують кваліфікованих технічних знань, або здійснює керівництво за управлінням такими справами. Кримінально караними також є дії службової особи або особи, яка спеціально уповноважена на виконання публічної служби (параграфи 331, 332 КК ФРН), особи, яка наділена обов'язками публічної влади або виконує обов'язки у рамках державної служби (ст.ст. 432-10, 432-11, 432-12 КК Франції). Окрім того, кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди передбачена також і щодо третейського судді (параграф 337 КК ФРН), будь-якої особи, яка здійснює державні повноваження або функції (параграфи 144, 145 КК Данії). Необхідно зазначити, що в ст. 299 КК Данії одразу передбачена відповідальність за вчинення корупційних дій як у

пасивній, так і активній формах у приватному секторі [103, с. 115]. Лише у КК Франції законодавець чітко диференціює відповідальність осіб, які обіймають публічну посаду (параграф 2 відділу III «Про пасивну корупцію і торгівлю впливом, вчинених особами, які займають публічну посаду»), та приватних осіб (відділ 1 Глави III «Про активну корупцію і торгівлю впливом, вчинених приватними особами»). Натомість у КК Польщі законодавець наводить узагальнену характеристику осіб, які одержують неправомірну вигоду. Як приклад наведемо параграф 1 ст. 228, у якому вказується: «хто у зв'язку із виконанням публічних функцій отримує майнову або особисту вигоду або обіцянку її надання, або вимагає надання такої...» [90, с. 50].

Аналіз КК зарубіжних держав засвідчує, що законодавець у диспозиціях статей не вказує на форму вини відповідних діянь. Однак зі змісту статей, у яких регламентується кримінальна відповідальність за вчинення вказаних дій, випливає, що аналізовані посягання можуть вчинятися лише з прямим умислом. Окрім того, у диспозиціях окремих статей законодавець також вказує на спеціальну мету вчинення злочину – з метою особистої вигоди (параграф 145 КК Данії), з метою одержання корупційного доходу (ст. 164-2 КК Естонії), що вказує на умисний характер діяння [90, с. 52].

Що ж до видів покарань за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, то необхідно наголосити, що у КК держав, які є членами ЄС, передбачена різна караність за такі дії. Так, за КК Франції, десятьма роками тюремного ув'язнення і штрафом у розмірі 1000000 франків карається діяння, вчинене будь-якою особою, яка наділена публічною владою і виконує обов'язки у рамках державної служби або наділена виборчим мандатом, що проявилось у вимаганні або прийнятті, без законних на те підстав, відносин, обіцянок, подарунків, презентів або будь-яких інших переваг (ст. 432-11). Натомість, за КК ФРН, дії посадової особи або особи, спеціально уповноваженої на виконання публічної служби, які полягали у вимозі вигоди для себе або третьої особи чи домовленості про її прийняття або одержання її, караються позбавленням волі на строк до трьох років або

грошовим штрафом. Тобто в цьому випадку позбавлення волі не буде основним видом покарання, а може застосовуватись як альтернатива покарання у виді штрафу.

У кримінальному законодавстві деяких зарубіжних держав описані випадки, коли особа може бути звільнена від покарання за отримання неправомірної вигоди. Так, у КК ФРН передбачене положення, відповідно до якого особа не підлягає покаранню, якщо вона домовляється прийняти або приймає незатребувану нею вигоду, і компетентний орган у рамках своїх повноважень заздалегідь дає дозвіл на її отримання, або особа негайно заявляє цьому органу, який санкціонує прийняття вигоди (ч. 3 параграфу 331). Натомість у ч. 3 ст. 164 КК Естонії передбачено таке: особа, яка отримала хабар, звільняється від покарання, якщо вона після отримання майна, права на майно або іншої майнової вигоди у виді хабара, але до виконання або невиконання в інтересах того, хто дав хабар, певних дій, добровільно заявить про це письмово. Із наведеного очевидно, що особа у цьому разі не може бути звільнена від кримінальної відповідальності. Лише після постановлення обвинувального вироку щодо неї вона буде звільнена від покарання. Однак навряд чи ця норма застосовується на практиці. Якщо в особи, яка одержала неправомірну вигоду, і виникне намір зізнатися правоохоронним органам про вчинений нею злочин, то сумнівно, чи вона це зможе зробити, знаючи про «свої майбутні перспективи» (відкриття щодо неї кримінального провадження, судовий розгляд справи, обвинувальний вирок суду, звільнення з посади тощо). У ч. 3 ст. 164 КК Естонії також зазначається, що заява про вчинений злочин має бути подана у письмовій формі. Відтак постає запитання, чи буде службова особа, яка одержала неправомірну вигоду, звільнена від кримінального покарання, якщо лише встигла повідомити в усній формі правоохоронні органи про факт вчинення нею злочину, оскільки зразу ж після цього інші особи повідомили про надання ними неправомірної вигоди вказаній особі. Мабуть, у цьому разі до уваги має братися лише один факт, а саме, чи була заява службової особи добровільною. Видається, що якщо ця особа за

власної волі зробила відповідне повідомлення, хоча і в неналежній формі, то вона повинна бути звільнена від кримінального покарання [90, с. 53].

Отже, відповідей на всі запитання в законодавстві зарубіжних держав немає. З цього приводу В. О. Навроцький слушно зауважує, що несправедлива критика КК України, протиставлення його законодавству зарубіжних держав, де, нібито, все краще й досконаліше, видається безпідставною, оскільки вміле застосування КК України може слугувати виконанню поставлених перед ним завдань. Основна ж проблема в цій галузі на сьогодні – це не недоліки кримінального законодавства (яких ніхто й не заперечує), а його неправильне застосування [104, с. 50]. Загалом вивчення питань кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди дає підстави для певних висновків. Зокрема, невдалими вважаємо положення кримінального законодавства тих держав (Болгарії (ч. 2, 3 ст. 301) та Бельгії (ч. 2 ст. 247)), у яких передбачена диференціація відповідальності за одержання неправомірної вигоди залежно від законності чи незаконності дій (бездіяльності), які спеціальний суб'єкт повинен вчинити або утриматися від них. У випадку одержання особою неправомірної вигоди за порушення своїх службових обов'язків такі дії (бездіяльність) повинні отримати додаткову кримінально-правову оцінку, що відповідає принципам повноти та точності кримінально-правової кваліфікації. Водночас зауважимо, що вартим до запозичення видається досвід кримінального законодавства Латвії (ст. 320), Болгарії (ст.ст. 301, 302, 302-а) та Естонії (ст.ст. 164, 164-2, 164-6, 166-3), у якому передбачена кримінальна відповідальність лише за отримання неправомірної вигоди. Позитивним є також досвід КК Болгарії (ч. 1 ст. 301, ч. 1 ст. 304) щодо встановлення однакового покарання для тих осіб, які одержують неправомірну вигоду, а також тих, хто її надає, оскільки в обох випадках це перешкоджає реалізації конституційних прав людини і громадянина, а також негативно впливає на імідж України у міжнародній спільноті [90, с. 56].

Головне ж, враховуючи предмет цієї магістерської роботи, заслуговує на увагу пропозиція щодо більш чіткого окреслення ознак суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення, а також спрощення законодавчого опису об'єктивної сторони розглядуваного делікту, що зможе допомогти значно полегшити процес розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою.

ВИСНОВКИ

За результатами написання магістерської роботи можуть бути сформульовані наступні висновки.

Розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, становить значну складність, зумовлену латентним характером злочину, де обидві сторони однаково заінтересовані в його приховуванні.

Основою методики розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, є дослідження їхньої криміналістичної характеристики як комплексу криміналістично важливих елементів, що визначають у своїй системі основні напрямки розслідування.

Специфіка розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, полягає в комплексі початкових слідчих та оперативно-розшукових дій, які дозволяють одержати доказову інформацію. Серед них: огляд та виїмка документів, допит, обшук у хабарника, затримання, призначення і проведення різного роду експертиз.

У кримінальних провадженнях щодо провокації підкупу можна виділити наступні типові слідчі ситуації на початковому етапі досудового розслідування:

1. Відомості про провокацію підкупу отримані шляхом проведення оперативно-розшукових заходів.

2. Кримінальне провадження розпочате за результатами розгляду заяви (повідомлення) потерпілого або інших осіб.

Під час допиту підозрюваного доцільно з'ясувати:

- обставини знайомства з потерпілим, характер їх взаємовідносин;
- мотиви злочинної поведінки;
- коли і в зв'язку з чим виник умисел на вчинення злочину;
- в чиїх інтересах він діяв;
- джерело грошових коштів або іншого майна, що підлягало передачі потерпілому, предмет провокації підкупу;

- час, місце і конкретні обставини вчинення злочину;
- чи давало безпосереднє керівництво вказівки щодо здійснення провокації.

У кримінальних провадженнях цієї категорії можуть бути призначені такі види експертиз:

- дактилоскопічна;
- почеркознавча;
- авторознавча;
- фоноскопічна;
- товарознавча;
- фінансово-економічна, бухгалтерська.

З урахуванням конкретних обставин також можуть призначатися інші види експертиз (судовохімічні, психологічні, психіатричні, трасологічні).

У методиці розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, важливе місце належить плануванню й організації розслідування. Особливостями планування є висунення слідчих версій, основою яких є різного роду інформація, у тому числі заява хабародавця, а також дані оперативно-розшукових органів щодо випадків хабарництва, його місця й часу. Організація розслідування передбачає планомірне виконання окремих слідчих дій, вжиття оперативно-розшукових заходів.

Методика розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, як і її ефективність зумовлена найоптимальнішим комплексом слідчих та оперативно-розшукових дій, спрямованих на швидкість і результативність розслідування.

З-поміж найтипівіших способів вчинення злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, слід виокремити такі дії: 1) звільнення від правової відповідальності, бездіяльність щодо правопорушників; 2) надання пільг і переваг, вигідної роботи тощо; 3) передання за зниженою ціною об'єктів державної власності певним підприємницьким структурам шляхом проведення фіктивних аукціонів або шляхом уникнення їх усупереч інтересам

держави; 4) неперешкоджання або сприяння у створенні фіктивних підприємств; 5) здавання в оренду певних об'єктів на умовах, не вигідних для держави; 6) використання юридичних чи економічних форм впливу у сприянні недобросовісній конкуренції.

Отже, під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності в складних криміналістичних ситуаціях варто проводити комплекс заходів – тактичні операції. Це дозволить забезпечити ефективність розслідування вказаних кримінальних правопорушень і раціоналізувати діяльність особи, котра провадить досудове розслідування. Тому вказаний напрямок дослідження є перспективним і виправданим, оскільки відповідає потребам правоохоронних органів у рекомендаціях з вибору, правильної організації та проведення тактичних операцій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Щодо злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, традиційними тактичними операціями, які забезпечують успіх розслідування, є: а) затримання "на гарячому"; б) "документ" – передбачає виявлення й виїмку документації, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди; в) "предмет неправомірної вигоди" – передбачає встановлення предмета неправомірної вигоди та його виїмку; г) "група" – передбачає встановлення й затримання групи хабарників у певній установі або підприємстві.

В ході планування розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, першочерговими слідчими (розшуковими) діями є: допит заявника; затримання при даванні (одержанні) неправомірної вигоди; допит підозрюваного; вилучення та огляд документів; обшук; огляд місця події; огляд предмета неправомірної вигоди; пред'явлення для впізнання предмета неправомірної вигоди.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, до найбільш типових, властивих цьому виду злочинів предметів пошуку можна віднести: а) гроші, цінності, виражені в будь-якому вигляді; б) документи про право власності на домоволодіння, машини; в) документи, які відбивають приватизацію окремих об'єктів; г) документи, які відбивають незаконні дії при

прийомі до вищих навчальних закладів; г) документи, які відбивають хабарництво у сфері оподатковування тощо

Особливості тактики проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд, обшук, допит і залучення експерта, під час досудового розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди є вагомим елементом відповідної окремої криміналістичної методики. На початковому етапі розслідування ці дії найчастіше проводяться в межах тактичних операцій, зокрема, в поєднанні з негласними слідчими (розшуковими) діями, і спрямовані на викриття підозрюваних і збирання максимальної кількості доказів. Тактичні особливості початкових слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні за досліджуваною категорією злочинів визначаються слідчою ситуацією. Відповідні слідчі ситуації залежать, перш за все, від поведінки підозрюваного та стану наявної в слідчого інформації про обставини кримінального правопорушення. Урахування ситуаційного підходу до визначення тактики окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції сприятиме обранню найбільш оптимальних засобів і прийомів їх проведення.

Типовими питаннями, які можуть бути поставлені експерту в ході призначення експертизи спеціальних хімічних речовин, є такі:

— чи є на грошових коштах (інших цінностях) сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

— чи є на зовнішній та внутрішній поверхні предмета, в якому виявлені грошові кошти, сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

— чи є на змивах долонь підозрюваного сліди спеціальної хімічної речовини, якщо так, то чи однакова вона зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

– чи однакові між собою речовини, виявлені на грошових коштах, зовнішніх та внутрішніх поверхнях предмета, в якому виявлені грошові кошти?

– чи є на грошових коштах сліди спеціального люмінесцентного олівця у вигляді написи «Неправомірна вигода», якщо так, то чи однакові вони зі спеціальною хімічною речовиною, наданою як порівняльний зразок?

З огляду на потребу удосконалення кримінально-правової протидії корупції вважаємо за необхідне звернути увагу на такі тенденції зарубіжного досвіду із цього питання: – широке розуміння суб'єкта «корупційного злочину»; використання поняття «посадова особа» замість поняття «службова особа» у цій категорії злочинів; виділення в окремі статті службових злочинів, що вчиняються публічними особами, які займають відповідальне становище у суспільстві; – диференціація відповідальності за одержання неправомірної вигоди залежно від того, чи суперечить закону дія, яка вчиняється хабароодержувачем в інтересах хабародавця або третіх осіб, чи ця дія вчиняється згідно з законом; – зрівнювання кримінальної відповідальності за пасивну й активну форми одного і того самого корупційного злочину (встановлення однакового покарання як для тих, хто одержує неправомірну вигоду у зв'язку із посадою, так і для тих, хто її надає); – намагання запобігти скоєнню корупційних злочинів як у публічній, так і приватній сферах шляхом запровадження інституту відповідальності юридичних осіб у разі, якщо працівники юридичної особи (незалежно від посади) вдаються до підкупу будь-яких осіб з метою досягнення інтересів бізнесу.

Головне ж, враховуючи предмет цієї магістерської роботи, заслуговує на увагу пропозиція щодо більш чіткого окреслення ознак суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення, а також спрощення законодавчого опису об'єктивної сторони розглядуваного делікту, що зможе допомогти значно полегшити процес розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.
2. Драпкин Л.Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия*: Межвуз. межведом. сб. науч. раб. Уфа: Башкирский ун-т, 1989. С. 167–170.
3. Танасевич В.Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Сов. государство и право*. 1979. № 8. С. 24-27.
4. Таркан О. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 312–317.
5. Пунда О.О. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних проваджень за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО*. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 118–122.
6. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: монографія. Харків: Вид-во ТОВ «В справі», 2017. 524 с.
7. Таркан О.М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 3. С. 416–419.
8. Мишков Я.Г. Методика розслідування хабарництва: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 179 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

10. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
11. Колесниченко А.Н. Планирования расследования: автореф. дис... канд. юрид. наук. Харьков, 1952. 21 с.
12. Мышков Я.Е. Организация расследования взяточничества. *Луган. акад. внутр. справ МВС*. 2003. Вип. 3. С. 116-124.
13. Криміналістика: навч. посіб. для студентів ВНЗ / І.І. Когутич, О.М. Калужна, В.М. Фігурський; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І.І. Когутича; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Київ: Ін Юре, 2015. 452 с.
14. Андрейко Ю.О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди в кримінальних провадженнях про підкуп виборців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1 (26). С. 202-207.
15. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / О.О. Алексєєв, В.К. Весельський, В.В. Пяковський. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 320 с.
16. Палій Н. Р. Тактична операція «Затримання злочинця» при розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою митних органів. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). С. 46–52.
17. Пчеліна О. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 290–294.
18. Кимлик Н. В., Кимлик Р.В. Розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Міжнародний юридичний вісник*. 2014. Вип. 1. С. 102–107.
19. Базір С.С. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальних провадженнях щодо одержання неправомірної вигоди суддями. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 226-230.
20. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 418 с.

21. Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 226 с.
22. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 440 с.
23. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Апостіль, 2012. 319 с.
24. Шумейко Д. О. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2015. 256 с.
25. Криміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко. К.: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
26. Розслідування окремих видів злочинів: навч. посібн. / О.О. Алексєєв, В.К. Весельський, В.В. Пясковський. К. : Центр учбової літератури, 2014. 320 с.
27. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х.: Право, 2008. 624 с.
28. Кимлик Н. В., Волкова М.О. Початковий етап розслідування корупційних злочинів. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та напрями розвитку* : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (м. Запоріжжя, 30 травня 2012 року) : [у 2-х частинах.]. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. Ч.2. – С. 100–102.
29. Керівництво з розслідування злочинів: [науково-практичний посібник / В.Ю. Шепітька, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. Х.: Одиссей, 2009. - 960 с.
30. Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистические проблемы): Науч.-практ. пособие. Харьков: Консум, 1999. 160 с.

31. Шумилин С.Ф. Обыск и выемка. Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. М.: ИНФРА, 1997. 732 с.
32. Криміналістика [Текст]: підручник / [Шепітько В. Ю. та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Нац. акад. прав. наук України В. Ю. Шепітька; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.
33. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. Х. : Харків юрид., 2013. 220 с.
34. Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю. Обыск: тактика и психология: Учеб. пособие. Харьков: Гриф, 1997. 356 с.
35. Чернявський С.С., Вознюк А.А., Дударець Р.М. та ін. Розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 96 с.
36. Особенности методики расследования должностных преступлений коррупционной направленности : [монография] / Н. М. Букаев, В. В. Крюков. М. : Юрлитинформ, 2012. 176 с.
37. Татаров О.Ю., Чернявський С.С. Актуальні питання досудового розслідування одержання неправомірної вигоди. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 3. С. 27–40.
38. Андрейко Ю.О. Проведення обшуку під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 161–167.
39. Бурбело Б.А. Основы методики розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 233–239.
40. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

41. Вирок Ровеньківського міського суду Луганської області від 5 липня 2013 р. – Справа № 1-кс/424/230/13.

42. Андрейко Ю.О. Проведення допиту при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службової особи: питання класифікації. *Право і суспільство*. 2015. № 6-2. Ч. 3. С. 123–132.

43. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: монографія. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 324 с.

44. Салтевський М.В. Криміналістика: Підручник: У 2-х ч. Ч. 1. Х.: Консум; Основа, 2011. 495 с.

45. Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. 220 с.

46. Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю.Шепітька. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2004. 2-е вид., випр. та доп. 820 с.

47. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 80–98.

48. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. / [Чернявський С. С. , Вакуленко О.Ф., Толочко О. М. та ін.]. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 92 с.

49. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : метод. рек. / В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, А. В. Савченко, С. С. Чернявський та ін.]. К., 2012. 184 с.

50. Мудьюгин Г.И. Косвенные доказательства, связанные с поведением обвиняемого. *Соц. законность*. 1961. № 6. С. 31-32.

51. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223–229.

52. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
53. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. 208 с.
54. Пособие для следователей. Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Н.А. Селиванова и А.И. Воркина. М.: "Лига Разум", 1998. 444 с
55. Доліновський Ю. Криміналістична характеристика злочинів, що їх вчиняють під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2017. № 861. С. 440–446.
56. Старченко О.В., Бубела М.І. Сутність і значення криміналістичної характеристики та її елементів у розкритті й розслідуванні злочинів. *Форум права*. 2010. № 4. С. 853–859.
57. Запотоцький А.П. Значення криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва для формування методики їх розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 25–35.
58. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів. К., 1997. 44 с.
59. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М.І. Хавронюка. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: ВД «Дакор», 2017. 522 с.
60. Комарницька М.О. Особливості кваліфікації за злочини, пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України *wschodnioeuropejskie czasopismo naukowe (east european scientific journal)* 2019. № 10 (50). С. 35–38.
61. Харченко В.Б. Окремі аспекти визначення змісту неправомірної вигоди за кримінальним правом України. *Часопис з юридичних наук*. 2014. № 1. URL: <http://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1665/1409>.

62. Якімова С.В. Про систематизацію ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу за кримінальним правом України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2015. № 813. С. 292–298.

63. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. Хавронюк М.І. Київ: Ваіте, 2018. 472 с.

64. Старка А.Б. Поняття неправомірної вигоди у контексті кримінально-правової характеристики ст. 369-3 КК України. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства*. 2016. № 1. С. 132–140.

65. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск: Амалфея, 2001. 608 с.

66. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 36-46.

67. Халиков А.Н. Должностные преступления: характеристика, расследование, предупреждение (криминалистический аспект) / монография. М.: Юрлитинформ, 2012. 312 с.

68. Казанська Л.М. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Т. 2. С. 169–172.

69. Пчеліна О. В. Способи вчинення злочинів у сфері службової діяльності. *Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: zborník príspevkov z medzinárodnej vedecko-praktickej konferencie / 10-11 marca 2017*. Sládkovičovo, Slovenská republika: Vysoká Škola Danubius, Fakulta práva Janka Jesenského, 2017. С. 249-252.

70. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина. М.: Изд. группа "НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.

71. Давиденко В.С. Криміналістичне забезпечення з'ясування обставин одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 36–47.
72. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3-х т. Т. 3. М.: Юристь, 1997. 521 с.
73. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики. Ниж. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РФ, 1995. 400 с.
74. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
75. Муратшина С.Н. Криминалистическая характеристика расследования коррупционных преступлений. *Международный научный журнал «Инновационная наука»*. 2015. № 5. С. 119-122.
76. Белкин Р.С. Собрание, оценка и исследование доказательств. М., 1966. 296 с.
77. Пчеліна О.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 145–156.
78. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков: Консум, 1997. 160 с.
79. Киричко В.М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Х.: Право, 2013. 424 с.
80. Давиденко В.С. Криміналістичне забезпечення з'ясування обставин одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 36–47.
81. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції» / В.С. Ковальський, О.І. Миколенко, Є.Л. Стрельцов, О.І. Клименко. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 380 с.
82. Томчук І. О. Кримінологічна характеристика особи хабародавця. *Часопис Київського університету права: укр. наук.-теорет. часоп.* 2008. № 2. С. 236–241.

83. Пчеліна О.В. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* 2016. № 9. С. 176—182.

84. Правова доктрина України: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шлях розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1125 с.

85. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

86. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

87. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / под ред. В. А. Туманова. Москва : Юристъ, 2003. 569 с.

88. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. 212 с.

89. Желік М. Б. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького. Серія Право. ІваноФранківськ: УКД, 2017. № 3 (15). С. 261–268.*

90. Желік М.Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 258 с.

91. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) [Електронний ресурс] : прийнята 27 січ. 1999 р. у Страсбурзі ; ратифікована Україною 18 жовт. 2006 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

92. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс] : прийнята 31 жовт. 2003 р. ; ратифікована Україною із заявами 18 жовт. 2006 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

93. European Union Code for Conducting Criminal Procedures Known as Corpus Juris (The Embryo of a Future European Criminal Code). URL: Mode of access: <http://www.euroscep.dircon.co.uk>. - Title from the sercen.

94. Савченко А.В. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини: порівняльний аналіз. ; Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання : навч. посіб. / автор. кол.: В. В. Василевич, О. М. Джу́жа, А. О. Джу́жа, О. Г. Колб, О. І. Колб, Н. В. Кулакова, Ю. О. Левченко, А. В. Микитчик, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль, Т. В. Миронюк, Г. С. Полішук, Е. В. Расюк, А. В. Савченко; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жи та доц. Е. В. Расюка. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 340 с.

95. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія. К.: ОВК, 2016. 284 с.

96. Чернега Ю.А. Відповідальність за підкуп за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 223 с.

97. Цитряк В.Я. Зарубіжний досвід криміналізації активного підкупу. *Держава і право*. 2010. Вип. 56. С. 444-449.

98. Козочкин И.Д. Уголовное право США: В кн. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / под ред. И.Д. Козочкина. М.: Зерцало, 1999. 490 с.

99. Еремин В.Н. Уголовное право Японии: В кн. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония). Сборник законодательных материалов / под ред. И.Д. Козочкина. М.: Зерцало, 1999. 784 с.

100. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. 304 с.

101. Морозова І. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 114–119.

102. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за завідомо неправдиве показання: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2011. 246 с.

103. Морозова І. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Національної Академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 114–119.

104. Навроцький В. О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання особливої частини. Львів: юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1999. 56 с.

Тема лекції:

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕПРАВОМІРНОЮ ВИГОДОЮ**

План

1. Неправомірна вигода як предмет злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою.

2. Спосіб вчинення та приховання, час, обстановка та інші елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою

1. Неправомірна вигода як предмет злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою

Одним із проблемних питань виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою, є виявлення і розпізнання ознак злочинних дій та способів учинення правопорушень під час їхнього вчинення. Для успішного виявлення і розслідування досліджуваної групи злочинів необхідним є розроблення криміналістичної характеристики, яка становить систему відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення і розслідування таких діянь оперативно-розшуковими та криміналістичними засобами, прийомами та методами.

Справді, праві вчені, які зазначають, що на початковому етапі розслідування неправомірної вигоди особливого значення набуває її криміналістична характеристика, де описані можливі слідчі ситуації, запропонований алгоритм дій відповідно до них та багато інших підказок у розслідуванні. Саме вона інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які слід встановити у кримінальному провадженні.

Звернення до криміналістичної характеристики аналізованих злочинів пояснюється ще й тим, що вона виконує дуже складні і значимі для практики розслідування злочинів функції, зокрема, пізнавальну й організаційну. Сутність пізнавальної функції полягає у визначенні способів учинення і приховування злочину; сутність організаційної функції передбачає швидку орієнтацію на проведення слідчих та оперативно-розшукових дій, зумовлену виявленням злочинної події.

Криміналістична характеристика, як система криміналістично значущих ознак та їх взаємозв'язків, що визначають побудову версій і розслідування злочинів, у своєму формуванні як наукової абстракції і практично важливої методики розслідування, пройшла декілька етапів.

Першим із них є визначення цієї методики як наукового пошуку у теоретичних дослідженнях.

Для другого етапу розвитку теоретичних уявлень про криміналістичну характеристику злочинів властиве досить активне звернення вчених до названої проблеми, прагнення окреслити її місце в теорії і практиці розслідування злочинів, з'ясувати етимологію цієї характеристики, функції й систему її елементів та їх взаємозв'язки.

Сучасний етап розвитку криміналістичної характеристики як наукової абстракції, що служить підґрунтям для дослідження окремих методик розслідування злочинів, позначений її поглибленими дослідженнями, спрямованими на її становлення, як теоретичної концепції методики розслідування. У цьому плані всі існуючі дослідження, що порушують питання методики розслідування окремих видів злочинів, виходять насамперед з концептуальних положень криміналістичної характеристики, що стали науковою традицією.

Повна та змістовна криміналістична характеристика кожного конкретного кримінального правопорушення, що безумовно охоплює всі його індивідуальні особливості, є обов'язковою умовою повноцінного

дослідження, яке здійснюють з метою формування методики розслідування злочинів досліджуваної категорії.

Отже, є підстави погодитися із думкою, що криміналістична характеристика має важливе значення, оскільки вона є підґрунтям методики розслідування злочинів. Основоположним у методиці розслідування злочинів є кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство та сучасні можливості природних, технічних і суспільних наук, які зумовлюють рівень розвитку криміналістики та її потенційні можливості. Криміналістична характеристика злочинів відіграє важливу роль у розробленні методики розслідування, адже вона пов'язана з кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством, яке регламентує проведення всіх слідчих (розшукових дій) та інших заходів щодо здійснення кримінального провадження. Комплексно застосовуючи наявний юридичний інструментарій і практичні напрацювання, на яких ґрунтується криміналістична характеристика, можна провести повноцінне дослідження та підготувати методичні рекомендації стосовно окремих проблемних питань розслідування злочинів досліджуваної категорії. Водночас криміналістична характеристика злочину має важливе значення не лише для методики розслідування злочинів, а й для криміналістичної техніки та слідчої тактики. Криміналістична техніка, тактика розкриття злочинів і тактичні прийоми виконання слідчих (розшукових) дій розвиваються з урахуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів на підставі відомостей про сучасні особливості злочинної діяльності, змін її способів і засобів. Водночас питання криміналістичної характеристики злочинів тісно пов'язане з проблематикою слідчої ситуації, оскільки слідчий застосовує криміналістичну характеристику певного виду злочину переважно у зв'язку з виникненням труднощів під час розслідування, в умовах недостатності доказової інформації за матеріалами кримінального провадження.

Криміналістична характеристика відображає, в основному на ймовірнісному рівні, дані про окремі елементи злочину, зокрема: особу

злочинця, потерпілого, способи підготовки, вчинення та приховування окремих видів злочинів; ситуаційно обумовлені, причинно або іншим чином пов'язані з подією злочину результати відповідних змін у навколишньому середовищі, що мають доказове значення; спроби до приховування слідів злочинів, що вживаються злочинцями, а також інформацію про інші обставини, що можуть бути корисними для повного, всебічного та об'єктивного розслідування кримінальних проваджень.

Криміналістична характеристика злочинів розглядуваної групи включає у себе наступні елементи: 1) предмет посягання; 2) спосіб злочину; 3) особу типового злочинця; 4) особу типового потерпілого; 5) обстановку вчинення злочину (місце й час, знаряддя та засоби). Усі ці елементи є складовими цілісної системи і пов'язані між собою кореляційними зв'язками.

Предметом злочинів, розслідування яких становить предмет цього дослідження, є *неправомірна вигода*.

Зміст поняття «неправомірна вигода» (п. 2 примітки до ст. 354, а також примітка до ст. 364-1, яка поширює свою дію на статті 364, 365-2, 368, 369, 369-2 і 370) визначають дві обов'язкових ознаки, відповідно до яких:

1) предметом неправомірної вигоди можуть бути лише: грошові кошти та інше майно; переваги, пільги й послуги; нематеріальні активи; будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру;

2) їх обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

На відміну від забороненого згідно із антикорупційним законодавством подарунка, ознакою якого є отримання його безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової, безоплатність не є і не може бути ознакою неправомірної вигоди, оскільки остання не завжди є матеріальною.

Майно взагалі – це окрема річ або сукупність речей, які є об'єктом права власності і можуть бути предметом різних цивільно-правових (купівлі-продажу, дарування, найму тощо), так само, як і господарсько-правових (поставки, енергопостачання, комерційної концесії тощо) договорів; у

цивільному праві майном як особливим об'єктом вважаються також майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК). Як види майна виділяють: нерухоме майно (зокрема, земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їхнього знецінення та зміни призначення); тварини; підприємство як єдиний майновий комплекс; гроші (грошові кошти); валютні цінності; цінні папери. Звичайно також, що видами майна (майнових прав) є ювелірні прикраси, культурні цінності, транспортні засоби, комп'ютерна і побутова техніка, меблі, зброя, талони на паливо, туристичні путівки, квитки на розважальні заходи, на проїзд у літаку чи на кораблі тощо.

Законодавець відніс до видів майна саме в антикорупційному контексті (ст. 46 Закону «Про запобігання корупції»), зокрема: об'єкти нерухомості; цінне рухоме майно (транспортні засоби, інші самохідні машини й механізми); цінні папери (акції, облігації, чеки, сертифікати, векселі), інші корпоративні права; юридичних осіб; нематеріальні активи; доходи, у тому числі у вигляді заробітної плати (грошового забезпечення), гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, благодійну допомогу, пенсію, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав; наявні грошові активи, у тому числі кошти на банківських рахунках, позичені третім особам, активи у дорогоцінних (банківських) металах.

У законодавстві міститься понад десять схожих визначень поняття «грошові кошти». Переважно ці визначення створені для уніфікації бухгалтерського обліку й означають кошти, у тому числі електронні: готівку – монети та банкноти, кошти на рахунках у банках і казначействі, депозити до запитання. Готівку передають й одержують «з рук у руки», а інші види грошових коштів – за допомогою чеків, дебетових карток та інших форм грошових переказів. Відповідно до ст. 192 ЦК грошами (грошовими коштами) є гривня й іноземна валюта.

Поняттям «національна валюта України» охоплюються грошові знаки України у вигляді випущених НБУ паперових грошових знаків (банкнот) та

металевої монети, що перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України.

До іноземної валюти належать іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що містяться на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України.

Переваги – це додаткові матеріальні чи інші вигоди, які суб'єкт має порівняно з іншими особами, які ставлять його в нерівне становище з ними. Синоніми слова «переваги» – слова «пріоритет», «привілей», «першість» («першочерговість»), «вищість», «виключне право». Переваги можуть полягати, зокрема, у праві на позачергове одержання матеріальних благ чи послуг або пільг, які належать особі за законом (наприклад: одержання квартири від держави особою, яка перебувала на обліку як така, що має право на першочергове одержання житла, але у відповідному списку таких осіб не була першою; значне зниження орендної плати за проживання в котеджі чи квартирі або плати за проживання в готелі; зниження процентних ставок по кредитах, або навпаки – безпідставно висока плата за офіційно дозволену роботу за сумісництвом).

Надання незаконних переваг означає, що їх надають особі, яка не має на них права, і при цьому може бути порушено інтереси інших осіб.

Пільги – це звільнення різних категорій осіб від певних обов'язків або надання додаткових можливостей майнового чи немайнового характеру. Майновими є пільги, що надаються у виді додаткових виплат, повного або часткового звільнення від обов'язкових платежів, а немайновими – у виді додаткових оплачуваних відпусток, скорочення робочого часу тощо (немайновими вони названі досить умовно). Неправомірною вигодою можна

вважати обидва види пільг, адже жодних винятків чи уточнень закон не робить.

За категоріями осіб, яким установлюються пільги, останні можна поділити на: трудові (санаторно-курортне лікування, безкоштовний проїзд пасажирським міським та приміським транспортом); житлові (капітальний ремонт житлових приміщень, звільнення або зменшення плати за житло, комунальні послуги, електроенергію, газ, паливо); у галузі охорони здоров'я (забезпечення автомобілем, безплатне протезування); фінансово-кредитні (надання бюджетних кредитів та позик) тощо.

Службова особа, уповноважена приймати рішення про надання пільги, має можливість зловживати своїм повноваженням на користь інших службових осіб чи їхніх близьких, зокрема в обмін на іншу неправомірну вигоду (за принципом «ти мені – я тобі»).

Послуги – це здійснювана на замовлення споживача та з метою задоволення його особистих потреб діяльність з надання чи передачі споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага (п. 17 ст. 1 Закону «Про захист прав споживачів»).

Серед послуг законодавство виділяє «послуги з перевезення пасажирів та вантажів», «фінансові послуги», «соціальні послуги», «житлово-комунальні послуги», «послуги з технічного сервісу», «послуги в галузі охорони здоров'я», «послуги в закладах ресторанного господарства», «освітні послуги», «послуги мобільного зв'язку та доступу до мережі Інтернет», «ритуальні послуги» тощо.

До договорів про надання послуг відносять договори перевезення, зберігання та ін. (див. главу 63 ЦК). Главою 63 ЦК передбачено, що безумовно оплатними є договори: перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти (ст. 916); транспортного експедирування (ст. 931); зберігання, у тому числі на товарному складі (ст. 957) і речі в ломбарді (ст. 968); з охорони (забезпечення недоторканності) особи (ст. 978); страхування (ст. 982); комісії (ст. 1013), управління майном, у тому числі управління цінними паперами (ст. 1029).

Водночас можуть бути безоплатними договори: зберігання (статті 942, 946, 947), у тому числі зберігання цінностей у банку (ст. 969), речей у камерах схову організацій, підприємств транспорту (ст. 972), у гардеробі організації (ст. 973), речей пасажирів під час його перевезення (ст. 974), речей у готелі (ст. 975), автотранспортних засобів (ст. 977), речей, що є предметом спору (ст. 976); доручення (ст. 1002).

Із зазначеного випливає: якщо відповідна особа одержала безоплатну послугу за договором, який згідно із законом є традиційно безоплатним як для неї, так і для будь-яких інших осіб (скажімо, безоплатно зберігала речі в готелі, а автомобіль – на готельній автостоянці), то ознак корупції в її діянні немає. Проте як неправомірна вигода може розглядатися одержання нею безоплатної послуги за договором, який відповідно до ЦК чи іншого закону: є безумовно оплатним, або хоча і може бути безоплатним, але в цьому разі не існувало підстав робити виняток щодо безоплатності для цієї особи (якщо йдеться, скажімо, про безкоштовне саме для цього пасажирів перевезення залізничною платформою його автомобіля або про тривале виконання представником юридичної фірми обов’язків повіреного в інтересах згаданої особи).

Поняття **«нематеріальні активи»** не означає, що йдеться про блага нематеріального характеру. Під нематеріальними активами зазвичай розуміють саме майнові права на певні об’єкти права інтелектуальної власності, як-от: комп’ютерні програми; бази даних; винаходи, промислові зразки; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці. Такими правами стосовно зазначених об’єктів є, зокрема: право на їхнє використання; виключне право дозволяти їхнє використання; виключне право перешкоджати їхньому неправомірному використанню, у тому числі забороняти його (статті 420, 424 ЦК).

Для визначення вартості нематеріальних активів як однієї із груп основних засобів та інших необоротних активів – об’єктів податку на прибуток

підприємств слід керуватися ст. 145 ПК. У пункті ж 138.3.4 ст. 138 ПК перелічені шість груп нематеріальних активів. Це:

- права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище);

- права користування майном (земельною ділянкою, крім права постійного користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

- права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

- права на об'єкти промислової власності (на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

- авторське право та суміжні права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для ЕОМ, компіляції даних (баз даних), фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо) крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті. Одним із прикладів надання нематеріальних активів як неправомірної вигоди може бути написання наукових статей, монографії, підручника, дисертації однією особою від імені іншої, коли остання в такий обманний спосіб стає їхнім автором;

- інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

У п. 14.1.40 ст. 14 ПК називається ще один вид нематеріального активу – гудвіл (вартість ділової репутації); він визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських

якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо [8, с. 39].

Неправомірна вигода зазвичай має економічний або фінансовий характер, однак може бути і нематеріальною (немайновою). Важливо, аби правопорушник (чи третя особа) виявився в вигіднішому становищі, ніж перед вчиненням злочину, і аби таке поліпшення становища не було правомірним. Тож словосполучення «будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру» означає широкий спектр вигод.

Це можуть бути, наприклад: більш швидкий розгляд певної справи або інші форми нематеріальної преференції; позитивне висвітлення в ЗМІ; прийняття на службу чи призначення на посаду без передбачених законом конкурсу чи спеціальної перевірки або шляхом порушення умов їх проведення, або створення кращих кар'єрних можливостей, включаючи підвищення по службі, «горизонтальне» переведення на посаду, кращу за тими чи іншими ознаками (скажімо, переведення з обласної прокуратури до столичної); надання можливості вчитися в університеті дитині певної особи поза конкурсом або влаштування близької особи на престижну роботу; не призначення службового розслідування чи дисциплінарного стягнення, не відсторонення від посади чи не звільнення зі служби за наявності підстав для цього; сприяння у направленні в закордонне відрядження чи на підвищення кваліфікації; дострокове присвоєння військового чи спеціального звання, рангу тощо, інше заохочення або подання для нагородження без законних чи належно обґрунтованих підстав для цього; організація надання сексуальних послуг (послуг повії) або послуг кримінального характеру (зокрема, послуг злодія чи сутенера); пригощання коштовною вечерею чи запрошення на ексклюзивний захід.

З цього переліку видно, що неправомірну вигоду особі, яка має спеціальні ознаки, визначені у ч. 1 ст. 354, п. 1 примітки до ст. 364 або у ч. 1 ст. 368-3 чи ч. 1 ст. 368-4, може надати як інша така сама особа, у тому числі її підлеглий чи начальник, так і особа без відповідної спеціальної ознаки. При

цьому зазначеними вигодами певні особи можуть обмінюватися між собою. До речі, згідно з п. 2 постанови Пленуму ВСУ від 26.04.2002 №5 «Про судову практику у справах про хабарництво», одержання службовою особою незаконної винагороди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, за вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції, також пропонувалось розцінювати як одержання хабара. Слово «будь-які» означає, що цей перелік вигод може бути довгим, а слово «інші» – що, на відміну від майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів, які мають переважно матеріальний чи грошовий характер, інші вигоди такого характеру не мають.

До категорії неправомірної вигоди належать й усі інші вигоди, які: а) не мають відношення до речей матеріального світу і безпосереднього матеріального чи грошового характеру. Проте в разі сприяння в зарахуванні на навчання за рахунок державного бюджету про дійсну вартість навчання можна говорити, порівнявши його з контрактним; незаконне присвоєння військового чи спеціального звання, рангу, ученого звання передбачає отримання відповідної надбавки; б) не мають конкретної вартості (тобто таким вигодам не можна дати грошову оцінку). До цієї категорії можна віднести різного роду нагороди у вигляді значків, грамот, подяк тощо, не пов'язаних з отриманням премій, надбавок. У таких випадках отримані речі самі собою не мають грошового визначення або їхня вартість є мізерною. Головна цінність таких вигод – нематеріальна (задоволення хворобливого егоцентризму, «малювання» гарної біографії тощо).

«Іншою вигодою» може бути також незаконно наданий дозвіл на роботу підприємства, ліцензія чи сертифікат, незаконно погоджений договір, незаконно надана інсайдерська інформація, податкова чи інша таємниця, – у відповідь ця особа може вчинити дію чи бездіяльність в інтересах того, хто надав їй такий документ чи інформацію, або в інтересах третьої особи.

Таким чином, предметом неправомірної вигоди може бути будь-який ресурс обміну: капітал, товари, роботи, послуги, інформація, влада, лояльність тощо.

Найширше визначення в законі поняття неправомірної вигоди означає, що неправомірною вигодою є також й усе те, що особа одержує навзаєм тій неправомірній вигоді, яку вона пропонує, обіцяє чи надає. Іншими словами, такою вигодою відповідно до КК також є:

– «будь-які дії, вчинені чи не вчинені працівником з використанням становища, яке він займає, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 354);

– «будь-які дії, вчинені чи не вчинені службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службового становища» (статті 368 і 369);

– «будь-які дії чи бездіяльність, вчинені службовою особою дій з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 368-3);

– «будь-які дії чи бездіяльність, вчинені особою, яка надає публічні послуги, з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає вигоду, або в інтересах третьої особи» (ст. 368-4).

Термін «неправомірний» в Конвенції РЄ проти корупції тлумачиться як щось таке, що одержувач не має права приймати або отримувати. Цей термін виключає (не враховує): переваги, які дозволені відповідно до закону або адміністративних правил; дрібні подарунки, подарунки дуже низької вартості або соціально прийнятні подарунки. У цьому контексті слід мати на увазі, що подарунок відрізняється від неправомірної вигоди насамперед за тією ознакою, що його дарують/приймають не у зв'язку зі здійсненням особою діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Якщо ж певний предмет (грошові кошти або інше майно,

переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи) надають/одержують саме у зв'язку із зазначеною діяльністю, то він трансформується із подарунка в неправомірну вигоду.

Як зазначалось вище, другою ознакою неправомірної вигоди є те, що її предмети обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав. Це означає, що в особи, яка обіцяє, пропонує чи надає зазначені предмети, так само, як і в особи, яка їх одержує, немає визначених безпосередньо в законі підстав для цього.

Той факт, що майно, інші вигоди надано особі у формально законний спосіб (за договором дарування, купівлі-продажу, міни тощо), але в обмін на використання наданих цій особі повноважень, її становища чи пов'язаних з ними можливостей, не робить законними підстави їх надання/одержання. У таких випадках слід говорити про завуальовану корупцію. Це має місце, коли неправомірну вигоду надають під виглядом, наприклад: спеціального гонорару; спадкування за заповітом – адже заповідач може призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також і юридичних осіб (ст. 1235 ЦК); укладання договору про надання послуг з підприємством, яке контролює близька особа (такі послуги, зокрема консалтингові, насправді не надано); передачі частки в підприємстві близькій особі (під умовою, що остання, наприклад, буде впливати на умови проведення тендеру чи аукціону в інтересах цього підприємства, іншим чином неправомірно сприяти йому в здійсненні господарської діяльності).

Чинна редакція ст. 354 не встановлює мінімального розміру неправомірної вигоди.

2. Спосіб вчинення та приховання, час, обстановка та інші елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із неправомірною вигодою

Спосіб учинення злочину є одним з елементів криміналістичної характеристики досліджуваних злочинів. У криміналістиці спосіб учинення злочину трактують як практичний аспект діяльності, сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, функціонально пов'язаних із місцем, часом, засобами досягнення злочинної мети. Його значення полягає в тому, що він сприяє з'ясуванню особи злочинця, іншими словами зумовлений діями певної особи і взаємозалежний з ними. Щодо цього, спосіб як би вказує на особу, її інтереси й цілі при злочині. Як зазначає А.Н. Халіков, саме спосіб злочину є серцевиною механізму злочину, показує якісну сторону злочинного діяння, його суть.

Способи дачі неправомірної вигоди дуже різноманітні, тому що охоплюють значний діапазон устремлінь різних осіб у тій чи іншій сфері посадової діяльності. При цьому має рацію Л.М. Казанська, яка відзначає, що спосіб вчинення корупційних злочинів тісно пов'язаний з особою злочинця. Так, якщо суб'єктом злочину виступає службова особа, то беззаперечно, що спосіб скоєння злочину передбачатиме активне використання посадових повноважень і службового становища посадової особи.

Злочини аналізованої групи відрізняються високою латентністю, що ускладнює розкриття та розслідування таких злочинних дій. Воно завжди оточене таємницею, тому що в них бере участь, як правило, дві особи – хабароодержувач – особа, яка отримує неправомірну вигоду, і хабародавець – особа, яка надає неправомірну вигоду, які однаково заінтересовані в приховуванні вчиненого. Тому проявами вчиненого злочину можуть бути факти й обставини, що свідчать про явну невідповідність тих чи інших домагань особи й отриманих вигод. Такі обставини завжди викликають підозри і зазвичай досить обґрунтовані.

Поряд із традиційними способами дачі хабара, що мали місце в соціалістичному суспільстві, у сучасний реформений період ці способи стали більш витонченими, як правило, пов'язаними з діяльністю комерційних структур, банків, реєстраційних органів та ін.

Серед таких способів дачі можуть бути названі наступні:

- передача за заниженими цінами державної власності підприємницьким структурам безпосередньо, без продажу через аукціони;
- дозвіл на створення комерційних структур з метою передачі в них коштів підприємства;
- укладення збиткових для держави комерційних угод про здачу в оренду будинків чи інших об'єктів;
- видача банківських кредитів і позичок без одержання зобов'язань по їх поверненню;
- приховання наданих кредитів у зв'язку з їх нецільовим використанням;
- сприяння у створенні фіктивних підприємств без їх юридичного оформлення та реєстрації у відповідних органах;
- відмова конкурентам підприємницьких структур у реєстрації за надання одноразового хабара або за їх постійне отримання чиновниками, які підтримують конкурента (особливо широко практикується в нафтогазовій промисловості й енергомережах);
- дача неправомірної вигоди адміністративним, податковим органам за підтримку недобросовісної конкуренції з боку окремих підприємців;
- видача пільгових ліцензій для відкриття тієї чи іншої комерційної структури;
- фальсифікація матеріалів документальної ревізії, аудиторської перевірки, відомостей про оподатковувані податком кошти, фальсифікація податкових декларацій.

Найтиповішим способом надання й одержання неправомірної вигоди є її безпосереднє передавання службовій особі у вигляді грошей, коштовностей, іншого майна тощо. Її наслідком можуть бути найрізноманітніші дії, пов'язані з учиненням чи невчиненням такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будьякої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, і подальше приховування своїх дій чи бездіяльності службовою особою. З-

поміж найтипівіших слід виокремити такі дії: 1) звільнення від правової відповідальності, бездіяльність щодо правопорушників; 2) надання пільг і переваг, вигідної роботи тощо; 3) передання за зниженою ціною об'єктів державної власності певним підприємницьким структурам шляхом проведення фіктивних аукціонів або шляхом уникнення їх усупереч інтересам держави; 4) неперешкоджання або сприяння у створенні фіктивних підприємств; 5) здавання в оренду певних об'єктів на умовах, не вигідних для держави; 6) використання юридичних чи економічних форм впливу у сприянні недобросовісній конкуренції.

Зупиняючись на латентному характері аналізованих злочинів, де дві сторони, беручи участь у злочинному діянні, однаково заінтересовані в його приховуванні, вважаємо необхідним більш докладніше розглянути один з важливих елементів криміналістичної характеристики — **способи приховування досліджуваного злочину.**

Як зазначає Р. С. Белкін, який ретельно досліджував це питання, «приховування злочину — це діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямована на перешкодження розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв».

Способи приховування злочинів надзвичайно різноманітні. Однак усі вони мають відповідну специфіку, зумовлену видом злочинної діяльності. При всьому цьому їх можна класифікувати, вирізнівши деякі загальні риси.

Способи приховування злочинів аналізованої групи вирізняються двома групами чинників: з одного боку, суб'єктивними інтересами й можливостями хабародавця, з іншого — об'єктивною обстановкою, що сприяє хабарництву або перешкоджає йому. Залежно від названого хабарництва набуває найрізноманітнішого характеру. Водночас способи його приховування багато в чому залежать від сфери діяльності осіб, де факти хабарництва мають місце. Незважаючи на різноманіття структур, де ті чи інші вигоди можуть бути одержані за хабарі, способи їх приховування досить типові і полягають, головним чином у наступному:

1. Підробка в документах або створення нових документів, що відбивають прийом на роботу, просування по службі, створення нових посадових структур.

2. Створення фіктивних реєстраційних документів, що фіксують, відображають одержання квартири, оформлення кредиту та ін.

3. Виправлення дат, підробка підписів у документах, що фіксують створення приватних підприємств, комерційних структур тощо.

4. Підробки, що допускаються в письмових документах, пов'язаних зі вступом у вищі навчальні заклади (виправлення помилок у творах з метою завищення екзаменаційної оцінки; передача екзаменаційного білету, по якому буде відповідати абітурієнт; заміна суб'єкта, який екзаменується, на іншу особу, яка має високий рівень підготовки, та ін.).

5. Особисті вказівки (довірчі) відповідальному секретареві про необхідність прийняти певних осіб до вищого навчального закладу, маючи на меті посадову залежність останнього від ректорів, проректорів та інших відповідальних осіб.

6. Створення неправомірних управлінських рішень про надання монопольного права торгівлі нафтопродуктами або електроенергією шляхом оформлення протоколів неіснуючих зборів, видання наказів, розпоряджень, що явно суперечать наявній практиці.

7. Створення документів на аукціонну ціну будинків і споруд при передачі їх комерційним структурам як явно збиткових, однак прихованих неіснуючими недоліками останніх і відсутністю бажаючих запропонувати вищу ціну на аукціоні.

8. Поширення відомостей про сувору дисципліну в тій чи іншій установі, законослухняність їх керівників, непідкупність окремих чиновників, що створює маскувальну "ширму", яка дозволяє широко здійснювати хабарництво під її прикриттям.

Слід зазначити, що наведені чинники не вичерпують усіх можливих варіантів приховування дачі неправомірної вигоди; більше того, названі

форми удосконалюються, при тому що законодавство, яке регулює ринкові відносини, недосконале, має безліч прогалин, що використовуються окремими особами в злочинних цілях.

Об'єктивними чинниками, що визначають приховування хабарництва є відсутність суворої регламентації діяльності підприємств та установ, недостатній контроль з боку вищих органів або повна його відсутність, зміни в законодавчих актах, які створюють умови для використання окремих прогалин з метою одержання нібито правового підґрунтя для приховування злочинної діяльності.

Аналізовані злочини, незважаючи на свій латентний характер, мають певні ознаки, які виступають підставами для їхнього виявлення й подальшого розслідування. Ці ознаки можуть мати різний характер і в криміналістичній літературі розбиваються на декілька груп. До останніх, зокрема, належать:

- специфіка зв'язків посадової особи з представниками комерційних структур і підлеглими особами;
- відкриття нових підрозділів, відділів зі значним числом вакансій при загальній тенденції до скорочення штатів;
- повідомлення осіб та анонімні заяви про наявні випадки неправомірної вигоди;
- документи, виявлені в результаті перевірок, ревізій та інших видів контролю, у яких знайдено виправлення, виконані різним шляхом (підчищення, дописка, травлення тощо), а також документи, що мають фіктивний характер;
- документи, що викликають сумнів щодо своєї достовірності (видача крупних позик на неіснуючих осіб, ліцензій на створення неіснуючих комерційних структур тощо).

Одним з елементів криміналістичної характеристики є **типова слідова картина, яка включає час, обстановку й комплекс слідів**, притаманних відповідному виду злочинів.

У науковій криміналістичній літературі названа тріада нерідко йменується типовою слідовою картиною. Однак не всі її прибічники схильні поєднувати ці поняття, вважаючи, що кожне з них становить окремий елемент криміналістичної характеристики злочинів.

Цілком слушною є думка С. С. Чернявського, згідно з якою результатом учинення злочину як діяльнісної функції суб'єкта є сліди злочину – матеріальні й ідеальні наслідки злочину, тобто результати взаємодії його учасників між собою та матеріальним середовищем, які в сукупності й утворюють «слідову картину». Методика розслідування окремих видів злочинів містить опис типових способів учинення злочину та відповідних слідів (їх види, характер, місцезнаходження), а тому дослідження способів учинення злочинів та їх слідів взаємопов'язані, їх здійснюють за принципом прямих і зворотних зв'язків.

Розглянемо названі елементи криміналістичної характеристики в тій послідовності, яка відповідно до логіки розвитку повідомлень про злочинну подію представляє слідову картину.

Час учинення злочину має певне значення для розкриття і розслідування злочинів. Його встановлення дозволяє визначити час учинення іншого злочину, його тривалість, обставини, що супроводжують його.

Установлення часу дачі неправомірної вигоди може сприяти визначенню тривалості злочинних дій, тобто встановленню періоду дій хабароодержувача, що набули постійного характеру. Найяскравіше своє відбиття це знаходить у банківській діяльності при наданні великих кредитів за відсутності необхідних документів в осіб, метою чого є привласнення отриманих коштів. Це ж стосується і дачі неправомірної вигоди у дозвільні органи щоб одержати дозвіл для організації фіктивних фірм, підприємств-одноденок, різного роду фіктивних фінансових організацій, фондів, створення яких має єдину мету – розкрадання.

При розслідуванні аналізованих злочинів встановлення часу дачі неправомірної вигоди дозволяє визначити причини й умови, які сприяють

учиненню злочину, для з'ясування організаційної структури підприємства або установи, де мав місце такий злочин, рівня криміногенної обстановки в ньому.

Важливо відзначити й таку обставину (що теж має вагоме значення при розслідуванні хабарництва), як обмова тієї чи іншої посадової особи, коли названий час одержання неправомірної вигоди збігається з її тривалою відсутністю на роботі через відрядження або хворобу, що важливо для визначення її причетності до злочину.

Наступним складовим елементом "слідової картини" події злочину є місце й обстановка події.

При розслідуванні місце передачі неправомірної вигоди визначається залежно від того, який характер вона мала – упередметнений (матеріальні цінності, гроші, антикварні предмети, коштовності та ін.) або документальний (різного роду розпорядження, накази, ліцензії комерційних підприємств, дозволи на видачу позичок тощо).

Місцем передачі неправомірної вигоди, що має упередметнений характер, можуть бути:

- службовий кабінет посадової особи;
- квартира, дача або машина хабародавця чи хабароодержувача;
- ресторани, бари, громадський транспорт, сауни, в яких відбуваються як заплановані, так і незаплановані зустрічі хабародавця й хабароодержувача;
- номери готелів або службових приміщень, про зустріч у яких домовлялися з хабароодержувачем;
- умовні місця в парках, на вулиці, у магазині, у потязі, у будинку та інших місцях, про які заздалегідь домовилися учасники злочину;
- будь-які місця зустрічі двох осіб, при якій передавалася неправомірною вигода без попередньої домовленості як послуга за надалі виконувану послугу (прийняття на роботу, відкриття комерційного підприємства, здача в оренду престижного приміщення та ін.).

Що ж стосується організації й передачі неправомірної вигоди, яка має неупередметнений характер, то її місцем, як правило, є та організація,

відомство, структура, де відбувається оформлення тієї або іншої документації, характер якої має форму неправомірної вигоди.

Передача неправомірної вигоди найчастіше відбувається в умовах неочевидності, багато в чому утруднюючи розслідування цього злочину. Водночас, мають місце випадки, коли особи, які раптово з'являються, стають свідками злочину, а їх показання згодом є важливим доказом у справі. До обстановки досліджуваного злочину входять сліди, пов'язані з появою злочинця, його пересуванням по місцеві, де відбувається подія, його діями по передачі тих чи інших об'єктів. Це, в основному, сліди взуття, рук, мікрочастинки.

При передачі неправомірної вигоди учасники злочину, як правило, не спричиняють матеріальних змін на місці, і тому, як і низка інших злочинів (образа, розкрадання шляхом використання документів тощо), місця події як такого цей злочин не має. Тому дії, що вчиняються, обмежуються поняттям "подія злочину". Останнє не виключає й можливості виявлення окремих слідів, властивих слідчому огляду, до яких можна віднести сліди пальців рук на предметах хабара, взуття в приміщенні й на місцевості, транспортних засобів. Найтиповішими слідами, що становлять слідову картину при розслідуванні хабарництва, можуть бути:

- гроші й коштовні речі, передані хабароодержувачеві;
- чеки, товарні ярлики, етикетки від предметів, переданих хабароодержувачеві;
- сліди речовин з предмета неправомірної вигоди на одязі хабароодержувача – мікрочастинки, що відокремилися, пушинки, волосся, нитки (в одному випадку були виявлені на одязі хабарника частки волосся переданої як хабар ведмежої шкіри);
- сліди рук хабародавця на окремих предметах обстановки кабінету хабарника при його заяві, що названа особа ніколи не відвідувала його кабінету;

– сліди пальців рук на предметі хабара хабародавця й хабароодержувача, при їх заяві, що вони не перебувають ні в яких взаємовідносинах;

– сліди в транспортних засобах осіб, які брали участь у передачі й одержанні неправомірної вигоди – у машині хабародавця або хабароодержувача при запереченні подібної зустрічі й передачі хабара;

– сліди взуття на місцях зустрічі, транспортних засобів, слини на залишених недокурках сигарет.

Сліди можуть мати, як уже зазначалося, упредметнений і документальний характер. Останнє має місце за обставин, коли передачі неправомірної вигоди знаходять своє відбиття в певних документах, що підтверджують незаконну діяльність (дії) посадової особи або вуалюють певні протизаконні дії за надані послуги чи вигоди. До таких документів, які розглядаються як сліди в широкому сенсі слова, можуть бути віднесені:

–ощадні книжки, поштові перекази, квитанції комісійних магазинів, листи про купівлю коштовних картин тощо як дій, що свідчать про передачу неправомірної вигоди;

– протоколи засідань, посвідчення про відрядження, які відбивають факти незаконних дій, учинених за неправомірну вигоду;

– рахунки ресторанів, готелів, документи про одержання путівок, у тому числі й зарубіжних, що відбивають рівень взаємовідносин хабародавця й хабароодержувача;

– документи, які фіксують одержання квартири, кредиту, одержання або купівлю автомашини та ін. (так звані реєстраційні документи);

– розпорядження, кредити, протоколи засідань про надання монопольного права торгівлі електроенергією, нафтопродуктами (так звані управлінські документи);

– документи, що відбивають дії хабародавця в інтересах хабароодержувача, зафіксовані в бухгалтерських документах про одержання незаконної премії, заробітної плати, видачу позики, путівки для відпочинку тощо (так звані бухгалтерські документи);

– особисті записи, які фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням або дачею неправомірної вигоди (листи, записки), у тому числі й такі, в яких факт хабарництва закамouflьовано іншими найменуваннями (передав рибу, фрукти, послання від особи та ін.);

– телефонні переговори, одержані в результаті оперативно-розшукової діяльності.

Особисті документи можуть бути виявлені в основному при обшуку як у хабародавця, так і в хабароодержувача, тому необхідно орієнтувати слідчих на одержання такої інформації при його проведенні.

Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів є **особа злочинця**, дослідження якої належать перу багатьох учених – криміналістів, кримінологів, психологів. Їх уявлення про особу злочинця неоднозначні, як і сформовані класифікації типів злочинців, які відрізняються криміналістичною або кримінологічною спрямованістю, що вирізняє в обох психологічну структуру особистості.

Особа хабарника має декілька ознак, які характеризують останнього з різних сторін: з позиції правильного розпорядження своїми владними (посадовими) повноваженнями; з точки зору моральних устоїв; з огляду на характер особи; з урахуванням схильності до всякого роду зловживань, зв'язків зі злочинними групами та ін.

Розглянемо названі позиції більш докладно, акцентуючи свою увагу на фігурі хабарника. Насамперед це посадова особа, яка має насамперед владні повноваження, що розуміються як розпорядження з її боку, обов'язкові для виконання окремими особами й організаціями. Отже, посадова особа має значний діапазон для винесення рішень, серед яких можуть бути й протиправні.

У цьому аспекті певного значення набуває психологічна сторона владних повноважень, до яких посадовець ставиться по-різному до них ставиться. В психології прийнято розрізняти три основні типи ставлень до владних повноважень, якими наділена особа. Так, перший тип

характеризується вільним, не орієнтованим на законні розпорядження ставленням, що допускає порушення, які граничать зі зловживаннями або злочинами. При цьому міра відповідальності особи за допущені відступи від законних посадових рішень не є перешкодою для різного роду діяльності. Стосовно персони хабароодержувача – ця особа може систематично хабарничати за ті чи інші вигідні для нього рішення. Цій особі притаманні такі риси, як беззаборонність, безперешкодність, почуття всездозволеності щодо своїх повноважень, а також упевненість, що вона вправі вимагати неправомірну вигоду.

Другий тип вирізняється ставленням посадової особи до своїх владних повноважень з острахом, що пов'язано з побоюванням відповідальності, втрати займаного місця, посади. Така особа рідко приймає владні рішення взагалі, прагнучи їх перекласти на іншого, тим паче такі рішення, що мають протиправний характер. Як правило, такі особи залучають до цього посередників, щоб позбавити себе заздалегідь від можливої відповідальності. Стосовно хабарника такі злочини зустрічаються нечасто, при цьому ретельно маскуються уявною вимогливістю щодо прийняття будь-яких владних рішень з метою створення враження неприступності й непідкупності посадової особи. Це, як правило, пов'язано з одноразовим одержанням хабара, однак у великих розмірах на різних рівнях підрозділів, а то й керівників міністерств.

Третій рівень психології ставлення посадовців до своїх владних повноважень характеризується як норма, тобто розпорядження владою в параметрах і межах, установлених законодавством і посадовими функціями. Особи, які ставляться до своїх посадових обов'язків достатньо відповідально, а свої функції розглядають як функції державного рівня, вкрай рідко бувають суб'єктами злочину цієї категорії.

Отже, психологічним моментом, який сприяє вчиненню хабарництва, є деформація особи, відступ від прийнятих у суспільстві моральних принципів, адаптація до середовища, яке ігнорує існуючі уявлення про законність і мораль заради здійснення своїх корисливих намірів.

Примітним у цьому плані є те, що не тільки цілком ігнорується існування законних соціальних і моральних заборон, а й зовсім зникає страх перед відповідальністю чи можливими негативними наслідками. Домінує всездозволеність, безвідповідальність, яка нівечить не тільки хабарника, а й його оточуючих, підлеглих осіб. І нерідко цілі структури грузнуть у цих злочинах, виконуючи оплачувані ролі пособників, посередників, осіб, які поширюють відомості про великі можливості того чи іншого чиновника та його готовність за винагороду виконати певні прохання.

Аналіз слідчої й судової практики по справах про хабарництво свідчить про те, що особа хабарника неоднозначна. Рівень хабарників простягнувся від секретаря сільського райвиконкому до міністра. При цьому рівень неправомірної вигоди, його ціна прямо залежить від одержуваної вигоди – від п'ятдесяти гривень до десятків (а то й сотень) тисяч доларів.

Також слід нагадати, що відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», суб'єктами, на які поширюється дія цього Закону, є:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) особи, яких для цілей цього Закону прирівнюють до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально вповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, у випадках, передбачених цим Законом;

4) кандидати в народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому Законом України «Про вибори народних депутатів України», кандидати на пост Президента України, зареєстровані в порядку,

встановленому Законом України «Про вибори Президента України», кандидати в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, кандидати на посади сільських, селищних, міських голів і старост.

Загалом же аналіз матеріалів слідчої та судової практики розслідування злочинів у сфері службової діяльності дозволив виділити окремі риси правопорушників у зазначеній сфері та виокремити характерні для злочинів, що розглядаються, типологічні моделі злочинця. Зокрема, типологізація злочинців, котрі скоюють злочини у сфері службової діяльності, здійснена з урахуванням мотиваційної спрямованості цих осіб і характеру їх діянь. За названим критерієм пропонуємо виділяти такі типи злочинців: 1) службовці: а) корупціонери; б) розкрадачі; в) недбалі особи; 2) самозванці; 3) компенсатори (винагороджувачі). Перший тип злочинців насамперед характеризується наявністю статусу службової особи та обумовленим ним обсягом повноважень. це значно полегшує особі обирати засоби та способи досягнення злочинних цілей. «Службовці» можуть бути корисливими, маючи повсюди єдину й основну ціль – незаконно збагатитися, використовуючи свої повноваження та зловживаючи своїм становищем, або непрофесійними через відсутність необхідних навиків, знань, а то й бажання належно виконувати свої службові обов'язки. Причому корисливі «службовці» залежно від способів реалізації свого злочинного задуму умовно підрозділяються на: «корупціонерів», котрі використовують свої повноваження як засіб заробітку, вчиняючи за відповідну винагороду діяння на користь третіх осіб; та «розкрадачів», котрі завдяки своєму становищу мають доступ до майна, яке вони безпосередньо вилучають й «обертають» на свою користь. Непрофесійних «службовців» через їх негативне, часто зневажливе ставлення до служби, самовпевненість і некритичність поведінки йменують «недбалими». Другий тип злочинців характеризується створенням видимості їх авторитетності в силу самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. «Самозванці» обізнані про порядок несення служби

в конкретній сфері, про обсяг повноважень відповідної службової особи тощо. Указані особи або самі раніше працювали на посадах, що наділяли їх владними повноваженнями чи званням службової особи, або знайомі з особами, котрі працюють у цій сфері. Указаний тип злочинця завжди переслідує корисливі мотиви у своїй діяльності, а присвоєні владні повноваження або звання службової особи використовує для полегшення досягнення своєї цілі шляхом отримання спрощеного та безперешкодного доступу до предмета зазіхання. Третій тип злочинців – «компенсатори» – заради отримання певних послуг, пільг, переваг чи інших благ готовий винагородити службову особу. Причому «компенсатори» дають винагороду: як за задоволення їх законних, так і незаконних інтересів; як добровільно, так і у зв'язку з вимаганням неправомірної вигоди з боку службової особи; одразу чи після спроб вирішити потрібне «питання» в законний шлях.

Таким чином, криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності є невід'ємним структурним елементом методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Вона виконує орієнтовну функцію й дозволяє слідчому визначити перспективні напрямки розслідування за дефіциту інформації про вчинений злочин чи-то злочини у сфері службової діяльності.

Міністерство освіти
і науки України
Донецький національний
університет імені Василя Стуса
Юридичний факультет
м. Вінниця

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ

№ 3

**Засідання кафедри конституційного, міжнародного і кримінального
права**

від 27.11.2020 р.

Присутні: завідувач кафедри: Турченко О.Г.
професор: Гринюк Р.Ф.;
доценти: Щебетун І.С., Жданова І.Є., Мовчан Р.О., Деркач Е.М., Щербак І.А.,
Нікітенко Л.О., Киричук А.С., Мартинюк О.В.;
старші викладачі: Удод А.М., Патюк С.О., Ковальчук Ю.І.
завідувач лабораторії: Страшок А.А.;
Секретар: Водзінська І.О.

СЛУХАЛИ: Про впровадження результатів кваліфікаційної
(магістерської) роботи Гичака Костянтина Андрійовича в навчальний процес.

ВИРІШИЛИ: Результати кваліфікаційної (магістерської) роботи Гичака
Костянтина Андрійовича (науковий керівник - старший викладач кафедри
конституційного, міжнародного і кримінального права, к.ю.н. Удод А.М.) у
вигляді проблемної лекції на тему: «Криміналістична характеристика
злочинів, пов'язаних з неправомірною вигодою» впровадити в навчальний
процес з дисципліни «Кримінальне право (Особлива частина)».

Завідувач кафедри

О.Г. Турченко

Секретар

І.О. Водзінська

Додаток В

Декларація щодо унікальності текстів роботи та
невикористання матеріалів інших авторів без посилань

_____
Прізвище, ім'я, по батькові

_____
Факультет

_____
Шифр і назва спеціальності

_____
Освітня програма

ДЕКЛАРАЦІЯ

Усвідомлюючи свою відповідальність за надання неправдивої інформації стверджую, що подана магістерська робота на тему:
« _____ » є
написаною мною особисто.

Одночасно заявляю, що ця робота:

- не передавалась іншим особам і подається до захисту вперше;
- не порушує авторських та суміжних прав закріплених статтями 21-25 Закону України «Про авторське право та суміжні права»;
- не отримувались іншими особами, а також дані та інформація не отримувались в недозволений спосіб.

Я усвідомлюю, що у разі порушення цього порядку моя магістерська робота буде відхилена без права її захисту, або під час захисту за неї буде поставлена оцінка «незадовільно».

_____
Дата і підпис студента